

ଭାରତବର୍ଷର ଲଢ଼ିଦ୍ଵାସ

—:୦:—

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ।

ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦାଶ, ବ. ଏ. (ଟି) କ ସ୍ଵାମୀ

ସଙ୍କଳିତ

ମାକମିଲ୍ଲନ୍ ଅଣ୍ଡ କୋ., ଲିମିଟେଡ୍,
ବଲିକତା, ବୋମ୍ବେ, ମାମ୍ରାଜ, ଲଣ୍ଡନ

୧୧୨୪

ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

ସୂଚିପତ୍ର ।

ବିଷୟ ।	ପୃଷ୍ଠାଂଶ ।
ଅବତରଣିକା (Introduction) ...	୧
ବୈଦିକଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା (Political condition in Vedic age) ...	୫
ବୈଦିକଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା (Social condition in Vedic age.)	୭
ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା—ମତ୍ତସାମ୍ରାଜ୍ୟ—ନିଜକାଳ—ମୌର୍ଯ୍ୟ- ବଂଶ—କଳିଙ୍ଗର ଶାସନ—ମିତ୍ର ଓ ବାହୁକ୍ୟ—ଅଶୁକପୁର—ସିନ୍ଧୁ ନା- ଗ—ପୁରୀସାମ୍ରାଜ୍ୟ—କୁଶନାବଳୀ ଅବସ୍ଥା—ସମ୍ଭାରଣଦେବ—ବୃଷ- -ବର୍ଦ୍ଧନ—ସୁରାଜ୍ୟସାମ୍ରାଜ୍ୟ (Political condition in Buddhist- tic age.) ...	୧୩
ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା—ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର—ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ତିନି- ଧର୍ମ—ବୁଦ୍ଧଦେବ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ—ମହାବୀର ଓ ତିନିଧର୍ମ—ନେପାଳ- ଶାସ୍ତ୍ର ଓ କାଳିଙ୍ଗର ଶାସନ—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ—ବୁଦ୍ଧ- ବଂଶ—ଶିଳ୍ପ ଓ ସ୍ଥୂଳକାଳି—ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଉତ୍କଳବେଶ—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ— ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଶିଳ୍ପର ବସ୍ତୁ—ମେଘାସ୍ଥିତବୁଦ୍ଧି ଓ ଭରତବରଣ- ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତବୁଦ୍ଧି ଓ ଭରତବରଣ—ବୁଦ୍ଧସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ଭରତବରଣ (Social condition in Buddhist age.) ...	୧୫
ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମର ପୁନରୁଦ୍ଧାରଣଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା—ମୁସଲମାନ ଅବସ୍ଥା ଓ ସିନ୍ଧୁବଳୟ—ଉତ୍କଳ ଭରତର ଅବସ୍ଥା—ପଞ୍ଚମାଳବ ବର୍ଦ୍ଧନ ଉତ୍କଳଭରତର ଜୟ (Political condition in the age of Brahmanic revival.)	୧୭
ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମର ପୁନରୁଦ୍ଧାରଣଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ବଞ୍ଚିତର ଉତ୍କଳ—ବୁଦ୍ଧଧର୍ମର ପୁନରୁଦ୍ଧାରଣ—ଅଧିକାର ଓ ବଞ୍ଚିତର ଉତ୍କଳ—	

ବିଷୟ ।	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣିକରୁ—ଶବ୍ଦସ୍ମୃତି—ସମାଜ—ସମ୍ବନ୍ଧେ ମାନବ ବାସନ୍ତର (Social condition in the age of Brahmanic revival.)	... ୧୧
ପଠାଣସରୁ ଓ ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ସରକ୍ଷିତ ଅବସ୍ଥା—ଦାସକଣ— ତୋରଲବକଣ—ସ୍ବାଧୀନ ସରକ୍ଷିତ—ସୈନ୍ୟ ଓ ଲେଦକଣ— ଦାଶିନୀତ୍ବରେ ପରବର୍ତ୍ତକ (The Pathan rule and the po- litical condition of India under it.)	... ୩୩
ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତରାଳ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାପ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅବସ୍ଥା—ସୁଲ ଓ ହୁଲ ସରକ୍ଷିତ—ସମାଜ—ସମାଜେ— ବ୍ୟାପାର—କଳା—ଚିତ୍ର—କବିତା—ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା— ମାନବର ଉଦ୍ଭବ—ହୁଲସର ଓ ହୁଲସମାଜ—ପଠାଣସୈନ୍ୟ—ଉଦ୍ଭ- ବେୟାସ ମାନବର ଜଳପଥରେ ଭରତାବସନ (Social condition of India under Pathan rule)	... ୩୮
ମୋଗଲସରୁ ଓ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃତ୍ତମୟ ଶାସକର ମଲଲୁକ୍ଷାପନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସରକ୍ଷିତ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅବସ୍ଥା (The Mogul Empire and the political and social condi- tions of India under it.)	୪୩
ଭାରତରେ ଉଦ୍ଭବେୟାସମାନବର ପ୍ରଥମ ସମାଗମ-ଉଦ୍ଭାସନା ଅନ୍ତରାଳ ଅବସ୍ଥା (Advent of Europeans into India—the discovery of the Cape of Good Hope.)	... ୪୭
ଭାରତରେ ଉଦ୍ଭବେୟାସମାନବର ପ୍ରାଥମିକ ଉପନିବେଶ—ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ, ଓଲନ୍ଦ, ଫରାସୀ, ଇଂରେଜ ଓ ଦାନୀୟ (The first Colonies of Europeans in India—the Portugese, the Dutch, the French, the English and the Danes.)	... ୫୪
ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସୀ ମଧ୍ୟରେ ସମର—ଡ୍ବାଲ୍ପ ଏବଂ ଡ୍ବୁପ୍ଲେ (The war between the English and the French—Clive and Dupleix.)	... ୫୬

ବସତ୍ତ୍ୱ ।	ପୃଷ୍ଠା ।
ପଲସି ଯୁଦ୍ଧ—କ୍ଲିଭ୍ (The battle of Plassey—Clive.)	୨୪
ଦେଘ, ବହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଦେହାଳୀ—ମିରଜାସିମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟକ ପ୍ରଣାଳୀ (The Dewani of Bengal, Bihar and Orissa—Mir- kasim and the dual form of Government.)	୨୭
ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରଥମ ଗବର୍ଣ୍ଣର ସମ୍ବେଦନା ଗବର୍ଣ୍ଣର କଲେକ୍ଟର କାରେକ୍ଟି- ଫର୍ସ୍—ସନ ୧୭୯୩ ଓ ସର୍ବୋତ୍କର୍ଷର ସଂସ୍କାର—ରେଗୁଲେଟିଙ୍ଗ୍ ଆକ୍ଟ (Warren Hastings, the first Governor of Bengal and then Governor General—Reform in revenue and Judicial administrations—the Regulating Act.)	୨୯
ଲର୍ଡ୍ କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ୍‌ଙ୍କର ଶାସନ-ସଂସ୍କାର—ନିରନ୍ତରୀଣ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ (The reforms of Lord Cornwallis—the permanent settlement.)	୩୧
ମାର୍କିସ୍‌ ଅଫ୍‌ ବେଲେସ୍‌ଲି—ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟର ପଦ୍ଧତି (The Mar- quis of Wellesly—the Subsidiary system.)	୮୨
ଲର୍ଡ୍ ମିଣ୍ଟୋ (Lord Minto.)	୮୭
ଲର୍ଡ୍ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍‌ସ୍ (Lord Hastings.)	୮୮
ଲର୍ଡ୍ ଅମ୍‌ହେଷ୍ଟ (Lord Amherst.)	୧୧
ଲର୍ଡ୍ ବେଣ୍ଟିନକ୍ (Lord Bentinck.)	୧୨
ଲର୍ଡ୍ ଅକ୍‌ଲଣ୍ଡ (Lord Auckland.)	୧୫
ଲର୍ଡ୍ ଏଲେନ୍‌ବରୋ (Lord Ellenborough.)	୧୬
ଲର୍ଡ୍ ହାର୍ଡିଞ୍ଜ୍ ପ୍ରଥମ (Lord Hardinge I.)	୧୭
ଲର୍ଡ୍ ଦାଲହୂସି—ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ଉକ୍ତ୍ରାବରଣ ନୀତି (Lord Dalhousie —annexations.)	୧୦୦
ଲର୍ଡ୍ ବାଲ୍‌ମ୍, ପ୍ରଥମ ଗବର୍ଣ୍ଣର-ସିପାହି ବ୍ରୋଡ୍ ଓ ମହାସମାଜ	

ପୃଷ୍ଠା ।	ପୃଷ୍ଠା ।
ବୋଷଲିଂଗ (Lord Canning, the first Viceroy—the Sepoy Mutiny—the Queen's Proclamation.) ...	୧୦୦
ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜତ୍ବ ଅଧୀନରେ ଭାରତବର୍ଷ—ରାଜାଙ୍କର ଭାରତ-ଯାତ୍ରା (India under the Viceroy—the Royal visit.) ...	୧୧୦
ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜତ୍ବରେ ଭାରତର ଶ୍ରଦ୍ଧି (The progress of India under British rule.) ...	୧୨୦
ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜତ୍ବର ରୂପ (The British form of Admi- nistration.) ...	୧୨୧
ପରଶୁ — ଲଞ୍ଜିଂଗର ମହାସମର	୧୪୦

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ।

ଅବତରଣିକା ।

ବୀର୍ଯ୍ୟକ ଲେଙ୍କେ ଇତିହାସ ପଦ୍ଧତି ଏକ ଇତିହାସରେ କଣ ଲେଖା
ଥାଏ ଏହି ଦୁଇ ବିଷୟ ଭୂମିମାନଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାଇବାର

ଜଣେ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଜି ମାଟିରେ ପୋତିଲେ ଗୋଟିଏ ଗଛ ହୁଏ ଏବଂ
ତହିଁରେ ଫଳ ଫଳେ । ମାତ୍ର ମଞ୍ଜିଟି ନ ପୋତିଲେ ଗଛ ହେବ ନାହିଁ,
କି ଫଳ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ମଞ୍ଜିକି ମାଟିରେ ପୋତିବା ହେଲା
କାରଣ, ଗଛ ହୋଇ ଫଳ ଫଳିବା ହେଲା ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ । ଯେତେ
କାର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀରେ ହେଉଥିବାର ଦେଖୁଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେତେ ଘଟଣା
ଘଟୁଅଛି ସମସ୍ତଙ୍କର ଏକ ଏକ କାରଣ ଅଛି । କାରଣ ନ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟ
ନାହିଁ, ଏହା ଭଲରୂପେ ଜାଣିଥିବ ।

କି କାରଣରୁ କି କାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ଏହା ଜାଣୁଥିବାରୁ ମନୁଷ୍ୟ
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୀବଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ମନୁଷ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଜାଣି ମନେ-
ରଖେ ବା ଲେଖି ରଖେ । ଯେଉଁ କାରଣର କାର୍ଯ୍ୟ ମନ ହୋଇଥିବାର
ତାହାକୁ ଜଣାଥାଏ ସେ କେବେହେଁ ତାହା ସମ୍ଭବେ କରବାକୁ ଯାଏ
ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଭଲ ବା ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ
ଘଟେ ତାହାର ଯେଉଁ କାରଣ ଅଛି, ତାହା ଦେଶରେ ଯେତେବେଳେ
ଯାହା ଘଟେ ତାହାର ସେହିପରି କାରଣ ଅଛି । ଦେଶମଧ୍ୟରେ

ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଘଟିଥିଲା ତାହା ଏକ ତାହାର କାରଣ ଇତି-
ହାସରେ ଲେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଜାଣିଲେ ଲୋକେ ଦେଶପ୍ରତି
ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଭଲ ତାହା କର ମନଗୁଡ଼ିକ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ଅନ୍ତର
ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ କାରଣ ଘଟିଥିବାରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପୁରା ଘଟିଥିଲା
ତାହା ଜାଣିପାରିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନର ଘଟଣାମାନ ଦେଖି ଭବିଷ୍ୟତରେ
ନିଶ୍ଚୟ ଘଟିବ ତାହା ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଅନୁମାନ କରି-
ପାରନ୍ତି ।

ଅନୁମାନକୁ ଘେନି ଦେଶ । ଯହିଁରେ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ, ତହିଁରେ
ଅନୁମାନକର ମଙ୍ଗଳ; ଯହିଁରେ ଦେଶର କ୍ଷତି, ତହିଁରେ ଅନୁମାନକର
କ୍ଷତି । ସେହି କାରଣରୁ ଅନୁମାନକର ଇତିହାସ ପଢ଼ିବା ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଅନୁମାନେ କିଏ? ଦେଶର ଲୋକସମୂହ ବା ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ
ଏକ ସମାଜ । ମନୁଷ୍ୟମାନେ ସମାଜ କ୍ରମେ ରହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାର
କାରଣ ଏହି ଯେ, ଜୀବନରକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ମନୁଷ୍ୟର ଯାହା ଯାହା
ପ୍ରୟୋଜନ, ମନୁଷ୍ୟ ଏକାକୀ ରହିଲେ ସେସମସ୍ତ ନିଜ ବଳରେ ସଂଗ୍ରହ
କରିପାରେ ନାହିଁ । ମନେକରି ଜଣେ ଲୋକ କୃଷକ । ସେ ଲୁଗା
ଦରକାର କରେ, ସୁତରାଂ ତାହାର ଜଣେ ତନ୍ତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ । ସେ ଶ୍ରେଣୀ-
ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ଔଷଧ ଦରକାର କରେ, ତାହାର ଜଣେ ବୈଦ୍ୟ
ଆବଶ୍ୟକ । ନିଜ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଇବା ନିମନ୍ତେ ସୁଷ୍ଟା ତାହାର
ଲଙ୍ଗଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଲାଗି ବଢ଼େଇ, ହାତ ହାତର ଲାଗି କମାର,
କୃତ୍ତିକାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଳିତ୍ର ସ୍ଥାନକୁ ପଠାଇବା ଲାଗି ଗାଡ଼ିବାଲା, ନାହିଁ
ଇତ୍ୟାଦି ଦରକାର । ସେ ଜଣେ ଲୋକ, ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ନିଜ
ହାତରେ କରେ ତାହାର ଅନେକ ସମୟ ଯିବ ଏବଂ କୌଣସି ଗୋଟିଏ
କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭଲରୂପେ ନିବାହ କରି ପାରବ ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ ସେ

ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇବା ଲାଗି ସମାଜଭିତରେ ବାସ କରେ ଏବଂ ନିଜ କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦେଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଲାଭ କରେ । କୃଷକପକ୍ଷେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ସମାଜର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କ-
ଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ଲାଗି ବାଧ୍ୟ ହୁଏ । ମାତ୍ର ସବୁ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଏକାପରି ନୁହେଁ । କେହି କେହି ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ନ୍ତି ମାତ୍ର ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ଭଲ ପାନ୍ତି ନାହିଁ, ବରଂ ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ସେହି ହେତୁରୁ ଏହି ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ସମାଜରେ ଜଣେ ରାଜା ଦରକାର ହୁଏ । ତାହାଙ୍କର ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ରହେ । ଯେ କେହି ଦୋଷ କରେ ରାଜା ତାହାକୁ ଦଣ୍ଡ ଦିଅନ୍ତି । ଦଣ୍ଡ ଦେବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଦଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିପ୍ରାୟର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଯିବ ନାହିଁ ଏବଂ ତାହାର ଦଣ୍ଡ ପାଇବା ଦେଖି ଅନ୍ୟ ଲୋକେ ପରର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଯିବେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ରାଜାଙ୍କର ଶାସନ-କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲାଯାଏ । ଲୋକ-ଅଳ୍ପ ସ୍ଥଳେ ରାଜା ଏହି ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ନିଜେ ତଳାନ୍ତି । ଲୋକ ବେଶି ହେଲେ ରାଜା ଅନ୍ୟ ଲୋକ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଏହି ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଇଥାନ୍ତି । ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟର ନିର୍ବାହ ନିମନ୍ତେ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଯୁକ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ରାଜପୁରୁଷ ବୋଲାଯାଏ । ତେଣୁ କି ରାଜା କି ରାଜପୁରୁଷ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାନି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ତଳିବା ଉଚିତ ।

ରାଜାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାର—୧ ସମାଜର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବା, ୨ ଅନ୍ୟ ସମାଜର ଲୋକ ନିଜ ଅଧୀନସ୍ଥ ସମାଜର ଲୋକମାନଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ।

ପୁରୀ ଯାହା କୁହାଗଲା ତହିଁରୁ ତୁମ୍ଭେମାନେ ବୁଝିପାରୁଛ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜର ଯୋଡ଼ିଏ ଅଙ୍ଗ ଅଛି—ଏକ ଅଙ୍ଗ ରାଜା ଏବଂ ରାଜପୁରୁଷମାନେ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍ଗ ସମାଜର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକ ବା

ପ୍ରଜାମାନେ । ଗଜା ସ୍ବୟଂ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ସେ ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକପରି ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ଓ ତାହାଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ନିଜ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସମାଜ ବା ତହିଁର ବଢ଼ାଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଅନ୍ୟ ସମାଜ ବା ତାହାର ଗଜାଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି ବା ଯୁଦ୍ଧ କରିପାରନ୍ତି । କୌଣସି ପ୍ରଜାର ଏପ୍ରକାର ସନ୍ଧି ବିଗ୍ରହ କରିବାର ଅସ୍ଥିକାର ନାହିଁ ।

କୌଣସି ଲୋକର ଅବସ୍ଥା କହିଲେ ସେହି ଲୋକର ଜୀବନରେ ଯାହା ଘଟିଥିଲା, ଘଟୁଅଛି ବା ଘଟିବ ଏହାହିଁ ବୁଝାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକପରି ସମାଜର ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ଅଛି, ଏହି ଅବସ୍ଥା ସମାଜର କୌଣସି ବିଶେଷ ଲୋକର ନୁହେଁ, ଲୋକସମୂହର । ଏହି ଅବସ୍ଥାର ବିବରଣ ଲିଭିହାସରେ ଲେଖାଯାଏ । ସମାଜର ବା ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ :—୧ ଭୂଜନୈତିକ, ୨ ସାମାଜିକ । ଦେଶରେ ସୁଶାସନ ଚଳାଇବା ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ ରଖିବା ଲାଗି ଗଜା ଯେସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିନ୍ତି ସେସମସ୍ତ ଦେଶର ଭୂଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । ସମାଜର ଲୋକମାନେ ପରସ୍ପରକୁ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି ତାହାର ବିବରଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଶାନ୍ତିରକ୍ଷା, ମାନସିକ ଓ ନୈତିକ ବିବରଣମାନ ଦେଶର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ ।

ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷ ଇଂରେଜ-ରାଜତ୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଣେ ଗଜାଙ୍କର ଅଧୀନ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଇଂରେଜ-ରାଜତ୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତବର୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଲୋକମାନେ କୌଣସି ଏକ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନ ହୋଇ ଅନେକ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଏ ଦେଶର

କୌଣସି ସମୟର ଇତିହାସ ଏକ ସମାଜର ବିବରଣ ନୁହେଁ, ଅନେକ ସମାଜର । ପରଲିଖିତ ବିବରଣଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ିଲେବେଳେ ପାଠକମାନଙ୍କର ଏହି କଥାଚିନ୍ତା ବିଶେଷତ୍ବପେ ସ୍ମରଣ ରଖିବା ଉଚିତ ।

ହିନ୍ଦୁ-ରାଜତ୍ବକାଳରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା । । ଅନେକ ବିନ୍ୟାସ ଇତି-
ହାସବେଳେ ହିନ୍ଦୁ-ରାଜତ୍ବକାଳକୁ ସ୍ଥଳତଃ ଦିନ ପ୍ରଧାନ ଐତିହାସିକ ଯୁଗରେ
ବିଭକ୍ତ କର ଅଛନ୍ତି ; ଯଥା—

୧ । ବୈଦିକ ଯୁଗ—ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସ୍ତୁତ ।

୨ । ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗ—ଏହା ଖ୍ରୀ : ପୂ : ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ୬୩୮ ଖ୍ରୀ :
ଅ : ରେ ରାଜା ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସ୍ତୁତ ।

୩ । ବାଲ୍ମିକୀ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଯୁଗ—ଏହା ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ-
ଠାରୁ ମୁସଲମାନ-ରାଜତ୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସ୍ତୁତ ।

ଉପଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା
ତାହାକୁ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି ; ଯଥା—
(କ) ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା, (ଖ) ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା । ଏସ୍ବୟଂରୁ
ଭୁମ୍ବେମାନେ ଏହି ଦୁଇ ଅବସ୍ଥାର ବିଷୟ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପାଠ
କରିଅଛୁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୁଷ୍ଟାମାନଙ୍କରେ ତାହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ
ହେବ ।

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ।

ଏହି ଯୁଗରେ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା ତାହାର
ସ୍ବବିଶେଷ ବିବରଣ କୌଣସି ଇତିହାସରେ ଦିଆ ନାହିଁ । କେବଳ
ଭାରତୀୟ ଅଧ୍ୟୟନମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାବେଦ, ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଏବଂ ମନୁ-

ସଂହିତା ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ସେ ସମୟର ବ୍ୟବସାୟ ଯାହା ମିଳେ ତାହାହିଁ ତଳେ ଲେଖାଗଲା ।

ରାଜବେଦରୁ ଜଣାଯାଏ, ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ପ୍ରଥମେ ଭାରତକୁ ଅତି ସରସ୍ବତୀ ଓ ଦୃଶଦୃଶୀ ନଦୀଦ୍ବୟର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଦେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧୁନାକ ପଞ୍ଜାବରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଏହାକୁ ତେତେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତ କୁହା-ଯାଉଥିଲା । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର, ପଞ୍ଚାଳ ଏବଂ ସୁରସେନ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତର ପୂର୍ବକୁ ଥିବା ସ୍ଥାନମାନ ତତ୍ପରେ ଅର୍ଯ୍ୟବସତିର ସ୍ଥଳ ହେଲା, ତାହାକୁ କୁର୍ବ୍ଧ୍ବ ପ୍ରଦେଶ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଉତ୍ତରେ ହିମାଳୟ, ଦକ୍ଷିଣେ ବନ୍ୟ ପର୍ବତ, ପୂର୍ବେ ~~ବିନ୍ଦସାର~~ ନଦୀ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମେ ~~ସୁରସେନ~~ ଏହି ପ୍ରଦେଶକୁ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ କୁହାଯାଉଥିଲା ବୋଲି ମନୁସଂହିତାରେ ଲିଖିତ ଅଛି । କୁର୍ବ୍ଧ୍ବ ପ୍ରଦେଶ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରଦେଶକୁ ମୈତ୍ରପ୍ରଦେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା; ଏବଂ ତହିଁରେ ଅନେକ ଅନ୍ୟାୟ ବାସ କରୁଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତ ଅର୍ଥାତ୍ ହିମାଳୟ ଓ ବନ୍ୟ ଏହି ଦୁଇ ପର୍ବତର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ଅର୍ଯ୍ୟବର୍ତ୍ତ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇ ତହିଁରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ବାସ କଲେ । ତେତେବେଳକୁ ମନୁସଂହିତା ତାହାର ଅଧୁନାକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଲେଖା ସରି ନ ଥିଲା ।

ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଦାହିଣାତ୍ୟାଗମନ—କିମ୍ବଦନ୍ତ ଅଛି ଅର୍ଯ୍ୟରାଷ୍ଟ୍ର ଅଗସ୍ତି ସବପ୍ରଥମେ ଦାହିଣାତ୍ୟକୁ ଅଗମନ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ପରଶୁରାମ ମାଳବର ଉପକୂଳରେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିବାର ମଧ୍ୟ ରାମାୟଣରୁ ଜଣାଯାଏ । ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରୁ ବଶେଷତଃ ରାମାୟଣରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଦାହିଣାତ୍ୟାଗମନର ବିଷୟ ବଶେଷଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ

ଅଛି । ବଦର୍ତ୍ତ, ଯାହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବେରୁର କହନ୍ତି ତାହା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ବସତି-ସ୍ଥଳ ଥିଲା । ଦଣ୍ଡିକାରଣ୍ୟ ବା ମହାବଞ୍ଚ ପ୍ରଦେଶ ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅର୍ଯ୍ୟାଧିନିବେଶ ।

ବେଦପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ଲେଖିଥିଲେ । ତହିଁରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ, ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀର କୂଳରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଆଡ଼କୁ ଯାଇଥିଲେ, ଏବଂ ଆବଶେଷରେ ସମସ୍ତ ଅର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତରେ ସେମାନେ ବସତି କରିଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ଉତ୍ତର-ଭାରତ ଅନେକ ଛୁଦୁ ଛୁଦୁ ଉପନିବେଶ ବା ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ନାମ ଯଥା—କୃତୁଷେଷ, ପଞ୍ଚାଳ, ପୁରସେନ, ମସ୍ତ୍ୟୁ, କୋଶଳ, କାଶୀ, ବଦେହ, ମଗଧ, ଅଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ ଓ କଳିଙ୍ଗ । କୌଶସି କୌଶସି ଇତିହାସବେଳେ ଏହି ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଅଧୁନିକ ନାମ ନିମ୍ନଲିଖିତରୂପେ ଯଥାକ୍ରମେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ; ଯଥା—କର୍ଣ୍ଣଲ, ଗୋହିଲ୍ଲଣ୍ଡ, ମଥୁରା, ଜୟପୁର, ଅଯୋଧ୍ୟା, ବନାରସ, ଉତ୍ତର ବହାର, ଦକ୍ଷିଣ ବହାର, ପୂର୍ବ ବହାର, ବଙ୍ଗାଳା ଏବଂ ଉତ୍ତଳ । ମାତ୍ର ଅଧୁନିକ ନାମବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ଯେତେ, ପୂର୍ବକାଳୀନ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଅପୂର୍ବ ଯେ ସେତିକି ଥିଲା ଏହା କେହି ଠିକ୍‌ରୂପେ କହି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ।

ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶରେ ବସତି କରିବା ସମୟରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ମନର ବଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଖର ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତମାନଙ୍କ ମୁଣରୁ ରୁଗ୍‌ବେଦ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବେଦ ଶ୍ରେଣ୍ୟ-ହୋତ୍ରର ସମ୍ପତ୍ତି । ରୁଗ୍‌ବେଦ ଛିଡ଼ା ସାମ, ଯଜୁଃ ଏବଂ ଅଥର୍ବ ନାମରେ ଅଭି

ଭିନିଗୋଷ୍ଠି ବେଦ ଅଛି । ବେଦପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରଚନ ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କରେ ବେଦର ସମାଲୋଚନା ଗଦ୍ୟରେ ଲେଖାଅଛି । ବୈଦିକ କାଳରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ଲିଖନଶୈଳୀ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ସେହି ହେତୁରୁ ବେଦକୁ ଶୁଣି ଶୁଣି କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର ତେତେବେଳେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ଏତେ ଅଧିକ ଥିଲା ଯେ ଅନେକ ହଜାର ବର୍ଷପରେ ବେଦ ଲିଖିତ ହେଲେହେଁ ତାହାର ପୁରାବିଶ୍ୱାସତା ବଳୁପ୍ର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଶୁଣି ଶୁଣି କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା ବୋଲି ବେଦର ଅନ୍ୟ ନାମ ଶ୍ରୁତି ।

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ବା ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅଦ୍ୟତ୍ତ ବଦ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ବ୍ୟାକରଣ ଏବଂ ଭାଷା-ତତ୍ତ୍ୱର ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପଢ଼ିଲେ ସେମାନଙ୍କ ବିଦ୍ୟୋମୁଖର ବିଶେଷ ପରଚୟ ମିଳେ । ଉଦେଶ୍ୟତ୍ତ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅଲୋଚନା । ବେଦାଗମ ନବରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ବ୍ୟାକରଣ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିଷ-ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଲୋଚନା ଅଛି । କଳ୍ପସୂତ୍ରରେ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଷୟ, ପାଣିନିଙ୍କ ଶ୍ରୋତବଳୀରେ ବ୍ୟାକରଣ, ଯାଜୁରୀତି ନିବୁକ୍ତଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ବିଶେଷରୂପେ ଅଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ପରାଶର ନାମକ ଏକ ଜ୍ୟୋତି-ବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅବିଶାସରେ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଲାଭିଥିଲେ । ଦଶମିକ ଯୁଗରେ ଅବି-ଲିଖନଶୈଳୀ ଏମାନଙ୍କ ସ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଭାରତରେ ଜ୍ୟାମିତି ଓ ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ରର ଅଲୋଚନା ହେଉଅଛି । ସର୍ବାଙ୍ଗଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସ୍ୱାରା ଅଲୋଚିତ ହୋଇଥିଲା । ହିନ୍ଦୁମାନେ ଚାକିରୀବଦ୍ୟାରେ ଅସାଧାରଣ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଧାର୍ମିକତା ସେବନ କରାଇ ପାତ୍ରା ଅଗ୍ରେଗ୍ୟ କରିବା

ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ଅଟେ । ବସନ୍ତଋତୁ ନିବାରଣ ସତ୍ତାରେ ଟିକା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବକାଳରୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଗୋଲାକର୍ତ୍ତିକା ବସନ୍ତ ଋତୁନିବାରଣ ବୋଲି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଜାଣିଥିଲେ ।

ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ସିନ୍ଧୁକୂଳରେ ବାସ କରୁଥିଲେବେଳେ ନାନା ସମ୍ପଦାୟରେ ବରକ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ କେତେବେଳେ ଅପଣା ମଧ୍ୟରେ, କେତେବେଳେ ଅବା ଏକତ୍ର ହୋଇ ଅଦମନବାସୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ଜାତିବିଭାଗ ନ ଥିଲା । ପିତା ନିଜ ପରିବାର ନିମନ୍ତେ ପୁରୋହିତର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଦଳପତି ନିଜ ଜାତିର ପୁରୋହିତ ଥିଲେ । ରମଣୀମାନେ ଅଦ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନ ପାଉଥିଲେ ।

ଏହି ଯୁଗର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମନୁସଂହିତା ଏବଂ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ନାମକ ମହାକାବ୍ୟସ୍ତ୍ର ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ମନୁସଂହିତାରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାମାନ ଅଛି । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଓ ବ୍ୟାସଦେବ ମହାଭାରତ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ମହାକାବ୍ୟରେ ସେସମୟର ଇତିହାସ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ବିସ୍ତୃତଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନ:—ରୁର୍ବେଦ୍ୟ ରଚିତ ହେବା ସମୟରେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତିବିଭାଗ ନ ଥିଲା । ସ୍ତ୍ରୀଲେଖମାନେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବଶେଷ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭୁଥିଲେ । ଲେକେ ସରଳ ଭାବରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । କୃଷି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା, ଅଳ୍ପ ଗୋଜାତି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମ୍ପତ୍ତିରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ରୁର୍ବେଦ୍ୟରେ କମାର, କୁମ୍ଭାର, ଅଟାଳ, ସୁନାଳ, ବଢ଼ାଇ, ଭଣ୍ଡାରୀ, ତନ୍ତ୍ରୀ, ବୈଦ୍ୟ, କବି ହେଉଥିବା ବ୍ୟବସାୟମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ସୋମରାସ ନାମକ ମାଦକଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ

କରି ପାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରୁଥିଲେ । ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ଗ୍ରାମ ନିର୍ମାଣ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । ଅଳଙ୍କାର ଯେପରି ନଗରମାନ ଦେଖାଯାଏ ସେପରି ନଗରମାନ ସେ ସମୟରେ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନବେଦିତ ପୁରୀମାନଙ୍କର ଅଙ୍କବ ନ ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିବାରର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଘର ଥିଲା; ଏବଂ ଗ୍ରାମମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଗୃହିତ ପରିବାର ବାସ କରୁଥିଲେ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରାମ ମିଳି ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଠିତ ହେଉଥିଲା; ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜଣେ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କ ସ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ରାଜାମାନେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଚୂଡ଼ିତ ପରିଚ୍ଛଦ ଓ ଅଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରି ମନ୍ଦିର-ବେଢ଼ିତ ହୋଇ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ନଗର ଓ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କର ରକ୍ଷାନିରନ୍ତେ ରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରକ୍ଷକମାନେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ବନ୍ଧୁ ଧାରଣ କରି ଧନୁ ବ୍ୟାଘ୍ରାଦିରେ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ପତାକା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ରାଜାମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଇ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ ।

ଧର୍ମ ପ୍ରଣାଳୀ:—“ଭୂର ଏକ”, ଏହି ଭାବ ଯେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା ଏହା ରୁରବେଦରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ; କାରଣ ରୁରବେଦର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଶ୍ଳୋକ ଏକଭୂର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତିର ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁ, ଅଭି ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଅଗ୍ନି, ମରୁତ, ବରୁଣ, ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭୃତି ଦେବମାନଙ୍କର ପ୍ରୋତ୍ସାହ ବେଦରେ ଅଛି । ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପୂଜାପଦ୍ଧତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଥିଲା । ଗୃହ-ପାଠ ଓ ସୋମରସ-ଅର୍ପଣ ଅଭି ବଳିଦାନ ସେମାନଙ୍କ ପୂଜାର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ପୂଜାର ସରଳତା କ୍ରମଶଃ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ପରଲୋକରେ ସଦୃଶ ଲଭ କରିବା ଏବଂ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଲଭ

କରିବା ଅତିପାୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ଯଜ୍ଞ କରୁଥିଲେ । ଏହି କାଳରେ ଦୁଇପ୍ରକାରେ ଯଜ୍ଞକାର୍ଯ୍ୟମାନ ସମାହିତ ହେଉଥିଲା—ଦହ, ଦୁଧ, ଘିଅ, ପିଠା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ ଦେଇ ଏକପ୍ରକାରେ ଏବଂ ସୋମରସ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ ଦେଇ ଅନ୍ୟପ୍ରକାରେ ଯଜ୍ଞ କରାଯାଉଥିଲା । ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀୟ ଯଜ୍ଞର ନାମ ଦୃବ-ର୍ଯ୍ୟଜ୍ଞ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଶ୍ରେଣୀ ଯଜ୍ଞର ନାମ ସୋମଯଜ୍ଞ ଅଟେ ।

ଜୀବନଯାପନର ଆଦର୍ଶ :—ପୁରାକାଳରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସତ୍ୟପରାୟଣତା ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣତାକୁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଅତିଥ-ସତ୍ତାରରେ ବିଶେଷ ଚରପର ଥିଲେ ଏବଂ ଅଙ୍ଗୀକାର-ରକ୍ଷା ଓ ଚୁକ୍ତି-ପାଳନକୁ ବିଶେଷ ଧର୍ମ ବୋଲି ନେଉଥିଲେ । ଅଳକାଲର ଟୋଲଫଳ ଅନୁସାରେ ଛବିମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯତ୍ନସହ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଲୋକେ ସରଳ, ସତ୍ୟବାଦୀ ଓ ନିୟମାବଦ୍ଧ ଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣର ସମସ୍ତ ଜୀବନ କଠୋର ନିୟମାବଦ୍ଧ ଥିଲା । କଳ୍ପଦୃଷ୍ଟ ଅନୁସାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ୍ ଭିତ୍ତିରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା—୧ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ୨ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ, ୩ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଓ ୪ ଯତିବ୍ରତ । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସଂସାରର ସୁଖଭୋଗରୁ ବିରତ ହୋଇ କଠୋର ନିୟମମାନ ପାଳନ କରି ଗୁରୁପାଖରୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟାବସ୍ଥାରେ ସେମାନେ ବିବାହ କରୁଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ ସଂସାରର ଅମୋଦ ପ୍ରମୋଦରେ ରତ ହେଉ ନ ଥିଲେ ; ସେମାନେ ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବେଦପାଠରେ ସମୟ କଟାଉଥିଲେ । ତୃତୀୟାବସ୍ଥାରେ ସେମାନେ ସଂସାର ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବନକୁ ଗମନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଫଳମୂଳ ଖାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଧର୍ମସାଧନ କରୁଥିଲେ । ଶେଷାବସ୍ଥାରେ ସେମାନେ ଧର୍ମଚିନ୍ତା ଓ ତପସ୍ୟାରେ ମଗ୍ନ ହେଉଥିଲେ ।

ଜାତିବିଭାଗ :—ମନୁସଂହିତା ଯେଉଁ ସମୟରେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ସେ ସମୟକୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତିବିଭାଗ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ।

ମହାକାବ୍ୟସ୍ବୟଂ ଯେଉଁ ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା, ସେହି ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥିଲା । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ବଶବର୍ତ୍ତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟବସାୟର ବଢ଼ିଗଲେ ଅରବ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବ୍ୟବସାୟବଢ଼ିଗଲରୁ ଜାତିବିଭାଗର ଦୃଢ଼ି । ଯଦିପ୍ରଥମେ ଭାରତବାସିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଗୋଟି ବଢ଼ିଗ ଥିଲା । ଯଥା—ଅର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନାୟ୍ୟ । କ୍ରମେ ଏହି ଦୁଇ ବଢ଼ିଗ ଗୁରୁବଢ଼ିଗରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା, ଯଥା—ବ୍ରାହ୍ମଣ; କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ ଓ ଶୂଦ୍ର । ଯେଉଁ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ମାନସିକ ବୃତ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଖର ଥିଲା ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ବେଦ ଓ ସ୍ରୋତମାନ କଷ୍ଟସ୍ଥ କରିପାରୁଥିଲେ ସେମାନେ ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲାଗଲା । ଯେଉଁ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ ବଳକାନ୍ ଏବଂ ଅସୁଗନ୍ଧ-ଗୁଳିନୀରେ ନିପୁଣ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ, ସେମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲାଗଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯେଉଁ ଅର୍ଯ୍ୟମାନେ କୃଷିବାଣିଜ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବୈଶ୍ୟ କୁହାଗଲା । ଯେଉଁ ଅନାୟ୍ୟମାନେ ଅର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୂଦ୍ର କୁହାଗଲା । ଏହି ଗୁରୁ ଜାତି-ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶୀଘ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ ଲାଭ କଲେ ଏବଂ ସେମାନେ ଧର୍ମ, ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ଦୈନିକ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ଦେଶରକ୍ଷା ଓ ଦେଶଶାସନର ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଶୂଦ୍ରମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଓ ବୈଶ୍ୟମାନଙ୍କର ସେବା କରି ଜୀବନଧାରଣ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ଜାତିବିଭାଗ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଥିଲା । ପଞ୍ଚକୁ ପୂରୁଷାନ୍ତ୍ରକ୍ରମିକ ହୋଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିବାର-ଗତ ହେଲା ।

ଅଶ୍ବମେଧ ଯଜ୍ଞ ।—ଏହି ଯଜ୍ଞକୁ ରାଜତନ୍ତ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୁଡ଼ା ଅଭି କାହାର କରିବାର ଅଧିକାର ନ ଥିଲା । ଅଶ୍ବ ଏହି ଯଜ୍ଞର ପ୍ରଧାନ ପଶୁ ।

ବେବ-ମନ୍ତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଅଣ୍ଟାକୁ ସଂସ୍କାର କରି ଯଥେଚ୍ଛାକ୍ରମେ
ସକାଶେ ଶୁଦ୍ଧିଦିଆଉଥିଲା । ଅଣ୍ଟାରେ ସକାଶେ ରକ୍ତପୁତ୍ରମାନେ
ସର୍ବେନ୍ୟରେ ତାହାର ଅନୁଗମନ କରୁଥିଲେ । ପରାବର୍ତ୍ତମାନ ଅସୁପତ
ଅଣ୍ଟାକୁ ଧରି ଚାଲିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତମାନେ ତାହାକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପହଞ୍ଚି କରି
ଅଣ୍ଟାକୁ ଉଦ୍ଧାର କରୁଥିଲେ । ରକ୍ତପୁତ୍ରମାନେ ଅଣ୍ଟାକୁ ନାନା ସ୍ଥାନରେ
ବୁଲାଇ ପୁଣି ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳକୁ ଦେଖୁଥିବୁଥିଲେ । ଅଣ୍ଟା ଫେରିଆସିଲେ
ତାହାକୁ ପ୍ରୋକ୍ଷଣ କରି ହୋମକାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରାଯାଉଥିଲା ।
ପ୍ରବଳ ପରାଜାତ ବଳାୟୁବନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ଏହି ଯଜ୍ଞ କରିପାରୁ
ନ ଥିଲେ ।

ରକ୍ତପୁତ୍ର ଯଜ୍ଞ ।—ଗୁଣବାନ ଓ ଧନବାନ ଶର୍ପିୟୁରୁଜା ବ୍ୟତୀତ
ଅନ୍ୟ କେହି ରକ୍ତପୁତ୍ରଯଜ୍ଞ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ
ରଜାମାନେ ଏହି ଯଜ୍ଞ କରି ରାଜତନ୍ତ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-ଉପାଧି ଧାରଣ କରୁଥିଲେ ।
ଅଭିଷେକଭବରୁ ରଜାଙ୍କର କୌଣସି ଶତ୍ରୁ ଥିଲେସେତ ମାଙ୍କିଜ୍ୟକୁ
ସର୍ବେନ୍ୟରେ ଗମନ କରୁଥିଲେ; ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶତ୍ରୁ ଜୟକରି ମହା-
ସମାବେଶରେ ନିଜ ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରିଆସୁଥିଲେ । ଏହି ଯଜ୍ଞରେ
ବଳିତ ରଜାମାନଙ୍କୁ ଅଧୀନତା-ସୂଚକ କୌଣସି ନା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ
କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା ।

ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ।

ପୂର୍ବ ଗନ୍ତରେ କୁହାଯାଇଅଛି, ଯେ ଗ୍ରୀଷ୍ମୀୟ ଷଷ୍ଠଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବେ
ଭାରତବର୍ଷ କପରି ଶାସିତ ହେଉଥିଲା, ତାହାର ଐତିହାସିକ ବିବରଣ
ନାହିଁ । ଖ୍ରୀ: ପୂ: ଷଷ୍ଠଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ଲିଖିତ କୌଣସି
ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଇତିହାସ ନାହିଁ; ତଥାପି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ, ପାରସ୍ୟ-

ଦେଶୀୟ ଇତିହାସ, ଗ୍ରାହମାନଙ୍କ ଲିଖିତ ବିବରଣରୁ ଏ ସମୟରେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯାହା ମିଳେ ତାହା ତଳେ ଲେଖାଗଲା ।

ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ।

ଅଧୁନା ଭାରତର ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଦକ୍ଷିଣ ବଙ୍ଗର ନାମରେ ଅଭିହିତ ତାହାର ପୁରାତନ ନାମ ମଗଧ । ଏହାର ପୁରାତନ ଇତିହାସ ମିଳେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖ୍ରୀ: ପୂ: ଷଷ୍ଠଶତାବ୍ଦୀରେ ମଗଧରେ ଶିଶୁନାଗ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରାପିତ ଏକ ରାଜବଂଶ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ରାଜଗୃହ ଥିଲା । ବିମ୍ବିସାର ଓ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଏହି ବଂଶର ରାଜା ଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ରାଜାଙ୍କ ଅମଳରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ମଗଧରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ପୂ: ଷଷ୍ଠଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ପାଇସ୍ୟର ଶାଞ୍ଜା ତେରସ୍ପତ୍ ଏହି ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିଥିଲେ ।

ନନ୍ଦବଂଶ:—ଶିଶୁନାଗବଂଶରେ ନନ୍ଦବଂଶ ମଗଧରେ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ, (ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ) । ଏମାନଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ବା ଅଧୁନିକ ପାଟନା ନଗର ଥିଲା । ମହାନନ୍ଦ ଏହି ବଂଶର ଶେଷ ରାଜା । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ଗ୍ରୀକ୍-ଗର ଅଲେକ୍ଜାଣ୍ଡର ଭାରତ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିଥିଲେ । (ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୩୨୭) ।

ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ:—ନନ୍ଦବଂଶଅନ୍ତେ ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ ମଗଧରେ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଏହି ବଂଶର ପ୍ରାପ୍ୟିତ । ସେ ଅତି ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତବର୍ଷରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ତୁମ୍ବେମାନେ ଅଗରୁ ପାଠ କରୁଅଛ, ଅଲେକ୍ଜାଣ୍ଡରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସେନାପତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସିଲିଉକସ୍ ଜାମକ ଏକ ସେନାପତି ଏହିଅଂଶର ରାଜ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ସେ

ବୁଦ୍ଧଦେବ ।

ବକ୍ସିଆରେ ଗୋଟିଏ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ତାହାକୁ ସେ ଏହି
ସମୟରେ ଭାରତ ଆଡ଼କୁ ବସ୍ତ୍ରାଭିଷେକ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ

ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରାଜିତ ହୋଇ ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶ ହରାଇଲେ । ସିଲଭକର୍ତ୍ତ୍ତ୍ତ୍ଵ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରି ତାଙ୍କ ସଭାରେ ମେନା-ହିନ୍ଦିସ୍ ନାମକ ଏକ ଦୂତ ରଖିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଅଶୋକ ମଗଧର ରାଜା ହେଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅମଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଭାରତରେ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହେଲା । ଏହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତବର୍ଷ ଅଉ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅନେକ ଅଂଶରେ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ।

ଭାରତରେ ବକ୍ତିୟାର ଶ୍ରୀକ୍ :—ଅଶୋକଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଛଅ ସାତ ଜଣ ରାଜା ମଗଧରେ ରାଜତ୍ଵ କରୁଥିଲେ । ଏମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ଥିବାରୁ ବକ୍ତିୟାର ଶ୍ରୀକ୍ଷମାନେ ଭାରତକୁ ଅସିଷ୍ଟ୍ ସ୍ବତ୍ଵ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ମଗଧରେ ପୁଷ୍ପମିତ୍ର ନାମକ ଏକ ରାଜା ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ଏମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟବିସ୍ତାରରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲେ ।

ମିତ୍ର-ବଣ ଓ କାନ୍ଦୁ-ବଣ :—ପୁଷ୍ପମିତ୍ର ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଶେଷ ରାଜାଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ମଗଧରେ ମିତ୍ରବଣ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏମାନେ ୧୧ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ଵ କଲାପରେ କାନ୍ଦୁବଣ ମଗଧରେ ରାଜତ୍ଵ କଲେ । ଏମାନେ ୪୫ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ଵ କଲାପରେ ଅକ୍ତିବଣ ମଗଧ ଅଧିକାର କରିନେଲେ ।

ଅକ୍ତି-ବଣ :—ଅକ୍ତିବଣ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ରାଜତ୍ଵ କରୁଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତର-ଭାରତବର୍ଷପରି ଅନେକ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ଅଳ୍ପ ପୁରାକାଳରୁ ତେର, କେରଳ ଏବଂ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ନାମକ ତିନିଗୋଟି ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ତେର ଓ କେରଳ ଯଥାକ୍ରମେ ପଶ୍ଚିମ ଓ ପୂର୍ବ ପାଖର ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ, ଅଉ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ଏ ଦୁହିକର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଥିଲା । ତେପରେ ପଞ୍ଚବନାମକ ଏକ ରାଜ୍ୟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ରାଜଧାନୀ କାଷ୍ଠ ଥିଲା । ଖ୍ରୀ : ପୂ : ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ଅକ୍ତିମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଏକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଏମାନେ ଉତ୍ତର-ଭାରତ ଅଞ୍ଚଳର ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ମଗଧର କାନ୍ଦୁବଣକୁ ଚାହିଁଥିଲେ ମଗଧ ଅସ୍ଥକାର କରୁଥିଲେ ।
(୨୭ ଖ୍ରୀ: ପୂ:) ।

ସିଂଧୁ ବା ଶକ :—ଯେତେବେଳେ ଅନୁମାନେ ଉତ୍ତର-ଭାରତ-ବର୍ତ୍ତର ପୂର୍ବପାଖ ଜୟ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ପଶ୍ଚିମପାଖ ସିଂଧୁ-ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ସିଂଧୁମାନେ ମଧ୍ୟସିଂଧୁର ଲୋକ । ତେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମଧ୍ୟସିଂଧୁକୁ ଶକ୍ତିସ୍ଵୀୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ବକ୍ତିୟାରାଜ୍ୟ ଧ୍ୟେ କରୁ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ନାନା-ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲେ । କନିଷ୍ଠ ଶକରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ପେଶବାର ଥିଲା । ସେ ୨୮ ଖ୍ରୀ: ଅବ୍ଦରେ ସିଂହାସନରେ ବସିବା ଦିନଠାରୁ ଶକାବ୍ଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଅଫଗାନିସ୍ଥାନଠାରୁ ଭାରତରେ ମଧୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସୁଥିଲା, ଏବଂ ଏ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ ।

ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ :—ଅନୁମାନେ ପ୍ରାୟ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଆହୁଣ୍ଡିରାବେଳେ ରଖିଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ସମୟରେ ସିଂଧୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୂତ ହେଉଥିଲେ । ଅବଶେଷରେ ସେମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ଲାଭ ଦ୍ଵାରା ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରୁ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଗୁପ୍ତବଂଶ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହେଲା । ଗୁପ୍ତନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ବଂଶର ସ୍ଥାପୟିତା । ସେ ଏକ ସିଂହାସନ ରାଜାଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟ ବଂଶୀ ଥିଲେ । ଏହି ବଂଶ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ମମୟରେ

ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହୋଇଥିଲା, (୩୯୧) । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଏହି ବଣର ପ୍ରଧାନ ରାଜା । ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ଅନେକ ରାଜା ଏହାଙ୍କର ବନ୍ଧେତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ପାଟଲୀପୁତ୍ର ଗୁପ୍ତସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ।

ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଅକ୍ରମଣ ।

ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଗୁପ୍ତବଂଶର କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ଲାଭିଲା ଏହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟଏସିଆରୁ ହିନ୍ଦୁ ନାମକ ଆଉ ଏକ ଶକ୍ତିଜାତି ଭାରତକୁ ଅବିସ୍ତାପିତ । ଏମାନଙ୍କର ଏକ ସର୍ପାର ଚୋରମାନ ପଞ୍ଜାବ ଅଞ୍ଚଳର କର ଡେଇଁରେ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଚୋରମାନଙ୍କ ପୁତ୍ର ମିହିରକୁଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ନଚେତ୍ ଯଶୋଧର୍ମଦେବ ବା ବହମାଦ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇ କାଶ୍ମୀରକୁ ଫଳାଇଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।

ଯଶୋଧର୍ମଦେବ ବା ବହମାଦ୍ୟେ:—ଯଶୋଧର୍ମଦେବ ମାଲବର ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ମିହିରକୁଳଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇଥିଲେ । ତେପରେ ସେ କ୍ଷମଣୀ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳିଣୀ ତାହାଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ସେ ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୫୭୭ ଅବ୍ଦରେ ବହମାଦ୍ୟଙ୍କ ନାମକ ଏକ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତଳନ କରିଥିଲେ । ସେ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିବାରୁ ଶକାବ୍ଦ-ଉଦ୍‌ଘାଟ୍ତ ଗ୍ରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ହେବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ରାଜ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଥିଲା ।

ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଶେଷ ହିନ୍ଦୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଦର୍ଶବର୍ଦ୍ଧନ:—ଉପରୋକ୍ତ

ସ୍ଵାଧୀନ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନେଶ୍ଵର ଏକତମ । ଦୂର୍ଘବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସମୟରେ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହୋଇଥିଲା । ଦୂର୍ଘବର୍ଦ୍ଧନ ଆନେଶ୍ଵରଠାରୁ କନୌଜକୁ ନିଜ ରାଜଧାନୀ ଭାବରେ ନେଇଥିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ଗଜପତିବାହନ ହୃଦୟେନ୍ଦ୍ରବୀର ଭରତକୁ ଆସିଥିଲେ । ଦୂର୍ଘବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କାଶ୍ମୀରଠାରୁ ଆସାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଆଉ ନେପାଳଠାରୁ ନର୍ମଦା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସ୍ତୁତ ଥିଲା । ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ନିଜ ପ୍ରାଧିକାର ସ୍ଥାପନ କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଖଲ୍ଲୁକ୍ୟମାନେ ତହିଁରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲେ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଖଲ୍ଲୁକ୍ୟ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ :—ଖଲ୍ଲୁକ୍ୟମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜାତି ଅଟନ୍ତି । ଲୋକେ କହନ୍ତି ସେମାନେ ଅଯୋଧ୍ୟାରୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଶତ୍ରୁଗତାହାର ଅରମ୍ଭରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତ୍ରବଂଶଧ୍ଵଂସର ୩୦୦ ବର୍ଷପରେ ସେମାନେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରି ଏକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ରାଜାମାନେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ବା ରଠୋରବଂଶର ଲୋକ । ଏମାନେ ଅନ୍ତ୍ରବଂଶର ପତନରେ ସ୍ଵାଧୀନ ହୋଇଥିଲେ । ଜୟସିଂହ ଖଲ୍ଲୁକ୍ୟବଂଶର ପ୍ରଥମ ରାଜା ଥିଲେ । ଜୟସିଂହଙ୍କ ନାତି ୧ମ ପୁଲକେଶୀ ଅଶ୍ଵମେଧଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାତି ବିଜୟ ପୁଲକେଶୀ ଦୂର୍ଘବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କର ଅକ୍ରମଶଃରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଏହି ବଂଶର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ନରପତି ଥିଲେ ।

ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ।

ଅଦମ୍ଭବାସିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହେବାରୁ ଏକ ଅର୍ଥ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ୍ୟଲଭର ଲକ୍ଷ୍ମୀ କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ଲଭିବାରୁ ଏହି

ସମୟର ପ୍ରଜାମାନେ ଏକ ଏକ ପଦ୍ମହସମାଳୀ ଶୁକାଙ୍କ ଅଧୀନ ରହି ଶାନ୍ତି ହୋଇ ଯିବୁଥିଲେ । ଏହି ଯୁଗର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନଧର୍ମର ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ।

ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର :—ବୈଦିକ କାଳରୁ ଭାରତରେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଅ-
ଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଉପନିଷଦକୁ ଜଗତର ଆଦି ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର
ବୋଲାଯାଇପାରେ, ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱରେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ବିଷୟମାନ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ-
ରୂପରେ ନିହିତ ଅଛି । ଏଥିଉତ୍ତରୁ ମହାକାବ୍ୟସ୍ତବ୍ଧ ଗିତିତହେବା
ସମୟରେହିଁ ପ୍ରକୃତ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର
ଉନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହିନ୍ଦୁଦର୍ଶନ ପ୍ରକୃତ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଥିଲା ।
ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଛଅ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ, ଯଥା :—୧. କପିଳଙ୍କ ସାଂଖ୍ୟ ;
୨. ପାତଞ୍ଜଳଙ୍କ ଯୋଗ ; ୩. ଗୌତମଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ; ୪. ଜଗଦିଙ୍କ
ବୈଶେଷିକ ; ୫. ଈଶ୍ଵରୀଙ୍କ ଶୂନ୍ୟ ମୀମାଂସା ; ୬. ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଉତ୍ତର
ମୀମାଂସା ବା ବେଦାନ୍ତ ।

ଦାର୍ଶନିକମାନେ ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦକୁ ମାନନ୍ତି । ଲୋକେ କିପରି
ମୁକ୍ତି ଲାଭିବେ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଂସାରିକ ଜ୍ଞେୟରୁ ପରିତ୍ରାଣ ପାଇବେ
ଏହା ସବୁ ଦର୍ଶନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ । ସର୍ବପ୍ରକାର ଜ୍ଞେୟ ମନୁଷ୍ୟ-
ମାନଙ୍କର ଇହଜନ୍ମ ଓ ପୁରୁଷାର୍ଥର କର୍ମଫଳ । ମନୁଷ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ
ଜୀବନର ଜ୍ଞେୟ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ପରିତ୍ରାଣ କରିପାରେ ନାହିଁ
ବୋଲି ମନୁଷ୍ୟମାନେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ତେଣୁଜ୍ଞାନ ଲାଭ
କଲେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ପୁଣି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶନ-
ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ମତ । ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଚାରିତ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମ :—ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଧର୍ମ-
ପ୍ରଚାରକ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଉପଦେଶାବଳୀ
ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରଚଳିତଭାଷାରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଥିବାରୁ ସର୍ବସାଧାରଣ

ସେଗୁଡ଼ିକ ବୁଝିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତ ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ମଠାଠାରୁ ବଢ଼ିଲା ଥିଲା । ଏହି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପ୍ରବୃତ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଓ ମହାବୀର ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ବିଷୟ ପ୍ରଥମଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ବୁଦ୍ଧଦେବ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ:—ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଜଣେ ରାଜପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗକରି ବହୁକାଳ ତପସ୍ୟା କରିବାପରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନାମକ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେହି ଧର୍ମରେ ଲାଭ-ଭେଦ କମ୍ । ଦେବଦେବୀ ମାନବାର ବିଧି ନ ଥିଲା । କାମ, କ୍ରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଉପୁମାନେ ମନୁଷ୍ୟର ଦୁଃଖର କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ମୂଳ କଲେ ଶେଷରେ ନିର୍ବାଣପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ବୌଦ୍ଧମାନେ ଜନ୍ମାନ୍ତର ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଏବଂ କର୍ମଫଳ ମାନନ୍ତି । ସର୍ବ ଜୀବରେ ଦୟା ଏହି ଧର୍ମର ସାର ମାତ୍ର ଅଟେ ।

ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାରପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାରୁ ଅତ୍ର ସେମାନେ ସମସ୍ତଲୋକକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିବାରୁ ଅଳ୍ପଦିନମଧ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରେ ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏହା ବିସ୍ତ୍ରୁ ଉତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁ କାଳର କଥା ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଅଛି ସେହି କାଳ ଶେଷ ନ ହେବା-ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଧର୍ମ ଭାରତରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣଭାବରେ ରହିଥିଲା । ତତ୍ପରେ ତାହା ଏଦେଶରୁ କ୍ରମେ ବିଲୁପ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଲୋକ ଏହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ।

ମହାବୀର ଓ ଜୈନଧର୍ମ:—ମହାବୀର ମଧ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେ ଜୈନଧର୍ମନାମକ ଏକ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ-ମାନେ ବେଦ ମାନୁଥିଲେ । ଜୀବ ପ୍ରତି ଦୟା ଏମାନଙ୍କ ଧର୍ମର

ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ଜୈନଧର୍ମ ବଶେଷ ଉନ୍ନତ ଲଭିବାର ପାଇ ନ ଥିଲା । ଭାରତଚକ୍ରା ଏହା ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ସୁତରାଂ ଭାରତବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଏହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଜ୍ୟୋତିଷାଶ୍ରମ ଓ ବାଜଗଣିତ :—ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ୟୋତିଷାଶ୍ରମ ବଶେଷ ଉନ୍ନତ ଲଭିଥିଲା ଏବଂ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଧାନ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ଅର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ “ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୋଲକାର ଏବଂ ତାହା ନିଜ ମେରୁଦଣ୍ଡର ଚାରିପାଖରେ ଘୁରୁଅଛି” ଏହା ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ସେ ୪୭୬ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ କୁସୁମପୁରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବିହମାଦତ୍ୟଙ୍କ ସଭାରେ ମଧ୍ୟ ବରହସିହର ନାମକ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ବାଜଗଣିତରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉନ୍ନତ ଲଭିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ସେ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ।

ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ର :—ଏହି ସମୟରେ ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ରର ମଧ୍ୟ ବଶେଷ ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଅଶୋକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ବୌଦ୍ଧରାଜାମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁଲଗି ଚିକିତ୍ସାଲବ୍ଧିମାନ ସ୍ଥାପନ କରି ଉକ୍ତ ବିଦ୍ୟାର ବଶେଷ ଉନ୍ନତ କରିଥିଲେ । ତରକ ଓ ପୁଣ୍ଡୁର ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରଧାନ ଚିକିତ୍ସାଗ୍ରନ୍ଥ ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ :—ଏହିକାଳର ପ୍ରଥମାଂଶରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା, ଶେଷାଂଶରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟର କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାବିଦାସ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏହାଙ୍କ କୃତ ରଘୁବଂଶ, କୁମାରସମ୍ବଦ ଏବଂ ଶକୁନ୍ତଳା ଭାରତବ୍ୟଞ୍ଜିତ । ବାଗଭଟ୍ଟ ହର୍ଷବଞ୍ଚନଙ୍କ ସମୟର ଲେଖକ ଥିଲେ ।

ସେ ଶ୍ରୀହର୍ଷଚରଣ ନାମକ ଦୁର୍ଗବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଜାତନତରୁ ଏକ କାଦମ୍ବର ନାମକ ଶତ୍ରୁବ ବଖ୍ୟାତ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଥିଲେ । ବହୁମାଦତ୍ୟଙ୍କ ସଭାର ପଣ୍ଡିତ ଅମରସିଂହ ଅମରକୋଷ ନାମକ ଏକ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦକୋଷ ଲେଖି ଅକ୍ଷୟ ଜାତି ରଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଦେଶିକ କଥିତ ଭାଷା:—ଏହି ସମୟର ଧର୍ମସଂସ୍କାରକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା କଥିତ ଭାଷାର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତ ସାଧୁତ ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମସମ୍ବଳୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସଂସ୍କୃତରେ ଲେଖୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ପ୍ରଚାରକମାନେ ପ୍ରାଦେଶିକ କଥିତ ଭାଷାରେ ଧର୍ମସମ୍ବଳୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଲେଖି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ଜୈନମାନେ ମହାଭାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଭାଷାର ଓ ବୌଦ୍ଧମାନେ ମଗଧରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଲିଭାଷାର ଉନ୍ନତ ସାଧନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ପାଲିଭାଷାରେ ଲିଖିତ ।

ଶିଳ୍ପ ଓ ଭାସ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ:—ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ଓ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଭଗ୍ନ-ପୁରୁଷମାନଙ୍କରୁ ପୂର୍ବକାଳର ଶିଳ୍ପ ଓ ଭାସ୍କର କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଇଲେରା, ଏଲଫାଣ୍ଡା ଓ କେଶ୍ଵରେ ପ୍ରଭୃତି ଗୁହାମାନ ଅତ୍ୟଧିକ ସେଥିରେ ଥିବା ଖୋଦିତ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ସେକାଳର ଶିଳ୍ପର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛି ।

ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ବଦେଶରେ ଉପନିବେଶ-ସଂସ୍ଥାପନ :—ମନୁସଂହିତା ରଚିତ ହେବାପୂର୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ଜାହାଜ ଚଢ଼ି ବଦେଶକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଅରବସାଗରରେ ସେମାନେ ବେଶି ବାଣିଜ୍ୟ କରୁ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସେମାନେ ଜାହାଜରେ ଚଢ଼ି ମାଲୟ, ଜାଭା, ସୁମାଟ୍ରା ଓ ଖାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗମନାଗମନ କରି ଯାଉଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ପୂ: ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବଙ୍ଗଳାର ହିନ୍ଦୁମାନେ ସିଂହଳଦ୍ଵୀପ

କର୍ମ କରି ସେଠାରେ ବସତି କରୁଥିଲେ । ଜାତି ଓ ଡାହାର ନିବିଡ଼-
ବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱାଧୀନମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଏଦେଶୀୟମାନେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ ।
ଶନିଦେଶର ପରବ୍ରାଜକ ଫିଲିପ୍ସ ଫର୍ମ୍ସମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭରତବର୍ଷ
ଭ୍ରମଣ କରିବା ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୁଳିତ ଜାହାଜରେ ତହିଁ
ବଙ୍ଗଳାରୁ ସିଂହଲ ଏବଂ ସିଂହଲରୁ ଜାବାସୀମାନ ଯାଇଥିବାର ଲେଖି-
ଅଛନ୍ତି ।

ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର :—ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜନ-
ସାଧାରଣଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ବିଶେଷ ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଏମାନଙ୍କର ମଠମାନ
ଜନଶିକ୍ଷାର ଏକ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । କୌଣସି କୌଣସି ବୌଦ୍ଧ-
ମଠରେ ବହୁସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷ୍ୟ-
ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଶନି, ଶ୍ୟାମ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୂରଦେଶରୁ ଆସି-
ଥିଲେ । ନାଲନ୍ଦର ମଠ ଏହି ସମୟର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ବିଦ୍ୟାଳୟ । ଏହି
ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାଲାଗି ପ୍ରାୟ ଶତଗୋଟି
ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ଥିଲା । ଥିଉ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ବଶିଷ୍ଠଜୀର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶିକ୍ଷକ ଓ
ଶିଷ୍ୟ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଶିଷ୍ୟମାନେ ଗ୍ରାସାହାରୀ ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ବନା
ବେତନରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ଅସଂଖ୍ୟ ଟୋଲ ମଧ୍ୟ
ଥିଲା । ତହିଁରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବନାବେତନରେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ
କରୁଥିଲେ ।

ମୋଗାସ୍ଥିନିପ୍-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଭାରତର ବିବରଣ :—ମୋଗାସ୍ଥିନିପ୍ ହିନ୍ଦୁ
ମାନଙ୍କୁ ସାତ ଜାତିରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—ବିଦ୍ୟା ଓ ଧର୍ମର
ବ୍ୟବସାୟୀ, ରାଜସଭାସଦ୍ ବା ପରାମର୍ଶଦାତା, ଯୋଦ୍ଧା, ରାଜକର୍ମଚାରୀ,
କୃଷକ, ବିବିଧ ଶିଳ୍ପ-ବ୍ୟବସାୟୀ, ମେଷରଷକ । ମୋଗାସ୍ଥିନିପ୍ ବୋଧ-
ହୁଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ପ୍ରଭୃତି ଗୁଡ଼ିକ ଜାତିକୁ ବ୍ୟବସାୟରେଦରେ ସାତ

ଜାତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ବ୍ୟବସାୟମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବୌଦ୍ଧମତାଧାରୀ ଅଛନ୍ତି । ପରମର୍ଶଦାତାମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ଯୋଦ୍ଧା ଓ ରାଜକର୍ମୀମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ, କୃଷକ ଓ ଶିଳ୍ପ-ବ୍ୟବସାୟମାନେ ଦୈଣ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତିରାଜାମାନେ ଲୋକ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ବୋଧହୁଏ । ମେଷରକ୍ଷମାନେ ଶୁଦ୍ର ଓ ପାହାଡ଼ିଆ ଜାତି ଅଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ସରଳ ଥିଲା । ସେମାନେ ସତ୍ୟବାଦୀ, ମିତ୍ରବ୍ୟାପୀ, ଶାନ୍ତପ୍ରକୃତି ଓ ଯୁକ୍ତିନିପୁଣ ଥିଲେ । କ୍ଷୀତିଦାସପ୍ରଥା ସେ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିଲା । କଳନ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରି ରଖିଦେବା ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସେମାନେ ଏପରି ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ଥିଲେ ଯେ, କେହି ଶ୍ରେୟ କରୁ ନ ଥିଲେ କିମ୍ବା ଅଭିଯୋଗ କରିବା ଲାଗି କାହାରିକ ରାଜସ୍ୱରାଜକୁ ପିତାକୁ ଷଡ଼୍ଫଳ ନ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ପରିକ୍ରମରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନ ଥିଲା । ଶତ୍ରୁ ଥୋଡ଼ି, ଶତ୍ରୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ଶତ୍ରୁ ଛୁଡ଼ା, ଯୋଦ୍ଧା ସାମାନ୍ୟ ଯୋଦ୍ଧା ମନୁଷ୍ୟର ସାଧାରଣ ପରିକ୍ରମ ଥିଲା । କୃଷି ଉନ୍ନତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କଣ ତାହା ସେମାନେ ଜାଣୁ ନ ଥିଲେ । ରମଣୀମାନେ ପରିବ୍ରାଜା ଥିଲେ । ସଜ୍ଜାଦି ଅଳ୍ପପରିମାଣରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଗୁରୁତର ମଦ୍ୟ ଛୁଡ଼ା ଅତି କୌଶଳୀ ପ୍ରକାର ମଦ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉ ନ ଥିଲା ; ତାହା ପୁରା ଅତି ଅଳ୍ପପରିମାଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉ ଥିଲା ।

ପାହାଡ଼ିଆ ଜାତିର ବର୍ଣ୍ଣନା:—ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଗଜରୁ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଅନେକ ପ୍ରଦେଶ ବୁଲିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଲିଖିତ ବବରଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେକାଳରେ ଭାରତର ଲୋକେ ବଜ୍ର ମୁଖୀ ଥିଲେ ଏବଂ ସନ୍ତୋଷରେ ଦିନ କଟାଉଥିଲେ । ସେମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଝଙ୍କଣା ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ

ମିତାଶୁଣି ସ୍ଥଳେ ଏବଂ ଜୀବହତ୍ୟାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଫୌଜ-
ଦାର ଅଭିନବମୁଖ କଠୋର ନ ଥିଲା ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ଦର୍ଶନ ନ
ଥିଲା । ସେକାଳର ହିନ୍ଦୁମାନେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ସ୍ବାଧୀନତାର ପୁଣି ଭୋଗ
କରୁଥିଲେ ।

ହୁଏନ୍‌ସାଂ-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଭାରତ-ବିବରଣ :—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜାନ-ପରବ୍ରାଜକ
ହୁଏନ୍‌ସାଂ ୬୩୦ ଖ୍ରୀ : ଅ : ରେ ଭାରତକୁ ଆସି ଏଠାରେ ୧୫ବର୍ଷ
ରହି ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତବର୍ଷର ଅନେକ ସ୍ଥାନ ବୁଲି ଯାହା
ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ସେ ନାଲିନ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିଷୟ ବିଶେଷରୂପେ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।
ସେ ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତରେ ଗୁଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କର ସାହସ ଦେଖି ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସା
କରିଅଛନ୍ତି । ତେତେବେଳେ ମଗଧ ଓ ମାଳବ ଦେଶରେ ବିଦ୍ୟାର
ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମାଦର ଥିଲା । ଧନ ଓ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଗୁଜରାଟ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା ।
ଦେଶର ଗାନ୍ଧନସ୍ତଥା କଠୋର ନ ଥିଲା । ରାଜକର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମାନ୍ୟ
ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଜାୟଗିର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିଲେ ।
ରାଜା ନିଜ ଭୂମି ଚାଷଭାଗରେ ବରକୁ କର ଏକ ଭାଗରୁ ରାଜ୍ୟର
ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ, ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗକୁ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ
ଜାୟଗିରସ୍ବରୂପ ଦେଉଥିଲେ, ତୃତୀୟ ଭାଗ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଦେଇ
ତତ୍ତ୍ଵାର୍ଥ ଭାଗକୁ ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ । ମେଗାସ୍ଥିନିସ୍ଙ୍କ ପରି
ହୁଏନ୍‌ସାଂ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସରଳତା ଓ ସତ୍ୟବାଦୀତ୍ଵ ଅତ୍ୟନ୍ତ
ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ-ଯୁଗରେ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ।
ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାହାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ଅଧୀନସ୍ଥ ରାଜାମାନେ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁଜାଲବ୍ୟାପୀ ବକାସ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ବକାସ ଲାଗିଥିଲା, ତେତେବେଳେ ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରୁ ନୂତନ ଅକ୍ରମଣକାରୀମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଆକ୍ରମଣର ମୁସଲମାନ ।

ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅକ୍ରମଣ ଓ ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶର ନୟ:—ଅନେକ ଦିନରୁ ମୁସଲମାନମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭାରତକୁ ଆସି ଲୁଟିକରି ଚାଲିଯାଉଥିଲେ । ୭୧୧ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା ଯେ ମୁସଲମାନମାନେ ଭାରତ ଅକ୍ରମଣ କରିବାଲାଗି ନିୟମିତରୂପେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଉଥିଲେ । ଏହି ବର୍ଷ ସିନ୍ଧୁର ରାଜା ପାରସ୍ୟର ମୁସଲମାନ-ଶାସନକର୍ତ୍ତା ହଜ୍ଜାଜଙ୍କ ପାଖକୁ ଉପଶୋକନ ଓ ଯାସେସହ କେତେକ ଗ୍ରୀକାଜୀବୀ ପଠାଉଥିଲେ । ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜଳଦସ୍ୟୁମାନେ ଏହିସବୁ ଗ୍ରୀକାଜୀବୀ ଲୁଟି କରି ନେଇଥିଲେ । ହଜ୍ଜାଜ କ୍ଷତ୍ରିୟର ଶକାଶେ ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶର ରାଜା ତାହରଙ୍କ ପାଖରେ ଦାବୀ କଲେ । ଜଳଦସ୍ୟୁମାନଙ୍କ ଉପରେ କିଛି କ୍ଷମତା ନାହିଁ ବୋଲି କହି ତାହାର କ୍ଷତ୍ରିୟର ଶକାଶେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ । ପାରସ୍ୟର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଏହି ଛଳନାରେ ତାମସ୍ୟର ଖାଲିପାଦଠାରୁ ଅନୁମତି ଆଣି ତାହରଙ୍କ ବରୁଣେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଉଥିଲେ । ମାତ୍ର ମୁସଲମାନମାନେ ପରାଜିତ ହେଲେ । ପାରସ୍ୟର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଆଉ ଆଉ ସୈନ୍ୟ ପଠାଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏଥର ସୁଦ୍ଧା ସେମାନେ ପରାଜିତ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ହଜ୍ଜାଜ ତାଙ୍କର ଜାମାତା କାସିମଙ୍କୁ ଅନେକ ସୈନ୍ୟସହ ପଠାଉଥିଲେ । ଏଥର ତାହାର ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ନିହତ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ମୁସଲମାନମାନେ

ମୂଲତାନ ଅସ୍ତକାର କଲେ । ଏହିଭୂପେ ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶ ମୁସଲମାନ-ମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା ।

ଉତ୍ତରଭରତବର୍ଣ୍ଣର ଅବସ୍ଥା :—ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ନୂତନ ଅକାର ଧରିଥିଲା । ଉତ୍ତର ଭାରତରୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଲେପ ଯାଇ ତାହା ସାନ ସାନ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ନବ ଶାସନ ଓ ଧର୍ମ ଚଳୁଥିଲା । ଏହି ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେବଗିରି ଓ ସ୍ୱାରସମୁଦ୍ରର ଯାଦବରାଜ୍ୟ, ବାରିଜାଲର କାଞ୍ଚିଆରାଜ୍ୟ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗାବଂଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଥିଲା । ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ଏହାଠାରୁ ବଳି ଶୋଚନୀୟ ଥିଲା । କାଶ୍ମୀରରେ ଉତ୍କଳବଂଶର ପତନ ହୋଇଥିଲା । ସେଠାରେ ଲେହା-ବଂଶ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ପାରମାରବଂଶର ରାଜା ମାଲବ ଏବଂ ଗୁଜରାଟରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାରେ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ସେନବଂଶ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା, ଏବଂ ସ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ବଲ୍ଲଭସେନ ପାଲବଂଶୀୟ ମଗଧର ଅନେକାଂଶ ଛଡ଼ାଇନେଇଥିଲେ । ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ବା ରାଠୋରମାନେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜରେ ନିଜ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଚୌହାନରାଜା ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ଅଜମୀରରେ ଓ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର କାନ୍ୟକୁବ୍ଜରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ।

ପଞ୍ଚମମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଉତ୍ତରଭାରତ ବିଜୟ :—ପଞ୍ଚମମାନଙ୍କ ଭାରତର ଏହିପରି ଅବସ୍ଥା, ତେତେବେଳେ ଅଫଗାନିସ୍ଥାନରେ ରଜମା-ରାଜ୍ୟର ପତନ ହୋଇଥିଲା । ସୋରବଂଶୀୟ ରାଜାମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗଜନରାଜାଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଜାବପ୍ରଦେଶ ଅସ୍ତକାର କରିନେଇ-ଥିଲେ । ଅତଏବ ସୋରବରାଜ୍ୟ ଏବଂ ପୃଥ୍ୱୀରାଜଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଲଗାଭଗି

ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଯମ୍ବୁରେ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଓ ପୃଥ୍ବୀରାଜଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ ଲାଗିବାରୁ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଘୋରସର୍ଦାର ମହମ୍ମଦଘୋରଙ୍କୁ ପୃଥ୍ବୀରାଜଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିବାଲାଗି ଅନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ । ତେପରେ ଭାରତ କପର ପଂଶମାନଙ୍କର କରାୟୁ ଥିଲା ତାହା ତୁମ୍ଭେମାନେ ଅଗତୁ ପାଠ କରିଅଛୁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଫୁଲବୁଝାନ ଯୁଗରେ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି :—ଭାରତବର୍ଷ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହେବାରୁ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି-ପଥ ସୁଗମ ହୋଇଥିଲା । ଅଙ୍ଗମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାଳଦାସଙ୍କପରି ଏ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ନାଟକ-ଲେଖକ ଥିଲେ । ମହାବୀରଚଉତି ଓ ଉତ୍ତରାବମତରତ ଏହାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ୧୧୪୧ ରେ କଲହନ୍ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜତରଙ୍ଗିଣୀ ନାମକ କାଶ୍ମୀରର ଇନ୍ଦ୍ରହାସ ଲେଖିଥିଲେ । ସ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ ବସୁବର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଲୋକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗିରୋମଣିରେ ସେ ସପ୍ତମାଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ପୃଥିବୀ ଗୋଲ ଏବଂ ତାହାର କ୍ଷୁଦ୍ର ପଦାର୍ଥ-ମାନଙ୍କ ଅବର୍ତ୍ତଣ କରିବାର ଶକ୍ତି ଅଛି ।

ହିନ୍ଦୁ-ଶିଳ୍ପର ଫୁଲବୁଝାନ :—ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୌଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପ ଓ ବସ୍ତ୍ରର ବିଦ୍ୟାର ଅବନତି ଦୃଷ୍ଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଫୁଲବୁଝାନରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଶିଳ୍ପ ଓ ବସ୍ତ୍ରର ବିଦ୍ୟାର ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ଇଲେଭର ପଟ୍ଟଗୁହାର ମନ୍ଦିରମାନ ଅଙ୍ଗମ ଶତାବ୍ଦୀରେ

ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକର ଶିଳ୍ପକର୍ମ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ନୈପୁଣ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିର ସ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଶିଳ୍ପ ଓ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ସେ ସମୟର ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ-ନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖାଇଦେଉଥିଲା ।

ଅଧୁନିକ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି :—ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପତନ ଓ ନୂତନ ଅକୃତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଉଦୟ ଏହି ସମୟର ଉଧାନ ଘଟଣା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କେବେହେଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଲେଖ୍ୟାଧୀନ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ଦୁଇଧର୍ମ ଏକତ୍ର ରହି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଶାଳାମାନେ ବୌଦ୍ଧ ହେବାରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମଠାରୁ ବେଶି ଉନ୍ନତ ଲଭ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ ବାଲ୍ୟୀ ଶାଳାମାନେ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହେଲେ ତେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପତନ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଉନ୍ନତ ଅଭବ ହେଲା । ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପ୍ରଚ୍ଛଦନ ଧର୍ମକୁ ଲେଖରଞ୍ଜନ-ଅକୃତରେ ଅଣିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏଣୁ ଦେବ-ଦେବୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କାଳ୍ପନିକ ଗନ୍ତମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଖାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଠାରେ ପୂଜା, ମେଳା, ଦାନାଦର ପ୍ରକ୍ରିୟା ହୋଇଥିଲା । ଏହି ନୂତନ ଅକୃତର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମକୁ ପୌରାଣିକ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷମାନେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଯୁକ୍ତିସ୍ୱରା ବୌଦ୍ଧମତ ଶ୍ରୀମଦ୍-ପୁରାଣ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୁନଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଅଭବ କରିଥିଲେ ତଳେ ସେମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ଦିଆଗଲା :—

କୃମାରିଲ ଭଟ୍ଟ :—ସେ ବହାର ପ୍ରଦେଶରେ ଅଳ୍ପମ ଶତାବ୍ଦୀରେ

ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଯାଇ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ
ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନରରେ ଅନେକ ଲୋକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ
ସ୍ଥଳେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଶବ୍ଦସୂଚୀ ।

ଶବ୍ଦସୂଚୀ:—ମାଲବପ୍ରଦେଶେ ଏକ ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ରାବିଡ଼ଗୋତ୍ରରେ
ଶବ୍ଦସୂଚୀ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ (୭୮) । ଶବ୍ଦସୂଚୀ ବୌଦ୍ଧ-

ଧନ୍ନର ବଡ଼ ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ସେ ଯୁକ୍ତିବଳରେ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ବେଦାନ୍ତମତ ପ୍ରାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ମହାଯୁଦ୍ଧ ସମତର ପ୍ରବୃତ୍ତି ନିମନ୍ତେ କୁମାରକାଠାରୁ ହିମାଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ପ୍ରଦେଶ ଭ୍ରମିଥିଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତ ଅଛି ଅନେକ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଏହାଙ୍କ ଯୁକ୍ତିବଳରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଅଦ୍ଭୁତତା କରିଥିଲେ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ୩୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ ହିମାଳୟର ହେଦାରନ ଥାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ (୮୨୦) । ଏହି ଅନୁକାଳମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରାୟ ୧୨୦୦ ବାୟୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ରାମାନୁଜ :—ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉତ୍ତରୁ ଶୈବମତର ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଭରତର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଶୈବମତ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଶୈବମତର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ଦୃଶ୍ୟମାନ । ଓଡ଼ିଶାର ଢେଣର-ବଣୀୟ ରାଜାମାନେ ଶୈବମତାବଳମ୍ବୀ ଥିଲେ । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବୈଷ୍ଣବମତର ଆଦର ବୃଦ୍ଧି ଲାଭିଥିଲା । ରାମାନୁଜ ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରସାରକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ଅଟନ୍ତି । ସେ ସ୍ବାଦେଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମଗୁରୁରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଖବିଡ଼ ଥିବା କାଳରେ ୨୦୦ ବୈଷ୍ଣବମତ ପ୍ରାପିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ବୈଷ୍ଣବମତ ବହୁତର ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସବୁ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କୁ ଉକ୍ତ ମତରେ ଦକ୍ଷିତ କରୁଥିଲେ ।

ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ମାନଙ୍କ ବାସଗର :—ଏହି ଦୁଇ ବ୍ୟକ୍ତି ମିଳି କିଛି ଥିଲେ । ତାମିଲଭାଷାରେ ଏମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତ ପ୍ରୋତ୍ସାହନଙ୍କ ସ୍ବାର୍ଥ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରାପ୍ତିବନ୍ଧୁ ଅନେକ ପରିମାଣରେ କଳ୍ପିତ ଥିଲା ଏବଂ ଶୈବମତ ଉନ୍ନତ ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ପଠାଣ ରାଜତ୍ବ ।

ପଠାଣମାନଙ୍କ ଶାସନରେ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ।

କୁତବୁଦ୍ଦିନ ବଞ୍ଛୀର ସମ୍ରାଟ୍ ହେବା ଦିନଠାରୁ ଭାରତରେ ଏକ ନବ-ଯୁଗର ଅରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପଠାଣମାନେ ଭାରତରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥିଲା । ପଠାଣମାନେ ୩୦୦ ବର୍ଷକାଳ ଏହି ଦେଶ ଶାସନ କରିଥିଲେ ।

ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ମହମ୍ମଦଦୋସ୍ତ ୧୧୧୩ ରେ ପୃଥ୍ୱୀ-ରାଜକୁ ପରାସ୍ତ କରି ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତ୍ତନ ଅରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି କୁତବୁଦ୍ଦିନ ଆସାଫୁଦ୍ଦିନ ଭାରତର ସମ୍ରାଟ୍ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ (୧୨୦୬) । ସେ ଯେତେବେଳେ ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ ତେତେବେଳେ ପଞ୍ଜାବ, ବଞ୍ଛୀ, କାଲିଞ୍ଜର, କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ, ମଗଧ ଓ ବଙ୍ଗ ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ଥିଲା ।

ଦାସବଣୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ, ୧୨୦୬-୧୨୧୦:—କୁତବୁଦ୍ଦିନ ଏହି ବଣର ସ୍ଥାପନକର୍ତ୍ତା । ସେ ନିଜେ ଓ ଏହି ବଣର ଅନେକ ସମ୍ରାଟ୍ ଦାସ ସ୍ୱରାଜ୍ୟରୁ ଏହି ବଣକୁ ଦାସବଣ କୁହାଯାଏ । ଅଲଟାମସ୍ ଏହି ବଣର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ୧୨୨୮ ରେ ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶକୁ ପଠାଣ-ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରୁ ମୋଗଲମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲେ । ନାସିରୁଦ୍ଦିନଙ୍କ ସମୟରେ ମାଲବ ଦେଶ ବଣ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା, ଏବଂ ମିର୍ଜାପୁର ରାଜପୁତମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ବୁଲବୁଲଙ୍କ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳାର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ତୁଗଲକ୍ ଷାହ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ପରାଜିତ ଓ ନିହତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବଣର ଶେଷ ସମ୍ରାଟ୍ କାଲିହୋବାଦକୁ ଡାକର ମହା କେଲିଙ୍ଗୁଦ୍ଦିନ ଶିଲ୍ଲ ହତ୍ୟା କରି ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ ।

ଶିଳ୍ପବିଶାୟ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନଙ୍କ ଶାସନ, ୧୬୧୦-୧୬୨୦:—ଜେଲ୍‌ଲିଂ
ଉଦ୍ଦିନ ଟିଲ୍‌ଜି ଏହି ବଣର ସ୍ଥାପନକର୍ତ୍ତା । ଏହାଙ୍କ ଅନଳରେ ପଠାଣ-
ମାନେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହାଙ୍କ କ୍ରତୁ-
ହୁଏ ଅକ୍ଷାଉଦ୍ଦିନ ଫୁଟ ମାଲିକ ଅଧିକାର କରି ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଦେଶର
ଦେବଗିରି ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ପଶ୍ଚେ କରିଥିଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ
ଏଲ୍‌ପୁର ନଗର ଏବଂ ପ୍ରତ୍ନେ ଅର୍ଥ ନେଇଥିଲେ । ଅକ୍ଷାଉଦ୍ଦିନ ସମ୍ରାଟ୍
ହୋଇ ୧୬୧୭ରେ ଗୁଜରାଟକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ କଲେ । ସେ ୧୬୦୯ରେ
ଚତୋର ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ମାଲିକପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟ ପଠାଣ-
ରାଜ୍ୟକୁ ହେଲା । ସେ ଏହିରୂପେ ଉତ୍ତର-ଭରତବର୍ଷ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ
ଅଧିକାର କରି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଜୟ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ତାଙ୍କ ସେନାପତି
ମାଲିକ୍ କାଫୁର ୧୬୦୭ରେ ଦେବଗିରିର ଯାଦବରାଜ୍ୟ ଅକ୍ରମଣ କରି-
ଥିଲେ । ସେଠାର ରାଜା ବଣ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି କରଦରାଜା ହୋଇ
ରହିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱପରେ ସେ ଶାରଙ୍ଗଲର କାକଜାୟମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ସ୍ୱାର-
ସମୁଦ୍ରର ହସ୍ତଶାଳା ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ପଶ୍ଚେ କରି ଦକ୍ଷିଣସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅଧୀନ
ଅଣିଥିଲେ । ଏହିପରି ବିଜୟପଟ୍ଟଠାରୁ କୁମାରକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ
ଦେଶ ପଠାଣସମ୍ରାଟଙ୍କ ବଣ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କଲା (୧୬୧୧) । ଅକ୍ଷା-
ଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ସମୟରେ ମୋଗଲମାନେ ଭାରତ ଅକ୍ରମଣ କରି ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ
ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଶେଷାବସ୍ଥାରେ ଗୁଜରାଟ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇଥିଲା ।
ରାଜପୁତମାନେ ଯୁନବାର ଚତୋର ଅଧିକାର କରି ନେଇଥିଲେ । ପଠାଣ
ସୈନ୍ୟମାନେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜ୍ୟରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର
ମୁବାରକ ଗୁଜରାଟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶର ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରିଥିଲେ,
କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ଖସ୍ତା ତାହାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାରୁ ଏହି ବଣ ଲେପ
ପାରିଥିଲା ।

ଠୋଗଲ୍‌ବିଶାୟ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନଙ୍କର ଶାସନ, ୧୬୨୦-୧୬୪୨:—

ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଗିର୍ମୁହରଦିନ ଟୋଗଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ଦଣ୍ଡାର ସମ୍ରାଟ ହେଲେ । ମହମ୍ମଦ ଟୋଗଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଏହି ବଣର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମ୍ରାଟ୍ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅମଳରୁ ପଠାଗରଜ୍ୟର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଓ ଅତ୍ୟାଧିକାରୀ ଲୋକ ଥିଲେ । ଏକ ପ୍ରଦେଶପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଦେଶ ବଦ୍ରୋସ୍ ହୋଇ ସ୍ବାଧୀନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପୁରୀ-ବଙ୍ଗଳା ୧୫୩୮ ରେ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗଳା ୧୫୩୯ ରେ ସ୍ବାଧୀନ ହେଲା । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ କୁଷ୍ମାନଦୀର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ବର ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧାବଶେଷୋପର ବିଜୟନଗର ନାମକ ଆଉ ଏକ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ଏବଂ କୁଷ୍ମାନଦୀର ଉତ୍ତରରେ ବାହମନରାଜ୍ୟ ନାମକ ଏକ ପଠାଗରଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା (୧୫୪୭) ।

ଏହାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ପିତୃତୋଗଲକ୍ଷ୍ମୀ ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇ ପତନଶୀଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ରକ୍ଷା କରିବାଲାଗି ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, କିନ୍ତୁ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଳା ଏବଂ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ବାଧୀନ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍ତର-ପ୍ରାଚୀନରେ ବଙ୍ଗଳାର ପଶ୍ଚିମଠାରୁ ପଞ୍ଜାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶମାତ୍ର ପଠାଗ ସମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା ।

ମାମୁଦ୍‌ଟୋଗଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଅମଳରେ ପଠାଗସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଜାଲ୍ୟକୁରୁ, ଅଯୋଧ୍ୟା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରୀପ୍ରଦେଶୀୟ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ବଦ୍ରୋସ୍ ହୋଇ ତୋଳପୁରକୁ ରାଜଧାନୀ କରି ଆଉ ଏକ ନୂଆ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ (୧୫୯୪) । ୧୫୯୬ ରେ ଗୁଜରାଟ, ୧୫୯୯ ରେ ଗାନ୍ଧେଶ, ୧୬୦୧ ରେ ମାଲବ ସ୍ବାଧୀନ ହେଲା । ଏହିପରି ଅଳ୍ପଦିନମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ୍ ପଠାଗ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଅତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ବଞ୍ଚି ଓ ଚିକିତ୍ସକବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅବଦାନ ରହିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଡେଲୁର

ନାମକ ଏକ ମୋଗଲ ଭାରତକୁ ଅସି ପଠାଣରାଜ୍ୟର ଅଭି ଯାତ୍ରା କିନ୍ତୁ ବାକି ଥିଲା ତାହା ଧ୍ବଂସ କରିଦେଇଥିଲେ (୧୭୧୮) । ତିମୁରଙ୍କ ସିବାଧିରେ ମାମୁଦ କେବଳ ନାମକୁ ମାସି ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣାଂଶାସନରେ ବସିରହିଥିଲେ ।

ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟସମୂହ:—ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଧ୍ବଂସ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣାଂଶାସି ଆଉ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅଧୀନ ନ ଥିଲା । ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ରାଜ୍ୟମାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତର-ଭାରତର କାଶ୍ମୀର, ଦିଲ୍ଲୀ, ମାଲବ, ଗୁଜରାଟ, ଜେନପୁର, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ରାଜପୁତମାନେ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣାଂଶାସିରେ ବିଜୟନଗର ଓ ବାହମନୀ ନାମକ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ବାହମନୀରାଜ୍ୟ ହାସାନଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମ ଏବଂ ବିଜୟନଗରରାଜ୍ୟ ବୁକ୍କାନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ବାହମନୀରାଜ୍ୟ ବିଜୟନଗରଠାରୁ କୁସ୍ଥା ଏବଂ ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦକ୍ଷିଣାଂଶାସିରେ ଏହାଛଡ଼ା ଖାନେଶ ନାମକ ଅଭି ଗୋଟିଏ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଗଙ୍ଗାବର୍ମାୟ ରାଜାମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ବାଧୀନ-ଭାବରେ ରାଜପଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲେ ।

ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଛୁଦୁ ଛୁଦୁ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହେବାରୁ ଫଳ ଏହି ହେଲା ଯେ, ଏହି ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ ଅରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଘୋର ପରବର୍ତ୍ତନ ଦୃଶ୍ୟ ଥିଲା ।

ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଏବଂ ସୈନ୍ୟ ଓ ଲେଫା-ବର୍ମାୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ଶାସନ (୧୪୯୪-୧୫୨୭):—ମାମୁଦ ଟୋଗଲକଙ୍କ ଅନ୍ତେ

ଦୌଳତଶା ଲେଖା ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦକ୍ଷୀ ଅଧିକାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ମୁଲତାନର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଶିଜିରଶା ତାକୁ ତଡ଼ିଦେଇ ୧୪୧୪ ରେ ଦକ୍ଷୀ ଛଡ଼ାଇନେଲେ । ସେ ସେୟୁଦବଗର ସ୍ଥାପନକର୍ତ୍ତା । ଏହି ବଗ ୧୪୧୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲା । ତତ୍ପରେ ବଲ୍ଲେଲଲେଖା ଦକ୍ଷୀ ଅଧିକାର କଲେ । ସେ ୨୭ ବର୍ଷ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଜୋନପୁର ରାଜ୍ୟ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ସାମିଲ କରିଥିଲେ । ଏହିକ ପୁଣି ସିନ୍ଧନର ବହାର ଜୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଝୁରୁପେ ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ କିୟତପରମାଗରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କପରେ ଇବ୍ରାହିମ ଲେଖା ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଓ ଦୁର୍ବଳ ରାଜା ଥିଲେ । ଜୋନପୁର ସ୍ବାଧୀନ ହେଲା । ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଦୌଳତଶାଲେଖା କାବୁଲର ମୋଗଲ ସୁଲତାନ ବାବରକୁ ଭାରତ ଅବ୍ରମଣ କରିବାଲାଗି ଡାକିଥିଲେ ।

ପ୍ରାନ୍ତପଥ ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁଦ୍ଧ :—ବାବର ଓ ଇବ୍ରାହିମ ଲେଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାନ୍ତପଥଠାରେ ଏକ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା (୧୫୨୭) । ଇବ୍ରାହିମ ପରାଜିତ ଓ ହତ ହେଲେ ଏକ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଅଭବ୍ଧ ହେଲା । ମିର୍ଜା ରର ଶାଂ ସଂଗ୍ରାମସିଂହ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବାବରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ବାବର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦକ୍ଷୀ ପରଦୋଷ କରି ଯାଉନାହାନ୍ତି ତେତେବେଳେ ସେ ବାବରକୁ ତଡ଼ିଦେବା ସକାଶେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଶିକ୍ଷିଠାରେ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା (୧୫୨୭) । ସଂଗ୍ରାମସିଂହ ପରାଜିତ ଓ ନିହତ ହେଲେ । ବାବର ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ଦକ୍ଷୀର ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ ।

ଦାହିଶାତ୍ୟରେ ପରବର୍ତ୍ତନ :—ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ପରବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଥିଲା, ଦାହିଶାତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ବଦ୍ଧ ଘଟୁଥିଲା ।

ବାହମନରାଜ୍ୟ ସବଦା କଜୟ ନଗର ରାଜ୍ୟସହ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୁତ ଥିଲା, ମାତ୍ର ଅବଶେଷରେ ଶୁଦ୍ଧବିବାଦରେ ଧ୍ବଂସପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ଯେତେବେଳେ ବାବର ଭାରତ ଅକ୍ରମଣ କଲେ, ତେତେବେଳେ ବାହମନରାଜ୍ୟ ଧ୍ବଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ସେଥିରୁ ଅତି ପଞ୍ଚଗୋଟି ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ଜାତ ହୋଇଥିଲା, ଯଥା—ଅବଲସାହବ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ବିଜାପୁର ରାଜ୍ୟ, ଇମାଦସାହବ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ବେରର ରାଜ୍ୟ, ଅହମ୍ମଦସାହବ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ଅହମ୍ମଦ ନଗର ରାଜ୍ୟ, କୁତବ୍ ଉଲ୍‌ମୁଲକ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ଗୋଲକୃଣ୍ଡା ରାଜ୍ୟ, କାସିମ୍‌ବରଦ୍ ଦ୍ବାରା ସ୍ଥାପିତ ବଦର ରାଜ୍ୟ ।

ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଭିମୁଖରେ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ

ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ।

ପଠାଣମାନେ ଭାରତ ଜୟ କରିବାରୁ ଭାରତରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଘୋର ବିପ୍ଳବ ଘଟିଥିଲା । ମହମ୍ମଦ-ଘୋରୀଙ୍କ ଭାରତବିଜୟ ପୂର୍ବେ ପଠାଣମାନେ ଭାରତକୁ ଅସି କେବଳ ଲୁଟପାଟ କରି ଚାଲିଯାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ବିଜୟପରେ ସେମାନେ ଭାରତରେ ବ.ସ କରି ଭାରତର ଲୋକ ହେଲେ ।

ପଠାଣରାଜାମାନଙ୍କର ନିଜ ଦେଶ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସଂପ୍ରେମ ନ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ରାଜା ବେଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଭାରତ ଜୟକରି ପଠାଣମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଧର୍ମରେ ଘାଣ୍ଟିତ କରିବାକୁ ଅଭିମୁଖି ଥିଲେ ।

ପଠାଣ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ଉତ୍ତର ହିନ୍ଦୁସମାଜ ଅତି ଦୁସ୍ବଲମାନସମାଜ ପାଖେ ପାଖେ ରହିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜ ଅନ୍ୟ ଉପରେ କ୍ଷମତା ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପଠାଣମାନଙ୍କ ହାତରେ ରାଜଶକ୍ତି ଥିବାରୁ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଧର୍ମରେ ଘାଣ୍ଟି

କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଫଳ ଏହି ହେଲା ଯେ, ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶ ଓ ବଙ୍ଗଳାର ଅନେକ ଜାତଜାଗାୟ ଲୋକ ମୁସଲମାନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ହିନ୍ଦୁ ନିଜ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରି ନ ଥିଲେ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଧର୍ମରେ ଗାନ୍ଧିତ କରିବାର ଚିନ୍ତା କମିଗଲା, ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ମିଶ୍ରଣରେ ବାସ କରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲେ । ଯେତେବେଳେ ପଠାଗସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଧ୍ବଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଅନେକ ସ୍ବାଧୀନ ମୁସଲମାନରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ମୁସଲମାନ ରାଜାମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଉପରେ ରାଜ୍ୟଶାସନର କାର ଦେଇଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟରେ ବହେଧ ଅବସ୍ଥିତି ନ ଥିଲା ବୋଲି କହିଲେ ଅରୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏକ ଅନ୍ୟର ଅନ୍ତର, ବ୍ୟବ-ହାର, ଭାଷା, ଜାତି ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବବାହସମୂଳ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସ୍ମୃତି ଓ ହିନ୍ଦୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ:—ଯେତେବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ ମୁସଲିମ, ଧୀର ଏବଂ ଫକୀରମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ନବଧର୍ମରେ ଗାନ୍ଧିତ କରିବାରେ ଲାଗିଅଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ସ୍ବଧର୍ମ ରକ୍ଷା କରିବାଲାଗି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି କ୍ଷମତାଶାଳୀ ରାଜା ନାହିଁ । ତେତେବେଳେ ସେମାନେ ସମାଜ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ କଠୋର ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ଉପିବିତ କରି ଗ୍ରନ୍ଥସମୂହ ଲେଖିବାକୁ ବସିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ନବ୍ୟ ସ୍ମୃତି କୁହାଯାଏ । ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶମ୍ଭୁକର, ବାଜପେୟୀ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ମୃତି-ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ।

ଏଥିପୂର୍ବେ ଜାତଜାଗାୟ ହିନ୍ଦୁମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଧର୍ମୋପଦେଶ ଗ୍ରହଣରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ମୁସଲମାନ ହୋଇଗଲେ । ଏହା ଦେଖି କେତେକଜଣ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ-ସଂସ୍କାରକ ତାତ୍ତ୍ବେଦ ନ ମାନି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ଦେବାକୁ

ଘରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶାଳ କଦମ୍ବ ଧର୍ମ ପ୍ରବ-
ରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତଳେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ସମାଜିକ:—ବୈଷ୍ଣବ ସଂସ୍କାରକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଣା ସଦ-
ପ୍ରଥମ । ସେ ସ୍ୱଦେଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅପଣାର ମତ ଶୈଳୀ
ହାତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ସେ ଦେଶର ରାଜାଙ୍କ ଉପରେ
ଜ୍ଞାନପାଇଁ ନିମ୍ନସ୍ତରର ଜୈନ ରାଜାଙ୍କୁ ସମତରଳେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ କରିଥିଲେ ।
ସେ ତାହାଙ୍କର ମୂଲ୍ୟ ପୁଣ୍ୟରୁ ୨୦୦ ମଠ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଯାଇଥିଲେ ।

ସମାଜିକ:—୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପ୍ରବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସମାଜିକ
ପ୍ରଥମ ଥିଲେ । ସେ ଭଦ୍ର-ଭରତର ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରୁମଣ କରି
ବୈଷ୍ଣବ ମତ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ନୀଳକାଣ୍ଡୀୟ ହିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରୁ ଶିଷ୍ୟ
ସମ୍ବଳ କରିଥିଲେ ।

କବୀର:—କବୀର ଜାତିରେ ଜନ୍ମ ଥିଲେ । ସେ ସମାଜିକ ଶିଷ୍ୟ ।
ସେ ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସମତ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଅଗ୍ରମୁଖି କର ବୈଷ୍ଣବ ମତରେ
ଏହାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଇ ଥିଲେ ଯେ, କି ହିନ୍ଦୁ କି ମୁସଲମାନ ସମସ୍ତେ
ଏହା ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ, ଏକ,
ଏକକ ରୂପର ବିଭିନ୍ନତାରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କ
ହିନ୍ଦୁ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ମୃତ ଶରଣକୁ ହିନ୍ଦୁ ଏବଂ ମୁସଲମାନ ଉଭୟ
କାଦ୍ଦ କରିଥିଲେ ।

ଜନକ:—୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ନାନକ ପଞ୍ଜାବରେ ଧର୍ମ-
ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଧର୍ମକୁ ଶିଖଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ସେ
ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉଭୟଙ୍କୁ ନିଜଧର୍ମରେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ:—ସେ ଜଣେ ଭଜନୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଙ୍ଗଦେଶର
ହରିଦ୍ୱୀପରେ ୧୪୯୫ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ବୈଷ୍ଣବ ମତର ଶ୍ରୀବତ୍ସ

ପାଥନ କରିଥିଲେ । ସେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉଭୟଙ୍କୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ, କାରଣ ତାହାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନୈମିତ୍ତିକ ହରିଦାସ ନାମକ ଜଣେ ମୁସଲମାନ ଥିଲେ । ସେ ପୁରୀ ନଗରରେ ଜୀବନର ଅଧିକାଂଶକାଳ କଟାଇ ସେହିଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତରଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ :—ସେ ଜଣେ ଉତ୍କଳୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ । ଶ୍ରୀମଦଭଗବତକୁ ଉତ୍କଳଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରି ସେ ତହିଁର ବୈଷ୍ଣବମତ ଜାତିବିଶେଷରେ ଫୁଟାଇ କରିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍କଳୀୟ ଅଭବତୀ ବୈଷ୍ଣବ ମଣ୍ଡଳୀର ପ୍ରାଧିପତି । ଜୀବନର ଅଧିକାଂଶ ପୁରୀ ନଗରରେ ଯାପନ କରି ସେହିଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରଲୀଳା ସାଜ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି :—ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଉତ୍ଥାନ ହେବାରୁ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ସୃଷ୍ଟି ଲେଖୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ସଂସ୍କୃତକମାନେ ପ୍ରକୃତଭାଷାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନ ଲେଖି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ । ରାମାନନ୍ଦ ଓ କବୀରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ହିନ୍ଦିଭାଷା, ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ବଙ୍ଗଭାଷାର, ଅଉ ନାନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ପଞ୍ଜାବୀ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି କରିଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବକବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଗନ୍ନାଥଦାସ ଓ ବଳରାମଦାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସାରଳା ଦାସ ନାମକ ଅଉ ଜଣେ କବି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ମହାଭାରତ ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଜନ୍ମଦାତା ବୋଲି ଯାଇଥାଏ ।

ହିନ୍ଦୁଶାସନ ଓ ହିନ୍ଦୁଶ୍ରମତୀ :—ମୁସଲମାନମାନେ ରାଜା ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ହିନ୍ଦୁରାଜତ୍ବକାଳରେ ଦେଶର ଶାସନପ୍ରଣାଳୀ ଯେପରି ଥିଲା ତେଣୁମାନ

ମଧ୍ୟ-ସେହିପରି ରହିଲା; ଅତି ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦୃଶ୍ୟମାନ । ପଠାଗ ସମ୍ରାଟମାନେ ଦେଶକୁ ଯେନିଏକଦା ଆଧୀନ ରଖିଥିଲେ । ଦୁଃଶ ଲେବ-ମାନଙ୍କୁ ଚମକେଇବା ଲାଗି ସେମାନେ ବଡ଼ ବଡ଼ ସହରରେ ଏକ ଯେଉଁଠାରେ ହିନ୍ଦୁଶକ୍ତି ପ୍ରବଳ ଥିଲା ସେଠାରେ ଯେନିଏ ରଖୁଥିଲେ ଦେଶର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଶାସନରେ ଥିଲା । ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ହିନ୍ଦୁଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତରୂପେ ରାଜ୍ୟ ଦାଖଲ କରୁଥିଲେ, ତେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତାବେଳେ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରଦେଶ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ରାଜ୍ୟ ଦେଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ କିମ୍ବା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ବ୍ୟାପାରୀଙ୍କର କରୁ ନ ଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ସମ୍ରାଟମାନେ ଯେନିଏ ପଠାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରୁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଣିଏ ଭାବ ଜାତ ହେଲା, ତେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଉଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚ ରାଜ୍ୟକୁ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ବିଶେଷତଃ ରାଜ୍ୟ-ଆଦାୟର ଉଚ୍ଚ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ପଠାଗ-ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେନାପତି ହିନ୍ଦୁ ହେଲେ ।

ପଠାଗସୈନ୍ୟ :—ପଠାଗସୈନ୍ୟରେ ଉନ୍ନତ ଉନ୍ନତ ଜାତିର ଲୋକ ଥିଲେ । ଦାସବର୍ଣ୍ଣୀୟ ରାଜଗଣ ଅଫଗାନିଜାନରୁ ସୈନ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଶିର୍କବର୍ଣ୍ଣୀୟ ରାଜଗଣଙ୍କ ସୈନ୍ୟରେ ତାତାରଦେଶୀୟ ଲୋକ, ମୁସଲମାନଧର୍ମ-ଦାଷିତ ମୋଗଲ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ପଠାଗରାଜାମାନଙ୍କ ଅମଳରେ ମଧ୍ୟସିଂହାସୀ ଉନ୍ନତ ଉନ୍ନତ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ଭାରତକୁ ଅତି ପଠାଗସୈନ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି କରୁଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନ ଥିଲା । ଏମାନେ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଉଚ୍ଚା ତେତେବେଳେ

ବଦ୍ଧେ ହୁ ହେଉଥିଲେ । ଏଥିରୁ ବଢ଼ିଲା ଜାତୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା
ଗଠିତ ସୈନ୍ୟକୁ କେବଳ ପରାକ୍ରମୀ ସମ୍ରାଟମାନେ ଦମନକରି ରଖିବାକୁ
ସମର୍ଥ ହେଉଥିଲେ, ଦୁର୍ବଳ ସମ୍ରାଟମାନଙ୍କୁ ସେମାନେ ଆଦୌ ଗ୍ରାହ୍ୟ
କରୁ ନ ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ମହମ୍ମଦ ଚୌଗଲଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା ଜଣା-
ପଡ଼ିଲା, ପଠାଗଢ଼ିନୀର ନାୟକମାନେ ଉକ୍ତପତି ଆରମ୍ଭ କରି ପଠାଗ-
ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଧ୍ଵଂସସାଧନ କରିଥିଲେ ।

ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କର ଜଳପଥରେ ଭାରତାଗମନ:—ପଠାଗଢ଼ିନୀର
ଶେଷଭାଗରେ ଇଉରୋପର ପର୍ତ୍ତୁଗାଲବାଣୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାବିକ ଭାସ୍କୋଡି-
ଗାମା ଉତ୍ତମାଗାଧିପତିଙ୍କ ଆବିଷ୍କାର କରି ଜଳପଥରେ ଭାରତକୁ
ଆସିବାର ମାର୍ଗ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେଇଥିଲେ (୧୪୯୮
ଖ୍ରୀ: ଅ:) । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୁଦ୍ରପଥରେ କୌଣସି ଇଉରୋପ ବା
ଭାରତକୁ ଆସି ନ ଥିଲେ । ୧୫୧୦ ଖ୍ରୀ: ଅକ୍ଟୋବର ଯେତେବେଳେ
ପର୍ତ୍ତୁଗାଲବାଣୀମାନେ ଜଳପଥରେ ଯୁକ୍ତଜାହାଜ ଦେଇ ଆସି ଗୋଆ-
ନଗର ଆକ୍ରମଣ କରି ସ୍ଵଧିକାରକୁ କଲେ, ତେତେବେଳେ ଦେଖା-
ଗଲା ଯେ, ଯେଉଁ ସମୁଦ୍ର ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତକୁ ବାହ୍ୟ ଶକ୍ତିର
ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିଆସିଥିଲା ତାହା ମଧ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ନାନା
ବିପଦ ଘଟାଇପାରେ ।

ମୋଗଲ ରାଜତ୍ଵ ।

ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନାରୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନର ମୂଳଭିତ୍ତି
ସ୍ଥାପନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ।

ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ବାବର ପଠାଗ ଓ ରାଜପୁତମାନଙ୍କୁ

ପରାକ୍ରମକର ମୋରଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତ୍ନୀ ଅରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନପରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେବାରୁ ସେ ନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ବୃଦ୍ଧୀଭୂତ କରିପାର ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ହୁମାୟୁନ ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ । ସେ ସମୟରେ ଗୁଜରାଟର ଭଜା ବାହାଦୁରସାହ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ମାଲବକୁ ନିଜରାଜ୍ୟର ସାମିଲ କଲେ । ଶେରଶା ନାମକ ଏକ ପଠାଣସାହାର ପୁତ୍ରପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇଥିଲେ । ହୁମାୟୁନ ଶେରଶାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କାନ୍ଦୁକୃତ ଯୁଦ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଭାରତରୁ ପଳାଇଗଲେ (୧୫୪୦) ।

ମଧ୍ୟ ପଠାଣରାଜ୍ୟ ବହୁକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଶେରସାହାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଗୃହବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ହୁମାୟୁନ ନାମକ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଏକ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ନାନା ଅତ୍ୟାଚାର କଲେ । ଏହି ସୁବିଧା ଥାଇ ହୁମାୟୁନ କାଗୁଲରୁ ଅସି ସିକନ୍ଦର ସୁରଙ୍କୁ ପିରିସ୍‌ସ୍ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳର କରନେଲେ (୧୫୫୫) । କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ହୁମାୟୁନ ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗୋଟିଏ କରବା-ଲଗି ବେଞ୍ଚା କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅକବରଙ୍କ ବର୍ତ୍ତୁଳ ୧୫୫୬ ରେ ୨୯ ପ୍ରାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହେବାରୁ ପଠାଣସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପୁନଶ୍ଚ ଲେପ ପାଇଲା ।

ମୋରଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ଅକବର :—ଅକବର ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳର କରବା ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ୧୪ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ବୟସ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଚାରବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅପ୍ରତୀକ୍ଷିତ ନିଜ ଜ୍ଞାନପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଦ୍‌ଦିଷ୍ଟ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ମାନଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ବୃଦ୍ଧୀଭୂତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସାତବର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା । ୨୫ ବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ସେ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ବଦ୍ରେହ ଓ ତ୍ରାସ ନିବାରଣ କରିଥିଲେ ।

ରାଜପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗୀକରଣ—ମିତ୍ରତା ଓ ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରାପ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ସେ ରାଜପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବଶ କରୁଥିଲେ । ଜୟପୁରର ରାଜା ବିହାରୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କନ୍ୟାଙ୍କୁ ଅକବର ନିଜେ ବିବାହକଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କୁ ଓ ଶାଳା ରାଜବାନ ଦାସଙ୍କୁ ତତ୍ତ୍ୱ ରାଜକର୍ମୀୟ ଦେଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର ସର୍ଦ୍ଦାରମାନେ ଅକବରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଶୁକର କରବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଅନୁଦିନ ମଧ୍ୟରେ ରାଜପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ ଅକବରଙ୍କ ବଶରେ ଆସିଲା । କିନ୍ତୁ ମିବାବର ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି ନ ଥିଲେ । ଏଣୁ ଅକବର ୧୫୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାହାର ଆକ୍ରମଣ କରି ଅଧିକାର କଲେ ।

ଉତ୍କଳଭାରତ-ବିଜୟ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ବୃଦ୍ଧୀକରଣ :—ଅକବର ୧୫୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୁଜରାଟ, ୧୫୭୫ ରେ ଦକ୍ଷିଣକାନ୍ତରୁ ବଙ୍ଗଳା ଅଧିକାର କଲେ । ଅକବରଙ୍କ ଭାଇ ମିର୍ଜା ହାକିମଙ୍କ ଅନ୍ତେ କରୁଥିବା ୧୫୮୫ ରେ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଦେଲା । କହିକାଳ ଅକବର କାଶ୍ମୀର ଅଧିକାର କରି ତାହାକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟସାମିଲ କରୁଥିଲେ । ୧୫୫୨ ରେ ସିନ୍ଧୁସେନା ଏବଂ ୧୫୫୪ ରେ କାନ୍ଧାର ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା । ଏହିଭାଗରେ ୧୫୫୫ ମସିହାରେ ଅକବର ଉତ୍କଳ ଭାରତକୁ ଜୟକରି ତହିଁରେ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିକରଣ କରିଥିଲେ ।

ଦାସିଗାଦି-ବିଜୟ :—ଆମିରନଗରରେ ଶୁଭବିବାହ ଲାଗିଥିବା ବଳର ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଥିଲା, ତେଣୁ ଏକଦଳ ଅକବରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଥିଲେ । ଅକବର ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମୁରାଦଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ମୁରାଦ ଶୁଭାମୁଲ୍ଲତାନାଙ୍କ ସ୍ୱାଗତ ପ୍ରାପ୍ତିକରି ହେଲେ । ୧୫୫୫ ରେ ଅକବର ନିଜେ ହିନ୍ଦ୍ୟ ଘେନି ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲେ, ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ଶୁଭାମୁଲ୍ଲତାନା ନିହତ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମିରନଗର ସହଜେ ଅଧିକୃତ ହେଲା । ତତ୍ପରେ ଅକବର ଶାନ୍ତିମୟ ନିଜ ରାଜ୍ୟସାମିଲ କଲେ ।

ଏହା ଦେଖି ବଜ୍ରାସୁର ଓ ଗୋଲକୃଣ୍ଡାର ରାଜାମାନେ ଅନବରଳ ସଙ୍ଗେ ମିଶିତା ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହିଭାବେ ଅବର ଏକ ପ୍ରକାଶ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ତାହାକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିବାପରେ ୧୬୦୫ ରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଜାହାଙ୍ଗିର ଓ ସାହଜାହାନ ; ୧୬୦୫-୧୬୫୮—ଉତ୍ତରଭାରତରେ କେବଳ ମିବାଇରାଜ୍ୟ ଅବରଙ୍କ ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରି ନ ଥିଲା । ଜାହାଙ୍ଗିର ସେଠାକୁ ଅନେକଥର ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶେଷରେ ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ସାହଜାହାନ ୧୬୧୪ ରେ ତହଲାଲି ରାଜା ଅମରସିଂହକୁ ଫକ୍ତି କରିବାଲାଗି ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଅହମଦନଗର ବିଜିତ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅବରଙ୍କ ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରି ନ ଥିଲା । ମାଲିକ ଅମ୍ବର ଅହମଦନଗରକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ରଖିବାଲାଗି ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ସାହଜାହାନଙ୍କ ଦାସ ପଦ୍ମନାଭ ହୋଇ ଫକ୍ତି କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ (୧୬୧୯) ।

ସାହଜାହାନଙ୍କ ଅମଳରେ ଅହମଦନଗର ପୁନର୍ବାର ଯୁଦ୍ଧ କରି ପରାସ୍ତ ହେବାରୁ ୧୬୩୭ ରେ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ହେଲା । ବଜ୍ରାସୁର ଓ ଗୋଲକୃଣ୍ଡା ଏହି ଦୁଇ ରାଜ୍ୟ ସାହଜାହାନଙ୍କ କରଦ ରାଜ୍ୟ ହେଲା ।

ଅରଜଜେବ:—ସାହଜାହାନଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ୪ର୍ଥ ପୁତ୍ର ଅରଜଜେବ କଲକତ୍ତାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜମାନଙ୍କ ହତ୍ୟାକରି ସମ୍ରାଟ ହେଲେ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଓ ହିନ୍ଦୁବିତ୍ତେଷୀ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅମଳରେ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତର ଚରମ ସୀମାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତହିଁର ଧନ ଅରବ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଅରମ୍ଭକାଳରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାତ ମରହଟ୍ଟା ଜାତିର ଅଭ୍ୟୁଦୟ

ହୋଇଥିଲା । ଶିବାଜି ଏହାର ନେତା ଥିଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଏହି ଜାତି ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇଥିଲା ତାହା ପରେ କୁହାଯିବ ।

ରାଜପୁତ ବଦୋହ—ଅରଙ୍ଗଜେବ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଉପରେ ଜିନିଆ କରି ବସାଇବାରୁ ରାଜପୁତମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ବଦୋହୀ ହେଲେ । ମିର୍ଜାରର ରାଣା ରାଜସିଂହ ଏମାନଙ୍କର ନେତା ହୋଇ ଜିନିଆ କରି ଦେବାକୁ ଅସ୍ମୀକାର କରି ମୋଗଲମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଅରଙ୍ଗଜେବ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ରାଜପୁତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ ।

ବଜ୍ରାପୁର ଓ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାର ଅଧିକାର:—ମରହଟ୍ଟାସର୍ଦ୍ଦାର ଶମ୍ଭୁଜିଙ୍କ ମୋଗଲରାଜା ଶୁଜନରେ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାର ରାଜା ସହାୟତା କରିଥିବାରୁ ଅରଙ୍ଗଜେବ ତାହାଙ୍କ ବରୁଦ୍ଧରେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମେ ହନୁସ୍ତାପନ କଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ବଜ୍ରାପୁର ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି ୧୬୮୭ ରେ ତାହାକୁ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ସେ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାରାଜାଙ୍କ ସନ୍ଧି ଭଗ୍ନ କରି ୧୬୮୮ ରେ ତାହାକୁ ପରାସ୍ତ କଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କଲେ ।

ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ମରହଟ୍ଟାଦମନ:—୧୬୮୯ ରେ ଅରଙ୍ଗଜେବ ଶିବାଜିଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶମ୍ଭୁଜିଙ୍କୁ ଧରିନେଇ ବଧ କଲେ, ଏବଂ ଶମ୍ଭୁଜିଙ୍କ ପୁତ୍ର ସାହୁଙ୍କୁ କାଗରୁଦ୍ଧ କରି ଅନେକ ମରହଟ୍ଟାଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିନେଲେ । କିନ୍ତୁ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଧୁନବାର କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହୋଇ ଏକ ଏକ କରି ସମସ୍ତ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିନେଲେ ଏବଂ ଅରଙ୍ଗଜେବ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଅହମଦନଗରକୁ ଫେରିଆସି ସେହିଠାରେ ପଞ୍ଚହସ୍ତାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ (୧୬୦୭) ।

ଅରଙ୍ଗଜେବକ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁଅ ବାହାଦୁରସାହ ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇ ସମସ୍ତ ରାଜପୁତନାର ସ୍ୱାଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ତତ୍ପରେ ବାହାଦୁରଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁଅ ଜାହାନ୍ନରସାହ ସମ୍ରାଟ୍ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ମାସ ଉତ୍ତରେ ସମ୍ବଦ ହସନଅଲ ଓ ସମ୍ବଦ ଅବଦୁଲ ଦୁଇ ପଠାଗା ଗ୍ରାମୀଣ ଏହାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ଏହାଙ୍କ ଶବ୍ଦ ଫରକ୍‌ସେପୁରକୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ (୧୭୧୬) । ଏହି ସମୟରୁ ସମ୍ବଦ ବ୍ରହ୍ମସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ସବେ-ସବୁ ହେଲେ । ଏମାନେ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ସମ୍ରାଟ୍‌ମାନଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ତହିଁରୁ ତଡ଼ିଦେଉଥାଉଥିଲେ । ଏମାନେ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ସମ୍ରାଟ୍ ପ୍ରାୟଶଃ ଶାସନବର୍ତ୍ତମାନେ ବଦ୍ରୋହୀ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିପରି ଅରଙ୍ଗଜେବକ ମୃତ୍ୟୁର ୪୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଶ୍ରେ-ଗାର ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ନାଦୀରସାହଙ୍କ ଭାରତ-ଅବସର :—୧୭୩୮ ରେ ପାରସ୍ୟର ରଜା ନାଦୀରସାହ ଭାରତ ଅବସର କରି ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଗ୍ନିଦ୍ୱି ଏକାବେଳେକେ ଲୋପ କରିଥିଲେ । ସେ ବନ୍ଧୀ ଅଧିକାର କରି ସମସ୍ତ ଧନସମ୍ପତ୍ତି ଲୁଟି କରି ନେଇଯାଇଥିଲେ । ସିକ୍କନାଦ ପଣ୍ଡିତବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଦେଶ ପାରସ୍ୟରାଜା-ରୁକୁ ହୋଇଥିଲା ।

ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ :—ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନରୁ ଅନେକ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଲା । ଗୁର୍ଜୀମାନେ ନେପାଳରେ ଏକ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମରେ ଶିଖମାନେ ପରୁମ୍‌ସୀ ହୋଇ ପଞ୍ଜାବକୁ ଲୁଟି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଉତ୍ତରପୁରରେ ଜଠମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ରାଜପୁତନାର ରାଜାମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ମରାଠାପୁରରେ ଏକ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ସେତାସ ଓ କୋଲ୍‌ପୁରରେ ଶିବାଜୀଙ୍କ ବଂଶୀମାନେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର

ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଦଳ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ :—ନାଗପୁରରେ ଗ୍ରେସ୍‌ଲ୍, ଗୋୟାଲ୍‌ଅରରେ ସିନ୍ଧିୟ୍, ଇନ୍ଦୋରରେ ହୋଲ୍‌କାର ଏବଂ ବରୋଦାରେ ଗାର୍‌ହୋବ୍‌ଡ଼ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ। ପୁନାଠାରେ ପେଶବାମାନେ ଅଦ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚ ମରହଟ୍ଟା ନେତୃତ୍ବ ଦେଇ ଗୋଲ୍‌ଯାଏ ।

ମୁସଲମାନ ରାଜ୍ୟ :—ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ନିଜାମଉଲ୍‌ମୁଲ୍‌କ୍ ହାଇଦ୍ରାବାଦକୁ ରାଜଧାନୀ କରି ଏକ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । କର୍ଣ୍ଣାଟରେ ଅର୍ଜଟର ନବାବ ନାମକୁମାର ନିଜାମଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିଲେହିଁ ସତ୍ୟତା ସ୍ବାଧୀନ ହେବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ ସିନ୍ଧୁନଦୀର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ବ ପାରସ୍ୟରାଜ୍ୟକୁ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ରୋହିଲ୍ ନାମକ ଏକ ଅଞ୍ଚଳ ନାହିଁ ପରାକ୍ରମୀ ହୋଇ ରୋହିଲ୍‌ଖଣ୍ଡ ନାମକ ଏକ ଅଞ୍ଚଳରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ସାଦତ୍ ଅଲିଖାଁ ସ୍ବାଧୀନ ହୋଇ ବସିଥିଲେ । ଆଲ୍‌ବର୍ଦ୍ଦିଆଁ ବଜାଲା, ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ସବେସବୁ ହୋଇ ସ୍ବାଧୀନ ହୋଇଥିଲେ (୧୭୪୦) ।

ମରହଟ୍ଟା ଜାତି :—ମୁସଲମାନମାନେ ଭାରତ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିବାପୂର୍ବେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରନାମରେ ଏକ ପ୍ରଦେଶ ଥିଲା । ସେ ପ୍ରଦେଶର ରାଜା ହିନ୍ଦୁ ଥିଲେ, ଏବଂ ସ୍ବାଧୀନରାଜ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରଦେଶକୁ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରଦେଶର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ମରହଟ୍ଟା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନେତାଙ୍କୁ ସର୍ଦ୍ଦାର କହନ୍ତି ।

ପ୍ରାୟ ୧୭୫୪ ରେ ସାହ୍ୟଦ୍ରାରେ ନାମକ ଏକ ମରହଟ୍ଟାସର୍ଦ୍ଦାର ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଲାଭିଥିଲେ । ସେ ଅହମଦନଗର ଓ ବିଜାପୁର ମୁସଲମାନରାଜ୍ୟଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହି ମୋଗଲମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ

କରୁଥିଲେ । ଏଥିସଙ୍ଗେ ସେ ଅନେକ ଜାୟ୍‌ଗିର ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ଥିଲା । ଶିବାଜୀ ଏହି ସାହକିକ ପୁଅ । ସେ ୧୬୬୭ ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସନ୍ତ-ଗଣେ ଜୀବନା ଲୁଗ୍ନେମାନେ ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ସେ ପଶ୍ଚିମଘଟପଟ୍ଟଣମୁହରେ ପୁର୍ବ ନିର୍ମାଣ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦ'ଶିଣାତ୍ୟର ହିନ୍ଦୁ କୃଷକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟଦଳ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତା ଧର ସାନ ସାନ ସୋଡ଼ାରେ ତଡ଼ି ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଏପରିଭାବରେ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସଂକଟ ପାଇଲାମାତ୍ରେ କାହିଁ ଅସି ଏକତ୍ରିତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ, ଏବଂ ପୁଣି ସକେତ ପାଇଲାମାତ୍ରେ କେଉଁଠି ଯିବେ ଯିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲେ । କେବଳ ଫସଲକଟାସମୟ ଛଡ଼ି ସେମାନେ ସବୁ ସମୟରେ ଯୁଦ୍ଧ କରବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥାନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି ଶିବାଜୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅନେକ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେହେଁ ସେମାନଙ୍କ ବାୟୁ ନିବୀଡ଼ ସଙ୍ଗେ ଶିବାଜୀଙ୍କ ହାତରୁ ପ୍ରାୟ କିଛି ବ୍ୟୟ ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା ।

ଶିବାଜୀଙ୍କ ବଣ:—ଶିବାଜୀଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଶମ୍ଭୁଜ ରାଜା ହେଲେ ଏବଂ ୧୬୮୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ଵ କରୁଥିଲେ । ମୋଗଲ ଓ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ କଟାଇଥିଲେ । ୧୬୮୧ ରେ ଅରଙ୍ଗଜେବ ତାଙ୍କୁ ଧରିନେଇ ତାଙ୍କର ଆସି ଫୁଟାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ କିଛି କାଠି ମାରିପକାଇଲେ । ତତ୍ପରେ ତାହାଙ୍କର ୬ ବର୍ଷର ପୁଅ ସାହୁ ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲେ । ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ସାହୁ କାଗମୁକ୍ତ ହେଲେ ସତ୍ୟେ, କିନ୍ତୁ ଅନେକଦିନ ମୋଗଲମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ଵାତ, ନୀତି ଆଦି ଅସମରହୁଟା ଓ ଆଧାମୋଗଲ ହୋଇଥିଲା । ସେ

ରାଜ୍ୟଶାସନର ସ୍ୱର ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣମନ୍ତ୍ରୀ ବାଲ୍ଲଭବିଶ୍ୱନାଥ ଉପରେ ଅର୍ପଣ କରି ଘରେ ବସି କାଳଯପନ କରିଥିଲେ । ବାଲ୍ଲଭବିଶ୍ୱନାଥ ଯେଣବା ଉପାଧି ଧାରଣ କରି ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ହିସ୍ତେ ଏହି ଯଦ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ଯେଣବାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ମହେନ୍ଦ୍ରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କଠାରୁ ବଳପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ଶିବାଜିଙ୍କ ବଶ୍ୟତା-ମାନେ କେବଳ ସେତାସ ଓ କୋଲପୁରଠାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ।

ଯେଣବାବଣ:—୧୭୮୮ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପ୍ରଥମ ଯେଣବା ବାଲ୍ଲଭ-ବିଶ୍ୱନାଥ ତତ୍କାଳୀନ ଦକ୍ଷିଣପ୍ରାନ୍ତର ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କ୍ଷମତା ଲାଭକରି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଚୌଥ ଅର୍ଥର ରାଜସ୍ୱର ଏକତତ୍ତ୍ୱାଂଶ ଆଦାୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଥିଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପୁନଃ ଓ ସେତାସର ତତ୍ତ୍ୱାବସ୍ଥା ସ୍ଥାନସମୂହ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯେଣବା ବାଲ୍ଲଭଓ (୧୭୮୮-୪୦) ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରାର କରିଥିଲେ । ୧୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦକ୍ଷିଣପ୍ରାନ୍ତରୁ ମାଲବ ଓ ନର୍ମଦାଠାରୁ ଚମ୍ପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ଛଡ଼ାଇନେଇଥିଲେ । ୧୭୮୯ ରେ ସେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ-ମାନଙ୍କଠାରୁ ବେସିନ ନଗର ବଳପ୍ରାପ୍ତ ନେଇଯାଇଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଯେଣବା ବାଲ୍ଲଭବାଜିଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସ୍ତ୍ରାର କରିଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ନିଜାମଙ୍କ ରାଜ୍ୟର କେତେକାଂଶ ଜୟକରି ନିଜ ରାଜ୍ୟ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ଏ ସମୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରଧାନ ଦଳ ଥିଲା—ଗୋଟିଏ ଦଳ ପୁନାଠାରେ, ଅଉ ଗୋଟିଏ ଦଳ ନାଗପୁରଠାରେ । ନାଗପୁର ଦଳକୁ ଶ୍ୱେତସ୍ଥଳଦଳ କୁହାଯାଉଥିଲା । ନାଗପୁରର ଶ୍ୱେତସ୍ଥଳଦଳ ୧୭୪୧-୪୨ ରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଅନୁମତ କରି ବଙ୍ଗାଳୀ-ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଅଲବର୍ଦ୍ଦି-ଶାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୭୪୩ ରେ ଶ୍ୱେତସ୍ଥଳଦଳର ସର୍ଦ୍ଦାର ରଘୁନାଥ ଶ୍ୱେତସ୍ଥଳ ନିଜେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଅନୁମତ କରି ଲୁଟି

କରୁଥିଲେ । ୧୭୫୯ ରେ ଏହି ମରହଟ୍ଟାଦଳ ବଙ୍ଗଳାରୁ ଚୌଥ ଅବାସ୍ କଲେ, ଓ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅଲବର୍ଦ୍ଧିତାକାରୁ ପାଇଥିଲେ ।

ପୁନାର ମରହଟ୍ଟାଦଳ ଚଞ୍ଚଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁଟିକରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଚଞ୍ଚାବପ୍ରଦେଶ ସେ ସମୟରେ ଅଫଗାନିସ୍ଥାନର ରାଜା ଅହମଦଶାହଦୁର୍ରାଜ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ସେ ରାଜାନ୍ତିତ ହୋଇ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ସକାଶେ ଅପ୍ପୋଜନ କଲେ । ୧୭୬୯ ରେ ପାନିପତୀରେ ଗୋଟିଏ ଦୋରସୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଏକାବେଳକେ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ବାଲୁକବାଜିରାଜଙ୍କ ଅନ୍ତେ ମଧୁରାତି ୧୭୬୯ ରେ ପେଶବା ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ସାନ ଭାଇ ନାରାୟଣରାତି ୧୭୭୨ ରେ ପେଶବା ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ସେ ନିହତ ହେଲେ ।

ମୋଗଲ ସମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପନଠାରୁ ଇଂରେଜଶାସନ ପ୍ରାପନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ—

ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ।

ବାବରଙ୍କ ସିଂହାସନ-ଅଭିଷେକଠାରୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ-ପ୍ରାପନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ସାର୍ବଭୂମିଶତବର୍ଷ ଅତୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେପରି ପୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥିଲା, ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପୋର ବଦଳିଯିବୁ ଘଟିଥିଲା । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପବର ବାବସାହଙ୍କ ସାମ୍ୟନୀତି ଓ ଉଦାର ଭାବ ହେତୁରୁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଲୋକେ ଗୁହ୍ୟାନ୍ତ ନ ଥିଲେ । ଯେବେ ଅଭି ଜଗତେରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଳ୍ପବରଙ୍କ ପରି ରାଜ୍ୟଶାସନ କରୁଥାନ୍ତେ ତେବେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଏହି ଦୁଇଜାତି ମିଶ୍ରଯାଇ ଏକ ଭାରତୀୟ ମହାଜାତିରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବାର ଅଶା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ

ବିଧାତାଙ୍କର ବ୍ୟାଧି ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ଅର୍ଥଶେଷକେବଳ ଦୈବମ୍ୟମତ ଏକ ମତକେ ଅକ୍ଷରକର ଏହି ମହତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଓଲଟାଇ ପକାଇଥିଲା । ତଦ୍‌ବା ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଦୃଶା ଓ ଶତ୍ରୁତା ଅରକ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ମିତ୍ରତା ଏକାବେଳକେ ଲୋପ ପାଇଲା ।

ଗାସନପ୍ରଗାଳୀ :—ଅକ୍ଷରକ ରାଜ୍ୟଗାସନ-ପ୍ରଗାଳୀରେ ବିଶେଷ ଭାବେ କରାଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶ ଗୋଟିଏ ସୁବାଦାର କ୍ଷମା ନବାବଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା । ସୁବାଦାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅନେକ କର୍ମଚାରୀ ରହିଥିଲେ ; ଦେହାନ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ । ଦେହାନ ରାଜ୍ୟ ଅଦାୟ କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ରାଜସ୍ୱସମ୍ବଳୀୟ ସମସ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱମାନ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସୁବାଦାର ସୈନ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଫୌଜ-ଦାରା ମାମଲା ବୁଝୁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଫରୀଦ୍ଦୀନ ସୁବାଦାର ଓ ଦେହାନମାନେ ନିୟମିତରୂପେ ରାଜସ୍ୱ ଦାଖଲ କରି ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ, ତେବେବେଳେ ଫରୀଦ୍ଦୀନ ସମ୍ରାଟ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁ ନ ଥିଲେ ; ଏବଂ ସେମାନେ ରାଜାପୁର ଦେଶଗାସନ କରୁଥିଲେ । ସୁବାଦାର ପଦ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ଜାୟଗିରଦାର ଓ ଜମିଦାର :—ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନେ ଧର୍ମ ଓ ଦାତବ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭଗ୍ନି ଦାନ କରୁଥିଲେ । ଅତ୍ର ମଧ୍ୟ ଗୁଣୀ କର୍ମଚାରୀ-ମାନଙ୍କର ପ୍ରତିପୋଷଣ ନିମନ୍ତେ ଜମି ଖଞ୍ଜିଦେଉଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରଥା ଅତି ପୁରାତନରୁ ଚଳିଆସୁଥିଲା । ମୁସଲମାନ ଗାସନ ସମୟରେ ଗୁଣୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଦୟାକରି ଧର୍ମିକ ଜାୟଗିର କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହିସବୁ ଜାୟଗିର ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ହୋଇଥିଲା । ଜାୟଗିରଦାରମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜାୟଗିରରୁ ରାଜାଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ପ୍ରାପ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଦେଇ ଅତ୍ର ସମସ୍ତ ରାଜସ୍ୱ ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟମାନେ ସେନାପତି-ମାନଙ୍କୁ ବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଜାୟଗିର ଦେଉଥିଲେ । ଏହାର ଫଳ

ଏହାହିଁ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଖାସ ଜମି କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ଲଭିଥିଲା ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ରାଜସ୍ୱଅବାୟକର୍ମ କ୍ରମେ କମିଯାଇଥିଲା । ଅକବର ଏହି ପ୍ରଥା ରହିତ କରି କର୍ମଗୃହମାନଙ୍କୁ ବେତନ ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ଏହି ପ୍ରଥା ତଳାଇ ପାରି ନ ଥିଲେ ଏବଂ ଜାୟଗିରଦାରମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିଥିଲା ।

ଏହାଛଡ଼ା ଜମିଦାର ବୋଲି ଅଉ ଥୋକେ ଲୋକ ଥିଲେ । ଏମାନେ ଯୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ କର ଅବାୟ କରି ସ୍ୱାୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ରଖି ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶକୁ ସୁବାଦାରଙ୍କ ହାତରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଦେଉଥିଲେ । ଯେଉଁ ରାଜାମାନେ ସାକ୍ଷାତ କବରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ କର ଦେଉଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଦ୍ଧା ମୁସଲମାନମାନେ ଜମିଦାର ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ ।

ଜାୟଗିରଦାର ଓ ଜମିଦାରମାନେ ନିଜ ଅଧିକୃତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପଦା ତଳାଉଥିଲେ । ସେମାନେ ଶାନ୍ତିରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମହକମାମାନ ଶୁଣି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଅପଣା ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ପରସ୍ପର ହେଲେ ଜଣେ ଅନ୍ୟଜଣକର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥିଲେ ।

ଇତିହାସିକ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଧୃତ :—ମୁସଲମାନମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଅଧିକାରନରୁ ଏ ଦେଶରେ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ଶାନ୍ତି ଲେଲ । ଏହି ପ୍ରଥା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଦୌ ନ ଥିଲା ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ମୁସଲମାନମାନେ ଅନେକ ଇତିହାସ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅହମ୍ମଦ ମଧ୍ୟ କେତେକ ମୋଗଲସମ୍ରାଟ୍ ନିଜ ନିଜ ଶାସନର ବିବରଣୀ ରଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଫେରୁସ୍ତା, ଅବୁଲଫାଜଲ, ଖାଫିଜା ପ୍ରଭୃତି ବିଖ୍ୟାତ ଇତିହାସଲେଖକମାନେ ମୁସଲମାନ । ଫେରୁସ୍ତା ଅକବରଙ୍କ ଛକଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ଇତିହାସ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅବୁଲଫାଜଲ ତାଙ୍କର ଅକବରନାମା ଓ ଅଉନିଅକବରରେ ଅକବରଙ୍କ

ଜୀବନଚରଣ ଓ ତାହାଙ୍କ ଶାସନ ବନ୍ଧୁ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ସମୟରେ ଖାସିଙ୍ଗା ସେ ସମୟର ଇତିହାସ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ମିର ଗୋଲମ-ହସେନଜୀ ତାଙ୍କ ସିୟାରଉଲ୍ ମୁତାବେଇନ୍ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମୋଗଲ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନଠାରୁ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟସ୍ଥାପନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇତିହାସ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାର ଉଦ୍ଭବ :—ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ୧୫ଶ ଏବଂ ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କେତେକ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଲୋକ-କ୍ଷତ୍ର ଭାଷାର ଉଦ୍ଭବ କରିଥିଲେ । ମୋଗଲରାଜ୍ୟ ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାମାନଙ୍କର ଆହୁରି ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଏ ସମୟରେ କୁଡ଼ିଆସ, ମୁକୁନ୍ଦରାମ, କାଶୀଦାସ ଏବଂ ଭରତଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ କବିତାମାନ ଲେଖି ବଙ୍ଗଭାଷାର ବିଶେଷ ଉଦ୍ଭବ କରିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ପରି ଟୁକାରାମ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଭାଷାର ଏବଂ ଭୂଲକ୍ଷ୍ମୀଦାସ ହିନ୍ଦୀଭାଷାର ଉଦ୍ଭବ କରିଥିଲେ । ଦୀନକୃଷ୍ଣଦାସ, ବଳରାମଦାସ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ଏହି ସମୟର ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କ ଲିଖିତ କବିତା-ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷ ଉଦ୍ଭବ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶିଳ୍ପୋଦ୍ଭବ :—ମୁସଲମାନମାନେ ଏ ଦେଶରେ ଶିଳ୍ପର ବିଶେଷ ଉଦ୍ଭବ କରିଥିଲେ । ସାହଜାହାନଙ୍କ ନିର୍ମିତ ତାଜମହଲ, ଜୁମାମସଜିଦ୍, ଦେଢ଼ାନ୍ ଖାସ ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ ଶିଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ସମୟରେ ସଙ୍ଗୀତବିଦ୍ୟାର ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ।

ବ୍ରିଟିଶ ରାଜତ୍ଵ ।

ଭାରତରେ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସମାଗମ—

ଉତ୍ତମାଗା-ଅନୁରାଧର ଆବିଷ୍କାର ।

ଅଲେକଜାଣ୍ଡର ଭାରତକୁ ଆସିବାଦିନୁ ଭାରତର ବିବରଣ

ଇଉରୋପରେ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଥିଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ପୂର୍ବ ଶିଳ୍ପ
ନାବକ ଇଷ୍ଟାଫ୍ରିଗାନାଙ୍କ ଅଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଉରୋପର ଅଧିବାସୀ-
ମାନେ ଏସିଆ ଓ ପୂର୍ବଦେଶମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷସ୍ପର୍ଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ

ଇଷ୍ଟାଫ୍ରିଗ ମା ଓ ତାମୋରୁ ।

କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଅରଗସ୍ ମାନେ ଅଦ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷମତା ଶାଳୀ
ପୁରୀରୁ ହେବଳ ସେହିମାନେହିଁ ଜଳପଥରେ ଭରତବର୍ଷ ଓ ତାହାର
ଇଉରୋପୀୟ ସାମଗ୍ରୀରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏମାନେ ଭରତ ଓ
ପୂର୍ବଦେଶର ସାମଗ୍ରୀରୁ ଶାଲ, ରେଶମୀ ଲୁଗା, ମସଲା, ସୁନା ଓ
ରୂପାର ଅଳଙ୍କାର ଓ ହାତଦାନୁର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ନେଇ ଅଧିକ
ମୂଲ୍ୟରେ ଇତାଲିର ଜେନୋଆ ଏବଂ ଇନିସ୍‌ବାସୀମାନଙ୍କୁ ବକ୍ରିୟ କରୁ-
ଥିଲେ । ଶେଷୋକ୍ତ ସ୍ଥାନର ଅଧିବାସୀମାନେ ଏହି ଦ୍ରବ୍ୟସବୁ ଅନ୍ୟସ୍ଥଳ
ମୂଲ୍ୟରେ ପ୍ରାନ୍ତ, ସ୍ପେନ, ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ବକ୍ରିୟ କରୁଥିଲେ ।

ଅରବୀୟମାନଙ୍କର ଏହି ଏକାଧିପତ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ ଉଠାଇଦେବାଲାଗି
ଇଉରୋପର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳବାଣୀମାନେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ
ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଏବଂ ଲେହିତସାଗର ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଅଭି କୌଣସି ବାଟଦେଇ
ଭରତକୁ ଅସିବାର ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ଭୂମଧ୍ୟସାଗରରେ ଇତାଲର
ଜେନୋଆବାଣୀମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବଳ ଥିଲେ ଏବଂ ଲେହିତସାଗର
ଅରବୀୟମାନଙ୍କର ଅଧୀନ ଥିବାରୁ ଇଉରୋପୀୟମାନେ ଅନ୍ୟବାଟ
ଦେଇ ଭରତକୁ ଅସିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ।

ଇଉରୋପବାଣୀମାନେ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ସମୁଦ୍ରବାଟ ଦେଇ ଭରତକୁ
ଜଳପଥରେ ଅସିବାଲାଗି ଅନେକ ଥର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲେ । ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇଉରୋପର
ପଥରେ ଜାହାଜ ଚଳାଇବା ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିପୁଣ ଥିବା
ଖ୍ରୀ: ଅନ୍ଧରେ ସ୍ପେନ ଦେଶର ରାଜା ପର୍ଯ୍ୟୁସ ସାଗରଦେଇ
ଅସିବାଲାଗି କଲମ୍ବସଙ୍କୁ ଯଠାଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଭରତକୁ ଅସି ନ ଯାଇ
ଅମେରିକା ମହାଦେଶ ଆବିଷ୍କାର କଲେ । ଏହାର ୬ ବର୍ଷପରେ
୧୪୯୮ ଅନ୍ଧରେ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲବାଣୀ ବ୍ଲସ୍କୋଡ୍ରିଗାମା ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି
ପୁର୍ବ ବାଟେ ଭରତକୁ ଅସିବାଲାଗି ଲିସ୍ବନରୁ ବାହାରିଥିଲେ ଏବଂ
କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସମୁଦ୍ରପଥରେ ଅପ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣପ୍ରସ୍ଥ
ଅନ୍ତର୍ଗ୍ରାସକୁ ବେଞ୍ଚନ କରି ୧୪୯୮ ଖ୍ରୀ: ଅ: ମଇମାସର ୨୦ ତାରିଖରେ
ଭରତର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଥିବା କାଲିକଟ ନଗରରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ ।
ଭରତକୁ ଅସିବାର ଅଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ଅପ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ
ଅନ୍ତର୍ଗ୍ରାସର ନାମ ଉତ୍ତରାଶା ଅନ୍ତର୍ଗ୍ରାସ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଭରତକୁ ଅସିବା-
ଲାଗି ବ୍ଲସ୍କୋଡ୍ରିଗାମାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ୧୧ ମାସ ଲାଗିଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭରତ-
ପ୍ରବେଶକୁ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କର ଭରତରେ ପ୍ରଥମ ସମାଗମ କୁହା-
ଯାଏ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ତମାଶା ଅନ୍ତର୍ଗ୍ରାସର ଆବିଷ୍କାରକ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ଇଉରୋପବାସୀମାନେ ଉତ୍ତମାଣା ଅନୁରୋଧଦେଇ ଭାରତକୁ ବାଟ
ଧରାଇ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ଏହି ଅନୁରୋଧ ଅବଶ୍ୟାର କରବାଦକୁ
ଇଉରୋପୀୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ୧୦୦
ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତସଙ୍ଗେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷସ୍ପର୍ଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଓଲ୍‌ନାଜମାନଙ୍କ ଆଗମନ:— ଇଉରୋପର ହଲଣ୍ଡଦେଶବାସୀ-
ମାନଙ୍କୁ ଓଲ୍‌ନାଜ କହନ୍ତି । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏମାନେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କ
ଏକାଧିକାରୀ ବାଣିଜ୍ୟ ଧ୍ବଂସ କରିବାଲାଗି କୃତବ୍ୟକଳ୍ପ ହୋଇଥିଲେ ।
ଏମାନେ ପ୍ରଥମେ ଇଉରୋପ ଓ ଏସିଆର ଉତ୍ତରରେ ଥିବା ସମୁଦ୍ର
ଦେଇ ଭାରତକୁ ଅସିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏହି ଦେଶର
ଉଲ୍‌ଲସ୍‌ପୁ ବାରିନେଟସ୍ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହିବାଟେ ଅସିବାଲାଗି
ଚିନ୍ତାଧର ଚେଷ୍ଟା କରି ଶେଷଥର ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ୧୫୧୭ ଖ୍ରୀ:
ଅବ୍ଦରେ ସେହି ଦେଶର କର୍ଣ୍ଣେଲସ୍‌ସ ହୁଟମାନ୍ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି
ଉତ୍ତମାଣା ଦେଇ ସୁମାତ୍ରା ଏବଂ ଜାବ୍ରାପରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ତତ୍-
ପରେ ଏସିଆମହାଦେଶ ଓ ଦ୍ଵୀପମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାଲାଗି
ହଲଣ୍ଡର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବଣିବଦଳ ବା କମ୍ପାନି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ।
୧୬୦୨ରେ ଓଲ୍‌ନାଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଏମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କରି
“ଓଲ୍‌ନାଜ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନି” ନାମ ଦେଇଥିଲେ । ୧୬୧୯ରେ
ଏମାନେ ଜାବ୍ରାପରେ ବାଟେଇଥିବା ନାମକ ଏକ ନଗର ସ୍ଥାପନ କରି
ତାହାକୁ ଯୁବଦେଶରେ ସେଫାନଙ୍କ ଅସ୍ପକ୍ତ ସ୍ଥାନସମୂହର ରାଜଧାନୀ
କରିଥିଲେ ।

ସପ୍ତଦଶଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଲ୍‌ନାଜମାନେ ପୃଥିବୀରେ ସାମୁଦ୍ରିକ କ୍ଷମତାରେ
ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ୧୬୮୩ରେ ସେମାନେ ଆଫ୍ରିକା
ନାମକ ଦ୍ଵୀପରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟତାରେ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ ।

ସେମାନେ ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜରୁ ତିନି ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ୧୬୦୫ରେ ଫରମୋଜା ଓ ୧୬୪୦ରେ ମଲବା-ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ।

ଇଂରେଜଅଗମନ :—ଇଂଲଣ୍ଡର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ବୋଲିପାଏ । ସେମାନେକ ପ୍ରଥମେ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମବାଟ ଦେଇ ଉତ୍ତରମହାସମୁଦ୍ର ପାରହୋଇ ଭାରତକୁ ଅସିବାଲଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ୧୪୧୭ରେ ସପ୍ତମ ହେନେରୀ ଜନ୍ମକାବତ୍ ଓ ଡାକର ଭିନ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଯଗୋଟି ଜାହାଜ ଦେଇ ଭାରତକୁ ଅସିବାଲଗି ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମବାଟ ଅବସ୍ଥାର କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ତହିଁରେ ଅନୁଦକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଅମେରିକାର ନିଉଫାଉଣ୍ଡଲଣ୍ଡଦ୍ଵୀପ ଅବସ୍ଥାର କର ଫେରି ଯାଇଥିଲେ । ୧୫୫୩ରେ ସର୍ ହିଉ ଇଉଲେବ ଉତ୍ତର-ପୁର୍ବବାଟ ଦେଇ ଉତ୍ତର ମହାସମୁଦ୍ର ପାରହୋଇ ଭାରତକୁ ଅସିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ୧୫୭୭ ଠାରୁ ୧୬୧୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବେଶ, ଡେଭିସ୍, ହିଉସନ୍ ଏବଂ ବେଫିନ୍ ନାମକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ବାଟ ଅବସ୍ଥା କରିବାଲଗି ଚେଷ୍ଟା କରି ଅନୁଦକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ହଲଣ୍ଡବାସୀ କର୍ଣ୍ଣେଲ୍‌ସ୍ ହଟ୍ଟମାନ୍ ୧୫୯୭ରେ ଉତ୍ତମାଗାଧିପତ୍ୟରେ ବେଙ୍ଗଳ କରି ଭାରତ-ଅଗମନର ପଥ ଅବସ୍ଥାର କରିବାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡରେ “ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନି” ନାମକ ଏକ କମ୍ପାନି ଗଠିତ ହେଲା । ଏହା କିପରି ଗଠିତ ହେଲା ପରେ କୁହାଯିବ । ଭାରତ ଓ ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ଏହି କମ୍ପାନିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । କାପ୍ଟାନ୍ ଲଙ୍କାଷ୍ଟର୍ ଏହି ଦଳର ନେତା ହୋଇ ଏହିନର ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥାପନ କରି ଜାଭାଦ୍ଵୀପର ବାଣ୍ଟାମ ନଗରରେ ଏକ ବାଣିଜ୍ୟାଳୟ ବସାଇଲେ । ପରବର୍ତ୍ତେ ସେମାନେ ପୁମାସା, ମଲକ୍ଷାସ, ବାନ୍ଦା, ଅମ୍ବୋୟାନା ଓ ବାଣ୍ଟାମରୁ ଜାହାଜରେ ମରତ ଓ

ମସଲ ନେଇଥିଲେ । ଭରତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାଲାଗି ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ବଶେଷ ବାଧା ଦେଇଥିଲେ । ୧୬୧୧ ରେ ସର ହେନେରି ମିଡ୍‌ଲିଟନ୍ ନାମକ ଏକ ଇଂରେଜ, ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ବାଧା ଦେଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଏକ ଜାହାଜ ମାଲ କାମ୍ବୋୟପକ୍ଷରୁ ଘେନିଆଇ-
ଥିଲେ । ୧୬୧୫ ରେ ତାପ୍ରିନଦୀ-ମୁହାଣର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ଜଳଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । କପ୍ତାନ ଶେଖ୍ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ଇଂରେଜରାଜଦୂତ ସର ଟମାସ୍ ବ୍ରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଅସି ଭରତରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସକାଶେ ବାଦସାହ ଜାହାଜିରବଠାରୁ ଅନୁମତି ନେଇଥିଲେ ।

ଅମ୍ବୋୟାଜାର ହତ୍ୟା:—ପୂର୍ବଦେଶ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଓଲ୍‌ନାଜ-ମାଜେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାଷା ଶସ୍ତ୍ରତା କରିଥିଲେ । ଓଲ୍‌ନାଜ-ମାନେ ୧୬୨୩ର ଫେବୃଆରୀମାସରେ ଇଂରେଜ କପ୍ତାନ ଟାବାର୍‌ସନଙ୍କ ସହ ୯ ଜଣ ଇଂରେଜ, ୯ ଜଣ ଜାପାନୀ ଅଭି ଏକ ଜଗ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜଙ୍କୁ ଅମ୍ବୋୟାଜାଠାରେ ନିର୍ଦ୍ଦୟତାରେ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜରାଜ ଚହ୍ନରେ ବରକ୍ତ ହୋଇ ଓଲ୍‌ନାଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟକୁ ଲେଖିଥିଲେ । ଓଲ୍‌ନାଜମାନେ ଅବଶେଷରେ ହତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନଙ୍କୁ କ୍ଷତ୍ରିୟରୂପେ ଢେଙ୍କା ସକାଶେ ୩୬୧୫ ପାଉଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟଠାରୁ ଇଂରେଜମାନେ ଭରତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀପୁଷ୍ଟ ସଙ୍ଗେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ମନ ନ ବଳାଇ ଭରତବର୍ଷ ସଙ୍ଗେ ବାଣିଜ୍ୟ କଲେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କର ଆରମ୍ଭ:—ଫ୍ରାନ୍ସର ଅଧିବାସୀ ଫରାସିମାନେ ୧୬୦୪ରେ ଏକ କମ୍ପାନି ଗଠନ କରି ଭରତକୁ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସକାଶେ ଆସିଥିଲେ । ୧୬୧୨ରେ ଦେନମାର୍କର ଅଧିବାସୀ ଦନାମାରମାନେ ମଧ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ ସକାଶେ ଭରତକୁ ଆସିଥିଲେ । ୧୬୧୫ରେ ସ୍କଟଲଣ୍ଡବାସୀମାନେ ଏକ କମ୍ପାନି ଗଠନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କମ୍ପାନି

ଟିଠ ନ 'ହେଉଣୁ ତାହାର ଅଗ୍ରିହ ଲେପ ପାଇଥିଲା । ତେପରେ
ସ୍ଥେନ, ଅକ୍ତିୟା, ସ୍ଥିଡେନ ଓ ପ୍ରୁସିଅର ଅଧିବାସୀମାନେ ଭାରତୀୟ
ସ୍ତ୍ରୀପୁଷ୍ଟରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସଜାଣେ ଅସିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏମାନେ
ବୌଦ୍ଧ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଯୋଗ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଇଉରୋପୀୟ ଜାତିମାନଙ୍କର ଏ ଦେଶରେ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ବର୍ଣ୍ଣନା
କରିବାପୂର୍ବରୁ କି ହେଉଛି ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଇଂ ମଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଗଠିତ
ହୋଇଥିଲା ତାହାହିଁ ତଳେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା :—

ପୂର୍ବକାଳରେ ଓଲନ୍ଦ ଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ମସଲାସବୁ ଇଂଲଣ୍ଡରେ
ବିକ୍ରୟ କରୁଥିଲେ । ୧୫୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେମାନେ ଗୋଲମରତର
ଦର ବଢାଇଦେଇଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ଯେଉଁ ମରତର ଦର ପାଉଣ୍ଡକୁ
୩ ଶିଲିଙ୍ଗ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ୬ ଶିଲିଙ୍ଗ ବା ୮ ଶିଲିଙ୍ଗ ମୂଲ୍ୟରେ
ବିକ୍ରି ହେଲା । ପାଉଣ୍ଡକୁ ବାଲେଶ୍ୱରୀ ଅଧସେର ଓଜନ, ଏକ
ଶିଲିଙ୍ଗର ମୂଲ୍ୟ ତେତେବେଳେ ପ୍ରାୟ ୪୦୦ ଥିଲା । ତହିଁ ଲଣ୍ଡନ
ସହରରେ ତହଲ ପଡ଼ିଗଲା । ଓଲନ୍ଦଜମାନଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷୀୟ
ବାଣିଜ୍ୟରେ ଏକାଧିକ ଉଠାଇଦେବା ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ କମ୍ପାନୀ
ଗଠନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲା ।

ଉପରୋକ୍ତ ମସିହାର ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ୨୨ ତାରିଖରେ ଲଣ୍ଡନର
ବଣିଜମାନେ ଲର୍ଡ୍ ମେୟରଙ୍କୁ ସଭାପତି କରି ପାଉଣ୍ଡର ସହରରେ ଏକ
ସଭା କଲେ । ପ୍ରତିକ୍ଷେପରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ଏକ କମ୍ପାନୀ
ଗଠନକରିବା ବିଷୟ ଏହି ସଭାରେ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା । ଇଂଲଣ୍ଡର
ରାଜା ଏଲିଜାବେଥ ମଧ୍ୟ କମ୍ପାନୀ ସଭାରେ ମୋରଲସମ୍ରାଟଙ୍କ ପାଖରୁ
ଅନୁମତି ନେବାପାଇଁ ସର୍ବ ଜନ ମିଲିଟେନସ୍‌ଲଙ୍କୁ ଜନଶ୍ରଦ୍ଧାନୋପକାର
ବାଟେ ଭାରତକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ୧୬୦୦ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୩୧
ତାରିଖରେ କମ୍ପାନୀ ରାଜସନନ ପାଇଲେ ଏବଂ ଏହି କମ୍ପାନୀର ନାମ

ଦଅଗଲ, “ଲଣ୍ଡନ କମ୍ପାନୀ” । ଏହି କମ୍ପାନୀର ୧୨୫ ଜଣ ଅଂଶିଦାର ଏବଂ ୨୦,୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟର ଥିଲା । ୧୭୯୨ ରେ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ୪୦୦,୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ହେଲା । ୧୭୯୫ ରେ ‘ଅସାଦ୍ରା ବଣିକ୍ଷମାଜ’ ବୋଲି ଅଉ ଗୋଟିଏ କମ୍ପାନୀ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଏହା ୧୭୯୦ ରେ ଲଣ୍ଡନ କମ୍ପାନୀସହ ମିଶିଯାଇଥିଲା । ୧୭୯୫ ରେ କେତେକଜଣ ବଣିକ ଭରତସହ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସଙ୍ଗରେ କ୍ରମେଶେଲ୍ଙ୍କ ପାଖରୁ ସନଇ ନେଇ ଏକ କମ୍ପାନୀ ଗଠନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭବ୍ୟ ଯତ୍ନେ ତାହା ଲଣ୍ଡନ କମ୍ପାନୀସହ ମିଶିଗଲା । ୧୭୯୮ ରେ ୨୦ ଲକ୍ଷ ପାଉଣ୍ଡ ମୂଲ୍ୟରେ ଅଉ ଏକ କମ୍ପାନୀ ଗଠିତ ହେଲା । ଏମାନେ ପୂର୍ବ କମ୍ପାନୀସହ ପ୍ରତିଯୁଦ୍ଧତା ଅରମ୍ଭକଲେ । ଲର୍ଡ଼ ଗଡ଼ଲ୍‌ଫିନ୍ ଏହି ପ୍ରତିଯୁଦ୍ଧତାକୁ ଅପୋଷରେ ଭଙ୍ଗ ଦେଇଥିଲେ । ୧୭୦୧ ରେ ଲଣ୍ଡନ କମ୍ପାନୀସହ ଏହି କମ୍ପାନୀ ମିଶିଗଲା । ନୂତନ କମ୍ପାନୀର ନାମ ହେଲା “ଭରତ ଓ ଭରତୀୟ ବ୍ରିଟିସ୍ ସହ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସଙ୍ଗରେ ଲଣ୍ଡନର ବଣିକ୍ଷମୁହୂର ସମ୍ମିଳିତ କମ୍ପାନୀ ।”

ଭରତରେ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଉପନିବେଶ —

ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ, ଓଲିମାଜ, ଫରସି, ଇଂରେଜ ଓ ଦନାମାର ।

ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ଭସ୍କୋଡ଼ିଗାମା ୧୪୯୮ ମସିହା ମଇମାସ ତା ୨୦ ରଖରେ କାଲିକଟ୍ ରାଜ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । କାଲିକଟର ରାଜା ଜାମୋଇନ ଅତି ସମାଦରସହ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅରବୀୟମାନେ ଏହାବର ଅନୁସନ୍ଧାଧନ କରିବାଲାଗି ତେଣୁ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଜାମୋଇନଙ୍କ ଲାଗି କିଛି କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ଭସ୍କୋଡ଼ିଗାମା ୬ ମାସ କାଲିକଟରେ ରହି ଜାମୋଇନଙ୍କଠାରୁ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲର ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଭଣ୍ଡା ନେଇଗଲେ । ଭଣ୍ଡାର ମନ୍ତ୍ର

ଏହି:—“ଅପଣଙ୍କ ଦେଶର ଭସ୍ମୋଦ୍ଘିଗାମୀ ଅମ୍ଭ ଶୂନ୍ୟକୁ ଅସିବାକୁ
ଅମ୍ଭେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲୁଁ । ଅମ୍ଭ ଦେଶରେ ପ୍ରଚ୍ଛେଦ ପରମାଶରେ
ଲବଣ, ଦାରୁଚୂନ, ଅଦା, ମରଚ ଏବଂ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତର ଅଛି ।
ଅମ୍ଭେ ଅପଣଙ୍କ ଦେଶରୁ କେବଳ ସୁନା, ରୂପା, ପ୍ରବାଲ ପାଇବାର
ଅଶାଙ୍କୁ ।”

୧୫୦୨ରେ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲର ଶାସକ ସେମାନଙ୍କାଥଲକ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନମାନଙ୍କର
ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମପାତ୍ରକ ସେମାନଙ୍କର ପୋପଙ୍କଠାରୁ ପୂର୍ବଦେଶରେ
ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସହାୟତା ଅନୁମତି ପାଇଥିଲେ । ସେ ଭସ୍ମୋଦ୍ଘିଗାମୀକୁ
୨୦ ଶତାବ୍ଦୀ ଜାହାଜ ଓ କେତେକ ସୈନ୍ୟ ଦେଇ ଦ୍ଵିତୀୟଥର ଭାରତକୁ
ପଠାଇଲେ । ସେ କୋଚିନ ଓ କାନାନୋର ଶାସକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟରେ
ଜାମେଇନକୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ
ଭାରତରେ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହୋଇଉଠିଲେ । ତତ୍ପରେ ୧୫୦୫ରେ
ଅଲମିଡା ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ୨୨ ଶତାବ୍ଦୀ ଜାହାଜ ଓ ୧୫୦୦ ସୈନ୍ୟ ସେନା
ପ୍ରଥମ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଭାରତକୁ ଆସିଲେ । ୧୫୦୯ରେ
ଅଲବୁକାର୍କ ନାମକ ଆଉ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଶାସନକର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଆସିଥିଲେ ।
ସେ କାଲିକଟ୍ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି ଅଳ୍ପକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଗୋଆ ଅଧିକାର
କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସିଂହଲଦ୍ଵୀପ ବେଞ୍ଚନ କରି ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜର
ମଲକ୍କା ଅଧିକାର କରି ଶ୍ୟାମ ଓ ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜରେ ବାଣିଜ୍ୟ
ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ସେ ୧୫୧୫ରେ ଗୋଆ ନଗରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ
କରିଥିଲେ । ୧୫୨୪ରେ ଭସ୍ମୋଦ୍ଘିଗାମୀ ତୃତୀୟଥର ଭାରତକୁ ଆସି
କୋଚିନରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

୧୫୦୦ ଠାରୁ ୧୬୦୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ପୂର୍ବଦେଶୀୟ
ବାଣିଜ୍ୟରେ ଏକାଧିକାରୀ ଲାଭ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପରାଜୟ
କମିସିବାକୁ ଏବଂ ସେମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥିବା ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ୧୭୮୦ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲରାଜ୍ୟ ସ୍ପେନର ଅଧୀନ ହେଲା ଓ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ-ମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ଲାଭିଲା । କିନ୍ତୁ ୧୭୪୦ ରେ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲ ସୁନଶ୍ଚି ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଓଲନ୍ଦଜ ଓ ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତରେ ବାଣିଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିବାରୁ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ଅଭିଭବ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଭାରତର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଗୋଆ, ଦାମନ ଓ ଡିଉ ଏହି ତିନିଟି ଗୋଟି ସ୍ଥାନ ଏମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଅଛି ।

ଓଲନ୍ଦାଜ ଉପନିବେଶ-ସ୍ଥାପନ :—ପୂର୍ବ ଗନ୍ତରେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ଓଲନ୍ଦାଜମାନେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଫରମୋଜା ଓ ମଲକାସ୍ ଅସ୍ତବାର କରି ୧୬୪୭ ରେ ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣପୂର୍ବ ଉପକୂଳସ୍ଥିତ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୬୫୨ ରେ ମାଲକାସ୍ ଉପକୂଳସ୍ଥିତ ପାଲକଲୁ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଥମ ଗୋଟି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ୧୬୫୮ ରେ ସେମାନେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କଠାରୁ ସିଂହଳଦ୍ୱୀପକୁ ଜିଫ୍ଟନାଗଟନ୍ ନାମକ ସ୍ଥାନ ଅସ୍ତବାର କରିଥିଲେ । ୧୬୭୪ ରେ ସେମାନେ ମାଲକାସ୍ ଉପକୂଳସ୍ଥ ସମସ୍ତ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ ଉପନିବେଶମାନ ଅସ୍ତବାର କରିନେଲେ ।

ଓଲନ୍ଦ ଜମାନେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନଙ୍କ ପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଥିବାରୁ ଭାରତରେ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଓଲନ୍ଦାଜପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲୋପ କରିଥିଲେ । ୧୭୫୮ ରେ ଇଂରେଜଙ୍କର କୁରୁବ ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ଚିନ୍ତୁର ନଗର ହାତୀର ନେଇଥିଲେ । ୧୭୯୩ ଠାରୁ ୧୮୧୫ ମଧ୍ୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ଓଲନ୍ଦାଜମାନଙ୍କଠାରୁ ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସମସ୍ତ

ଉପନବେଶନ ଅଧିକାର ବଢ଼ିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ୧୮୧୭ ଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜାଣି ଫେରିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ମଲକ୍‌ଶାହୀପ ନେଇ ସୁମାହାହୀପ ଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍ତମ ଶ୍ରମରେ ଓଲଟା-ମାନଙ୍କର ଅଧିକୃତ ସ୍ଥାନ ଅଭି ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ମାନ୍ୟତା ଉପକୂଳରେ ଉପନବେଶ-ସ୍ଥାପନ:—
ପୂର୍ବ ଗଳ୍ପରେ କୁହାହୋଇଅଛି ଯେ, ଅମ୍ବେୟାନାର ହତ୍ୟା-ଦିନଠାରୁ ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ସଜ୍ଜାରେ ତେଜା କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ୧୭୩୨ ରେ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାର ସୁଲତାନଙ୍କ ପାଖରୁ ସନନ୍ଦ ନେଇ ମସଲପଟନରେ ଗୋଟିଏ ବାଣିଜ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଅରମଗାଓ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ବାଣିଜ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଅବଶେଷରେ ୧୭୩୧ ରେ ଅରମଗାଓର ଇଂରେଜ ସର୍ଦ୍ଦାର ପ୍ରାନ୍ତସିଂହ ତେ ସାହେବ ଫେରିବାର ଶକ୍ତି ବଢ଼ାଇବା ନିମନ୍ତେ ପଟନା ବା ତନାପଟନା ନାମକ ଏକ ସ୍ଥାନ ଖରଦ କରି ନେଇଥିଲେ ; ଏଠାରେ ସେ ସେଣ୍ଟଜର୍ଜ ନାମକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରି ମାନ୍ୟତାପ୍ରାପ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଭାରତରେ ଏହି ନଗର ହିଁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପସ୍ତକୃତ ସ୍ଥାନ ।

ବମ୍ବେର ଉପକୂଳରେ ଇଂରେଜ ଉପନବେଶ-ସ୍ଥାପନ:—ଇଂରେଜମାନେ ସାଲ ପୁରରେ ଫର୍ମାଗିଜମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ତ କରି ପ୍ରଥମେ ୧୭୧୫ରେ ସୁରଟ ନଗରରେ ବାଣିଜ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ୧୭୨୧ରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଫିରାସ୍ ଖାନ୍ ସହ ଫର୍ମାଗିଜରାଜନୀୟା କାଥାରିନଙ୍କୁ ବାହାରି କରି ଯୋଡ଼ିଦେଇ ବମ୍ବେର ନଗର ପାଇଥିଲେ । ୧୭୨୮ରେ ଫିରାସ୍ ଖାନ୍ ବାହାରି ୧୦ ପାଉଣ୍ଡ ଗଜଣାରେ ବମ୍ବେର ନଗର ଇଂରେଜ କମ୍ପାନୀକୁ ଦେଇଥିଲେ । ବମ୍ବେର ନଗର ସେ ସମୟରେ

ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ଗ୍ରାମମାତ୍ର ଥିଲା ; କିନ୍ତୁ ୧୭୨୩ ରେ ଯେତେବେଳେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପୁରୀଟିନଗରକୁ ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ ତେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ବମ୍ବେଇଟିନଗରରେ ବସତି କରି ତହାର ଶ୍ରାବ୍ଧି ସାଧନ କରିଥିଲେ ।

ବଙ୍ଗଳାରେ ଇଂରେଜ ଉପନିବେଶ-ସ୍ଥାପନ :—୧୭୫୪ ଖ୍ରୀ : ଅ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂରେଜମାନେ ବଙ୍ଗଳାରେ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ସ୍ଥାପନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ମୋଗଲସମ୍ରାଟ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାର ପିପିଲ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୭୪୦ରେ ସେମାନେ ହୁଗୁଲିଠାରେ ଏବଂ ୧୭୪୧ରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ । ୧୭୪୫ରେ ବ୍ରାଉଟନ୍ ନାମକ ଏକ ଇଂରେଜ ତାଙ୍କୁ ସାହାଜାହାନଙ୍କ କନ୍ୟାକୁ ଅଶ୍ରେୟ କରିବାରୁ ପୁରୀର ସବୁଠାରୁ ସମସ୍ତ ବଙ୍ଗଳାରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାର ଅଧିକାର ଇଂରେଜ କମ୍ପାନୀ ସକାଶେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୭୮୧ରେ ବଙ୍ଗଳାର ଇଂରେଜ କୋଠିମାନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜଠାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଜଣେ ଶାସନବର୍ତ୍ତକ ଅଧୀନରେ ରହିଲା । ୧୭୮୭ରେ ବଙ୍ଗଳାର ନବାବ ସାୟୁସ୍ରାଣୀ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବଙ୍ଗଳାରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଛଡ଼ାଇନେଇଥିଲେ । ହୁଗୁଲିର ଇଂରେଜମାନେ ଜବ୍ ଷ୍ଟିକ୍ସ ଅଧୀନରେ ହୁଗୁଲିଠାରୁ ୨୭ ମାଇଲ ଦୂର ସୁତାନଟୀ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ବାସକରିଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ସେମାନେ ଫୋର୍ଟ ଇଲିସ୍ ନାମକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୧୭୦୦ ଅବ୍ଦରେ ସେଠାର ଇଂରେଜମାନେ ଅରଜାଜେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅଜମଲ୍ ଠାରୁ ସୁତାନଟୀ, କଲିକତା ଓ ଗୋବିନ୍ଦପୁର ନାମକ ତିନିଗୋଟି ଗ୍ରାମ ହିସ୍ତ କଲେ । ଏହି ତିନିଗୋଟି ଗ୍ରାମ ମିଶି ବର୍ତ୍ତମାନର କଲିକତାଟିନଗର ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ।

ଫରାସି ଓ ଦନାମାରମାନଙ୍କ ଉପନିବେଶସ୍ଥାପନ :—ଫରାସିମାନେ ୧୭୭୪ ରେ ସୁରାଟରେ, ୧୭୭୪ ରେ ପଣ୍ଡିଚେରୀରେ ଏବଂ ୧୭୮୮ରେ ଚେନ୍ନନଗରରେ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ପଣ୍ଡିଚେରୀ ସେନାନଙ୍କର ଭାରତୀୟ ଉପନିବେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ କ୍ରମଶଃ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରୁଷମଣାଳୀ ହୋଇଥିଲେ । ଇଂରେଜ-ମାନଙ୍କ ସହିତ ଏମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧବିଗ୍ରହ ବସୟ ପରେ କୁହାଯିବ ।

ଶ୍ରୀରାମପୁର ଦନାମାରମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଅଧିକୃତ ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ୧୮୪୫ ରେ ଇଂରେଜମାନେ ଏହାକୁ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଖରିଦ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦନାମାରମାନଙ୍କ ଅଧିକୃତ ସ୍ଥାନ ଭାରତରେ ଅଭିନାହିଁ ।

ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମର—

କ୍ଲାଇବ ଓ ତିଉପ୍ପେ ।

ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମରବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା-ପୂର୍ବେ ସେ ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା ତାହା କହିବା ଲାଜ ।

ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟରେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ, ଇଂରେଜମାନେ ୧୭୫୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜନଗର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଫରାସିମାନେ ୧୭୭୪ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜଠାରୁ ୧୦୦ ମାଇଲ ଦକ୍ଷିଣରେ ପଣ୍ଡିଚେରୀଗରରେ ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏ ସମୟରେ ପରୁଗିଜ, ଓଲ୍‌ନାଜ ଓ ଦନାମାରମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଏକା-ବେଳେକେ ହ୍ରାସ ଲାଭିଥିଲା । କେବଳ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସିମାନେ

ଭରଣ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଏକାଧିକ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ
ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, ବମ୍ବେ ଓ କଲିକତା
ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାକୁ ସେମାନଙ୍କ
ବାଣିଜ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।
ଫରାସୀମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ,
ବମ୍ବେ ଓ କଲିକତାରେ ଉପ-
ନିବେଶ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିଲେ ।
ପଣ୍ଡିଚେରୀ ଫରାସି-ଉପନିବେଶ-
ମାନଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା ।
ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସୀମାନେ
ଅନେକ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାକି-
ସ୍ତାନରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିଥିଲେ ।
୧୭୪୯ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପଞ୍ଜାବ୍
ନିମନ୍ତ ଛତା ଦୁରଦଶୀ, ଦକ୍ଷିଣ
ଫରାସୀମାନଙ୍କର ଭାରତକୁ
ଆସିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ।

୧୭୬୭ ଖ୍ରୀ: ଅ: ପରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅବସ୍ଥା:—୧୭୬୭ ରେ
ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ତତ୍ପରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟସ୍ବାଧୀନ ହେବାକୁ
ଲାଗିଲା । ହାଇଦ୍ର ବାଦରେ ନିଜାମ ଉଲ୍ଲୁଲ୍ଲାହ ଗୋଟିଏ ସ୍ବାଧୀନ ରାଜ୍ୟ
ପ୍ରାପ୍ତ କଲେ । କର୍ଣ୍ଣାଟପ୍ରଦେଶ ନିଜାମଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିଦ୍ବାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା ।
ସେ ନବାବ ନାମରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ଥିଲେ । କ୍ରମେ ସେ ସ୍ବାଧୀନ
ହୋଇଥିଲେ । ଶିଞ୍ଜନାପୁରୀ, ତାଲୁକାର ଓ ମହାବୁରରେ ଚିନ୍ତାଗୋଟି
ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣପ୍ରାନ୍ତର କ୍ଷମତା ହାସଲ ହେବାକୁ
ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସୀମାନେ ପ୍ରାଧିକ୍ୟପ୍ରାପ୍ତଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ କର୍ଣ୍ଣାଟସମର, ୧୭୪୭-୪୮ :— ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ଥିଲା ତେତେବେଳେ ଇଉରୋପରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସି ମଧ୍ୟରେ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲି ଚାଲି ଯିଲା । ତତ୍ତ୍ୱେ ସେ ସମୟରେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଫରାସିଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ, ଏବଂ କ୍ଲାଇବ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ସାମାନ୍ୟ କଲେ ଥିଲେ । ୧୭୪୭ ରେ ଲବର୍ଦ୍ଦୋ ନାମକ ଏକ ଫରାସିସେନାପତି କେତେକ ରଣତରା ନେଇ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ଅଧିକାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଅଧିକୃତ ହେଲା । କ୍ଲାଇବ ଓ ଅଭି କେତେକ ଇଂରେଜ ସେଣ୍ଟା ଡେବିଡ୍ ଦୁର୍ଗରେ ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ବଣହଜାର ସୈନ୍ୟ ଘେନି ମାନ୍ଦ୍ରାଜରୁ ଫରାସିମାନଙ୍କୁ ତଡ଼ିଦେବାଲାଗି ଯାଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦୈର୍ଘ୍ୟ ହେଲେ । ୧୭୪୮ ରେ ବଙ୍ଗାବେନ୍ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆସି ଜଳପଥରେ, ଏବଂ ମେକ୍କର ଲରେନ୍ସ ସ୍ଥଳପଥରେ ପଶ୍ଚିମେ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ନଷ୍ଟ ହେଲା । ସେହି ବର୍ଷ ଇଉରୋପରେ ଉଭୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତି ହେବାରୁ ଫରାସିମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ମାନ୍ଦ୍ରାଜଠାରୁ ଯେଉଁଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ କର୍ଣ୍ଣାଟସମର:—ପ୍ରଥମ କର୍ଣ୍ଣାଟସମରରେ ତତ୍ତ୍ୱେ ଜୟୀ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ଅଶା ବଳବତ୍ତା ହୋଇ ଥିଲା । ଅଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ମିଳିଗଲା । ୧୭୫୮ ରେ ହାଇଦ୍ରାବାଦର ନଜାମ ଡଲ୍‌ହୁସିଙ୍କ ମରାଠିଙ୍କରୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ସୁବାଦାସୀ ପାଇଁ ନାଜରଜଙ୍ଗ ଓ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଜୁରଜଙ୍ଗ ପ୍ରଦାନ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଘୁବର୍ତ୍ତୋ ନବାବଙ୍କର ଏକ ଜାମାତା ଶୂନ୍ୟାବାହେବ ଅକଟର ନବାବପଦପାଇଁ ଦାବୀ କରିଥିଲେ । ମଜୁରଜଙ୍ଗ ଓ ଶୂନ୍ୟାବାହେବ ତତ୍ତ୍ୱେଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ମଜୁର, ଶୂନ୍ୟାବାହେବ ଏବଂ ଫରାସିମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ କର୍ଣ୍ଣାଟର ବୃଦ୍ଧ ନବାବ

ଅନନ୍ତାରତ୍ନଦିନକୁ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ହତ୍ୟା କଲେ । ମଜୁର ଅପଣାକୁ ଦାଣ୍ଡିଶାତ୍ୟର ସୁବାଦାର ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ, ଏବଂ ଗୁମାସ୍ତାହେବକୁ କଣ୍ଠୀଟର ନବାବ କଲେ । ଅନନ୍ତାରତ୍ନଦିନଙ୍କ ପୁତ୍ର ମହମ୍ମଦଅଲ୍ଲ ଏବଂ ନାଜରଜଙ୍ଗ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାରୁ ଗୁମାସ୍ତାହେବ ଓ ମଜୁରଜଙ୍ଗ ପରାଜିତ ହେଲେ । ମଜୁର ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ନାଜରଜଙ୍ଗ ନଜକୁ ଦାଣ୍ଡିଶାତ୍ୟର ସୁବାଦାର ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ମହମ୍ମଦଅଲ୍ଲକୁ କଣ୍ଠୀଟର ନବାବ କଲେ । କିନ୍ତୁ ନାଜରଜଙ୍ଗ ଅନ୍ତରାଳ ପରେ ଛତ ହେବାରୁ ଫରାସିମାନେ ମଜୁରଜଙ୍ଗକୁ ମୁକ୍ତି ଦେଇ ନିଜାମ କଲେ ଏବଂ ଗୁମାସ୍ତାହେବକୁ କଣ୍ଠୀଟର ନବାବ କଲେ । ମାତ୍ର ମଜୁରଜଙ୍ଗ ତହିଁର ଅନ୍ତରାଳପରେ ନିହତ ହେବାରୁ ଫରାସିମାନେ ତାଙ୍କର ଝୁଡ଼ିଆ ସଲକଫୁଜଙ୍ଗକୁ ନିଜାମ କରିଥିଲେ ; ଏହିରୂପେ ଫରାସିମାନେ ଦାଣ୍ଡିଶାତ୍ୟରେ ନିଜ କ୍ଷମତା ବଜାୟ ରଖିଥିଲେ ।

ଇଂରେଜମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଦାଣ୍ଡିଶାତ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଗମସ୍ତ ଅଗାରରସା ଲୁପ୍ତ ହେଲା । ସେମାନଙ୍କର ଅଶ୍ରୁତ ମହମ୍ମଦଅଲ୍ଲ କଣ୍ଠୀଟରଜାମୀ ଅର୍ଜଟରୁ ତାହାର ହୋଇ ସିଂହନାପଲ୍ଲୀରେ ଅଶ୍ରୁୟ ନେଲେ । ଗୁମାସ୍ତାହେବ ଅନେକ ସୈନ୍ୟ ସେନା ସିଂହନାପଲ୍ଲୀ ଅବରୋଧ କଲେ । ଏହି ସଙ୍କଟସମୟରେ କ୍ଲାରକ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ମନରାଜା କରୁଥିଲେ । ସେ ସେତେବେଳେ ସାମାନ୍ୟ କରାନ୍ତି ଥିଲେ । ସେ କରାନ୍ତିଗିର ଶ୍ରାନ୍ତିଦେଇ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିବାଲାଗି ଦୃଢ଼ ସକଳ୍ପ ହେଲେ । କ୍ଲାରକ ଅର୍ଜଟନଗର ଅନ୍ତମଣ କରିବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଲା । ୧୭୫୧ରେ କ୍ଲାରକ କେବଳ ୫୦୦ ସୈନ୍ୟ ନେଇ ବୁଝି ଓ ବଜ୍ରପାତ ମଧ୍ୟଦେଇ ଅର୍ଜଟରୁର୍ ଅଧିକାର କଲେ । ଏହା ଶୁଣି ଗୁମାସ୍ତାହେବ ଦଶହଜାର

ଦୈନିକ ପଠାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କୁଇବ ଅନ୍ୟନ୍ତ୍ର ସାହସସହିତ ୫୦ ଦଳ
ଦୈନିକ ଦୂରୈଷା କରି ଗୁମାସ୍ତାହେବଙ୍କ ଦୈନିକମାନଙ୍କୁ ଚଢ଼ିଦେଲେ ।
ଏହାପରେ କୁଇବ ଆଉ ନୂତନ ଇଂରେଜ ଓ ମରହଟ୍ଟା ସୈନ୍ୟସହ
ମିଳିତ ହୋଇ ଦୁଇଥର ଗୁମାସ୍ତାହେବଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ସିଂହନାମକ୍ତା-
ଅବରୋଧକାଗ୍ରମାନେ ନିଜେ କୁଇବଙ୍କ ଦୈନିକସ୍ୱାସ୍ତ୍ର ଅବରୁଦ୍ଧ ହେଲେ
ଏବଂ ପରେ ଅନୁସମର୍ପଣ କଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ଗୁର-
ଅନ୍ତେ ବସ୍ତୁତ ହେଲା । ମହମ୍ମଦଆଲା ଅକ୍ଟୋବରରେ ପୁନର୍ବାର ବସିଲେ ।
ଏହିରୂପେ ଫରାସିମାନେ କର୍ଣ୍ଣାଟରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କ୍ଷମତା ହରାଇଥିଲେ ।

ତତ୍ପରେ ଫରାସିମାନଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବାଲାଗି ଯଥାସାଧ୍ୟ
ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଫରାସି-ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ
ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ୧୭୫୫ ରେ ତାଳିସଠାଇଲେ । ସେ ନିରାଶ୍ରୟତ୍ୱରେ
ନିଜ ଦେଶକୁ ଫେରିଗଲେ ଏବଂ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ଦେଶ-ହିତ-
ସାଧନରେ କଟାଇଥିଲେ ।

ଢ଼ୋପୁ କର୍ଣ୍ଣାଟସମର :—୧୭୫୮ ରେ ଫରାସିମାନେ ଆଉଥରେ
ସେମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ସକାଶେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଏହି
ସମୟରେ ଲାଲ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଫରାସିଶାସନକର୍ତ୍ତା ହୋଇ
କେତେକଶତ୍ରୁ ରଣଭୋସହ ଭାରତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ।
ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସେଣ୍ଟଡେବିଡ୍ ପୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରି ଉତ୍ତର-
ସରକାରର ଆଉ ଜଣେ ଫରାସିସେନାପତି ବୁସିକୁ ମାନ୍ୟତା ଅନୁମତି
କରିବାଲାଗି ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଲାଲ ମାନ୍ୟତା ଅବରୋଧ କଲେ ।
୨ ମାସ ଅବରୋଧରେ ପୁରୀ ଇଂରେଜମାନେ ଅନୁସମର୍ପଣ କଲେ ନାହିଁ ।
୧୭୫୯ରେ ବଲାତରୁ କେତେକଶତ୍ରୁ ରଣଭୋ ଅସିବାରୁ ଲାଲ
ଅବରୋଧ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ
ନାନାପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ୧୭୬୦ ରେ ସର୍ ଆସିରକୁଟ ନାମକ

ଏକ ଇଂରେଜ ସେନାପତି ଶାନ୍ତିଆସ୍ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ିବୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ
କରି ପଣ୍ଡିଚେରୀ ଅବରୋଧ କଲେ । ଫରାସିମାନେ ଅନାହାରପାତିତ
ହୋଇ ପରବର୍ଷ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିଚେରୀ ଅର୍ପଣ କଲେ । ତତ୍ପରେ
ସକ୍ଷି ହେବାରୁ ଫରାସିମାନେ ପଣ୍ଡିଚେରୀ ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଫରାସି-
ମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଏକାବେଳକେ ଚୂର୍ଣ୍ଣିଭୂତ ହେଲା । ସେମାନଙ୍କର
ଭାରତରେ ରାଜ୍ୟସ୍ଥାପନର ଅଶା ଏହିଠାରୁ ଲୋପ ପାଇଲା ।

ପଲଟିପୁର—ହାଇଦର ।

୧୭୦୭ ଠାରୁ ୧୭୫୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଙ୍ଗ-ଶାସନର୍ଥମାନଙ୍କ
ବିବରଣ — ଅରଜାଜେବଙ୍କ ଗୃହସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁର୍ତ୍ତିଦକ୍ଷଇଞ୍ଜା ନାମକ ଏକ
ବ୍ୟକ୍ତି ବଙ୍ଗଳାର ନବାବ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ,

ହାଇଦର ।

କିନ୍ତୁ ପରେ ମୁସଲମାନ
ହେଲେ । ସେ ତାଙ୍କରୁ
ମୁର୍ତ୍ତିଦାବାଦକୁ ରାଜଧାନୀ
ଭାରିଅଣିଥିଲେ । ମୁର୍ତ୍ତିଦାବାଦ
ନିଜିବଦ୍ଦୀ କାସିମବଜାରରେ
ଇଂରେଜ, ଫରାସି ଓ ଦକ୍ଷିଣୀ-
ମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ନିଷିଦ୍ଧ
ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ-
ମାନଙ୍କର, ତେଜନଗର ଫରାସି-
ମାନଙ୍କର ଓ ତତ୍ପରେ ଦକ୍ଷିଣୀ-
ମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ
ଥିଲା । ମୁର୍ତ୍ତିଦକ୍ଷଇଞ୍ଜା ୧୯
ବର୍ଷ ସୁଖଶାନ୍ତିରେ ବଙ୍ଗଦେଶ

ଶାସନ କରି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗକଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରପରେ ତାଙ୍କ ନାତି ବଙ୍ଗଦେଶର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ୧୭୫୦ରେ ଅଲିବର୍ଦ୍ଦିଖାଁ ନାମକ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦଙ୍ଗାଲାର ନବାବଗଦ ଅଧିକାର କଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅମଳରେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ କଲିକତାବାସୀମାନେ ନବାବଙ୍କ ଅନୁମତି ନେଇ ୧୭୫୬ରେ ଏକ ଖାଲ ଖୋଳିଥିଲେ । ଏହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମରହଟ୍ଟାଖାଲ କୁହାଯାଏ ।

ଅଲିବର୍ଦ୍ଦିଖାଁ ୧୭୫୭ରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାଙ୍କର ନାତି ସୁରଜଉଦ୍ଦୋଲ୍ଲା ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ନବାବ ହେଲେ । ତେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବୟସ ୮ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହୋଇଥିଲା । ସୁରଜ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ନବାବ ହେବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗର୍ବିତ ହୋଇଉଠିଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚଞ୍ଚଳ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାଜାଜିଉଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଦାସ ବହୁଧନ ସମ୍ପଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ସେ ନବାବଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ କଲିକତାକୁ ପଳାଇଅସି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅସ୍ଥାୟୀ ନେଲେ । ସୁରଜ କୃଷ୍ଣଦାସଙ୍କୁ ଫେରିଦେବାଲାଗି କଲିକତାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅଦେଶ ଦେଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଶରଣାର୍ଥୀକୁ ଅର୍ପଣ କରିବାଲାଗି ଅସମ୍ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଣୁ ସୁରଜ ରାଜାଜିଉ ହୋଇ ଅନେକ ଦୈନିକ ଦେନ କଲିକତା ଆସନ କଲେ । ଅନେକ ଇଂରେଜ ନିଆବାଟେ ପଳାଇଗଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୧୭୬୭ ଜଣ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ନବାବ ସେମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେବାଲାଗି ଅଗ୍ରୀଭାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କଥିତ ଅଛି ଯେ ତାଙ୍କର କର୍ମଚାରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ସେହି ରାତିରେ ଫୋର୍ଟ ଉଲ୍ଲହପୁର ଦୁର୍ଗର ଏକ ଅଗ୍ରଣୀ କୋଠରୀରେ ନବାବଙ୍କ ଅଜ୍ଞାପିତରେ ବନ୍ଦ କରି ରଖିଥିଲେ । ଏହି କୋଠରୀ ୮ ଫୁଟ ବାର୍ଦ୍ଧ ଏବଂ ଏଥିରେ କେବଳ ଦୁଇଗୋଟି ଝରକା ଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରପରବନ

ଦେଶାତ୍ମକ ଯେ ପୂଜୋକ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ୨୩ ଜଣ
ଭାବେ ଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ “ଅନନ୍ତପୁରାଣ” କହନ୍ତି । ଏହା ୧୯୫୭
ରେ ଦଃଖିଲା ।

ଏହି ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ପହଞ୍ଚିଲାଣି ଇଂରେଜମାନେ
ତତ୍ତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ର କୁଇବକୁ ସୈନ୍ୟସହ ସ୍ଥଳପଥରେ ଆଉ ୩ ଟି ସହରକୁ ଜଳ-
ପଥରେ କଲିକତାକୁ ଚଠାଇଲେ । ବେଙ୍ଗଳେ ତତ୍ତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ରମାସରେ
କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚି ୧୭୫୭ ର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ କଲିକତା ଅସ୍ତର
ହେଲା । ସୁରକ୍ଷା ଦିନ ପ୍ରାୟନ ହେଲା ଏବଂ ଶତପୁରଣ ପାଇଁ ଅନେକ
ହେବା ଦେଲେ ।

ପଲ୍ଲବିପୁତ୍ର:—ନବାବ ଓ ଇଂରେଜ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଦିନ ଅନେକ

ହୁସେଇନସାହ ।

ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହି ନ ଥିଲା ।
ନବାବ ଇଂରେଜକୁ ଓ ସୁବେ-
ଶର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ
ଅସନ୍ନୁଷ୍ଠ କରାଉଥିଲେ । ସୁରକ୍ଷ-
ଭାବେ ଶେନାପତି ମିର-
ଜାହାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗର ସିଂହାସନ
ଦେବାଲାଗି ଗୋଟିଏ ଶତ୍ରୁପଣ
ହୋଇଥିଲା । କୁଇବ ଏହି ଶତ୍ରୁ-
ପଣରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ।
ନବାବ ପଲ୍ଲବିପୁତ୍ରରେ ବହୁ-
ସଂଖ୍ୟକ ସୈନ୍ୟ ଏକତ୍ର ହେ-
ଇଥିଲେ । କୁଇବ ଅଳ୍ପ ସୈନ୍ୟ
ସେନା ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ

ହେଲେ । ୧୭୫୭ ଖ୍ରୀ: ଅ: ଜୁନ ମାସ ୨୩ ତାରିଖରେ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ।

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକ ବ୍ୟୟ ସେନାପତି ମୀନଦତ୍ତ ହତ ହେବାକୁ ସୁରକ୍ଷା ଯୁକ୍ତକ୍ଷେପ
ପରତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନେ ଇତପ୍ରତଃ ହେଲେ । ଏଣୁ
କୁଲବ ଅକ୍ଳେଶରେ ଜୟୀ ହେଲେ । ମିରଜାଫର ଏତେବେଳେଯାଏ
କୌଣସି ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ କୁଲବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
ଯୋଗ ଦେଲେ । କୁଲବ ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାର ନବାବ ବୋଲି ସେଷଣା
କଲେ । ସୁରକ୍ଷା କେତେବଦନପରେ ଧୃତ ହୋଇ ମିରଜାଫରଙ୍କ ପୁତ୍ର-
ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ନିହତ ହେଲେ । ଏହିବଦନଠାରୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା
ବଙ୍ଗଳାରେ ବୃଦ୍ଧିରୂପ ହେଲା ।

ବଙ୍ଗ, ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଦେବାନୀ—ମିରଜାସିମ ଓ ଦ୍ୱିଶାସନପ୍ରଣାଳୀ ।

ପୂର୍ବ ଗଳ୍ପରେ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ପଲ୍ଲବିପୁର ୧୭୫୭ ର ଜୁନ
ମାସ ୨୫ ତାରିଖରେ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦିନକୁ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ-
ସାମ୍ରାଜ୍ୟସ୍ଥାପନର ପ୍ରଥମ ଦିନ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରିବାକୁ ହେବ । କୁଲବ
ଦକ୍ଷିଣମୁଖ୍ୟ ପାଖରୁ ଅଦେଶ ଅଣି ମିରଜାଫରଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାର ନବାବ
କଲେ । କମ୍ପାନୀ ଓ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ମିରଜାଫରଙ୍କ ପାଖରୁ
ପ୍ରତ୍ନ ଟଙ୍କା ନେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ମୋଟରେ ସେମାନେ
୨୨୯୨୨୦୦ ଟଙ୍କା ଦାବା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜକୋଷରେ ଏତେ
ଟଙ୍କା ନ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଏହି ଟଙ୍କାର ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ର ପାଇଥିଲେ । ୧୭୫୭
ରେ କମ୍ପାନୀ ନବାବଙ୍କଠାରୁ କଲିକତାର ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱାର୍ଥବତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର
କମିସନାସ୍ତ୍ର ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ପାଇଥିଲେ । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ତବିଗ୍ରହଣ ନାମରେ
ଅଭିହିତ ।

୧୭୮୮ ରେ ଇଞ୍ଜରଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱାର୍ଥମାନେ କୁଲବଙ୍କୁ

ବଙ୍ଗଦେଶସ୍ତ୍ର କମ୍ପାନୀଙ୍କ ଉପନିବେଶନାକର ଗବର୍ଣ୍ଣର କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଫୁଲଗୋଟି ଗକ୍ତି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାପରଣ କଲେ — ଦକ୍ଷିଣରେ ଫରାସୀମାନେ, ଆଉ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମରେ ସମ୍ରାଟ୍ ସାହୁ-ଆଲମ୍ । ଫରାସୀମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା କିନ୍ତୁ ସେ ଚଣ୍ଡୀରୂପ ହେଲା ତାହା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଗଳ୍ପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ସମ୍ରାଟ୍ ସାହୁଆଲମ୍ ଅଫଗାନ ଓ ମରହଟ୍ଟା ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଏକ ଅଯୋଧ୍ୟାନିବାସକୁ ସହ ମିଳିତ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳାଅଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । କ୍ରାଇବ ୪୫୦ ଇଉରୋପୀୟ ସୈନ୍ୟ ଓ ୨୫୦୦ ସିପାହି ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଯାତ୍ରା କରି ସମ୍ରାଟ୍‌କୁ ସମ୍ମୁଖିରୂପେ ପରାସ୍ତ କଲେ ।

୧୭୭୦ ରେ କ୍ରାଇବ ବିଲତ ଯାତ୍ରା କଲେ ଏବଂ ୧୭୭୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ବୋମ୍ବେନିକର ବନ୍ଧୀର ବାଦଶାହୀଙ୍କଠାରୁ ଦେବାନ ଗାଇବା ।

ସେଠାରେ ଥିଲେ । ଏହି ଲୁଣ୍ଠବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ପୁଣି ଗୋଟି-

ମାଲ ହେଲା । କମ୍ପାନୀର କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳାମାନେ ଧନଲାଭରେ ୧୭୭୧ ରେ ମିରଜାପୁରକୁ ଯଦ୍ୟୁତ କରି ତାଙ୍କର ଜାମାତା ମିରଜାସିମକୁ ନବାବ କଲେ । ପୁରପୁରାବଶୁପ କମ୍ପାନୀ ବର୍ତ୍ତମାନ, ଯେଦନପୁର ଓ ଚଟତାମ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଓ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳାମାନେ ପ୍ରଚୁର ଟଙ୍କା ପାଇଥିଲେ । ମିରଜାସିମ ନବାବ ହୋଇ ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସେ ମୁଣିଦାବଦରୁ ମୁଗେରକୁ ରାହା ନା ଉଠାଇନେଇଥିଲେ ଏବଂ ସୁହେନ୍ଦ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଶିକ୍ଷିତ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳାମାନେ ବନାଶ୍ୱରରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏସ୍ତରେ ନାନାପ୍ରକାର ଗୋଳମାଳ ଜନ୍ମିଲା । ମିରଜାସିମ ଏ ବିଷୟରେ କଲିକତାର ବଣିକସଭାପାଖରେ ଗୁହାର କଲେ ; କିନ୍ତୁ କେହି ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ମିରଜାସିମ ରାଗାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଉଦୟନାଳ ଯୁଦ୍ଧରେ ମେଜର ଅତାମସ୍ ସ୍ୱାଗ୍ ପବନିତ ହୋଇ ମିରଜାସିମ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବଙ୍କର ଅଶ୍ରୁୟ ନେଲେ । ଏଠାରେ ସେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଓ ମୋଗଲସମ୍ରାଟ୍ଟ ସାହୁଅଲମଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୋଇ ପାଟନା ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ୧୭୭୪ ରେ ମେଜର ମନ୍ତ୍ରେ ଏମାନଙ୍କୁ ବକ୍ସାର ଯୁଦ୍ଧରେ ସମ୍ମୁଖିରୂପେ ପରାସ୍ତ କରିବାରୁ କାସିମଙ୍କର ଅଶା ଭରସା ଏକାବେଳକେ ଲୋପ ପାଇଲା । ଅଯୋଧ୍ୟା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପଦାନତ ହେଲା ।

୧୭୭୫ ରେ କମ୍ପାନୀର ଉତ୍ତରାଘମାନେ କ୍ରାଉବଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟଥର ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜରି କଟାଳାକୁ ପଠାଇଲେ । ସେ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ କ୍ଷମତା ନେଇ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କ୍ରାଉବ ଏଲ୍‌ହାବାଦକୁ ଗଲେ । ସେ ଯୁଦ୍ଧର ବ୍ୟୟ ଲାଗି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଗ୍ରହଣ କରି ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ

ନବାବ ଭଙ୍ଗାଳକୁ ଫେରାଇଦେଲେ । ଏଲହାବାଦ ଓ କୋରା ପ୍ରଦେଶସ୍ବୟ ସମ୍ରାଟ୍ ସାହାଯ୍ୟମକୁ ଛଡ଼ିଦେଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତର ସରକାରର ଦଖଲନାମା ଏବଂ ବଙ୍ଗ, ବହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଦେଢ଼ାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଜରାଟ ଅଦାୟର କ୍ଷମତା ନେଲେ । ବଙ୍ଗଳାର ନବାବ ଇଂରେଜ-ମାନଙ୍କଠାରୁ ବାର୍ଷିକ ୬୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେନସନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବରୁଣ-କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏହିପରି କରାଯିବାଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଗୁଜରାଟେ ପୁରପ୍ରକାର ଶାସନ ଚଳେ—କଞ୍ଚାନି ହେଲେ ଦେଢ଼ାନ ଓ ନବାବ ହେଲେ ନାକିମ୍ ବା ମାକିଷ୍ଟେଟ ।

ତେପରେ କ୍ବାଇବ କମ୍ପାନିର କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କର ବେତନ ବଢ଼ାଇ-ଦେଇ ସେମାନଙ୍କ ଶୁପ୍ର ବାଣିଜ୍ୟ ବଳ କଲେ । କର୍ମଗୁରୁମାନେ ଅପଡ଼ା କଲେହେଁ କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ ।

କ୍ବାଇବ ୧୭୭୭ ରେ ଭାରତ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ୧୭୭୭ ରୁ ୧୭୭୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଙ୍ଗଳାରେ କିଛି ବଶେଷ ଘଟଣା ଘଟି ନ ଥିଲା । ୧୭୭୦ ରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ପାନକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରାୟ ଏକତୃତୀୟାଂଶ ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ି ହୋଇଥିଲେ । କ୍ବାଇବ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଦ୍ୱିଶାସନ-ପ୍ରଣାଳୀ (ଅର୍ଥାତ୍ ଇଂରେଜମାନେ ଖଜଣା ଅଦାୟ କରିବେ ଏବଂ ନବାବ ବରୁଣକାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ) ସୁବିଧାଜନକ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ନାନୀପ୍ରକାର ବଣ୍ଟାଳା ଉପହୁତ ହେଲା । ଅବଶେଷରେ କମ୍ପାନିର ଇତିହାସକ୍ରମେ କ୍ବାଇବ ହେଡ଼କ୍ବଟକୁ ବଙ୍ଗଳାର ଗବର୍ଣ୍ଣରପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଅମ୍ବଲ ଶାସନସଂସ୍ଥାର କ୍ଷମତା ଦେଲେ ।

ଗବର୍ଣ୍ଣ୍ମେଣ୍ଟର ଜେନେରାଲଗଣ ।
 ବାରେନ୍ ହେଷ୍ଟେଙ୍ଗ୍—ରାଜସ୍ୱ ଓ ବିଚାରବିଭାଗର
 ସଂସ୍ଥାପକ—ରେଗୁଲେଟିଙ୍ଗ୍ ଆକ୍ଟ ।

ବାରେନ୍ ହେଷ୍ଟେଙ୍ଗ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣ୍ମେଣ୍ଟର ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ଖଜଣା କମିଶନରୀର
 ରୂପେ ଅବାସ୍ତବ ହେବ ସେ କଷ୍ଟରେ ତେଜା କରି । ଏଥିପରେ
 ଦେଶୀୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଖଜଣା ଅବାସ୍ତବ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ
 ତାହା ଅବାସ୍ତବ କରିବା ସକାଶେ ପ୍ରତାପନକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ଦେଉ-
 ଥିଲେ ; ଅତ୍ତ ମଧ୍ୟ ସୁଗୁରୁରୂପେ ଖଜଣା ଅବାସ୍ତବ କରି ପାରୁ ନ
 ଥିଲେ । ବାରେନ୍ ହେଷ୍ଟେଙ୍ଗ୍ ବଙ୍ଗଳାକୁ ୧୪ ଓ ବିହାରକୁ ୪ ଜିଲ୍ଲାରେ
 ବିଭକ୍ତ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ
 ଖଜଣା ଅବାସ୍ତବ ସକାଶେ ରଜ-
 ରୋଣୀୟ କଲେକ୍ଟର ରଖି-
 ଲେ । ସେ ପାଟନା ଓ ମୁର୍ଶିଦା-
 ବାଦରୁ ପ୍ରଧାନ ବଜାରମାନ-
 ଲୟ ମାନ ବଲ୍ଲଭଦ୍ରକୁ ଉଦାର
 ଅବସ୍ଥିତ ଏକ ତାହାକୁ ପ୍ରଧାନ
 ପ୍ରଧାନ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀ-
 ମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ ଯେତେ ଏକ
 ଶକ୍ତିସ୍ୱୟମ୍ଭବ ଅଧୀନରେ ରଖି-
 ଥିଲେ । ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ସହିତ
 ନୂଆ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିହୋଇ-
 ଥିଲା । ଯେଉଁ ଜମିଦାରମାନେ
 ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ଭର ଦେବାକୁ
 ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସେମାନେ ନିଜ

ବାରେନ୍ ହେଷ୍ଟେଙ୍ଗ୍ ।

ନିଜ ଜମିଦାରୀ ଦଖଲରେ ରଖିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଏପରି ଦେବାକୁ ଅର୍ଥାହାର କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ବାଣିଜ୍ୟ ଭଣ୍ଡ ଦିଆଯାଇ ସେମାନଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ଅନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଦିଆଗଲା ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗୋଟିଏ ଦେବୀନି ଅଦାଲତ ଓ ଗୋଟିଏ ଫୌଜଦାର ଅଦାଲତ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଦେବୀନି-ମାନ୍ଦେ ଢେଙ୍କାନାଣୀୟ ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଉ ବାକିମାନେ ଫୌଜଦାର ଅଦାଲତର ବର୍ତ୍ତମାନର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଣିବାଲାଗି କଲିକତାରେ ସଦର ଦେବୀନି ଓ ସଦର ନିଜାମର ନାମକ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରଧାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ।

ରାଜସ୍ୱ-ସଂସ୍କାର—ହେଡ଼ିଂସ୍ କମ୍ପାନୀର ରାଜକୋଷ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଇ ସକାଶେ ବଜାରବାବଦ୍ ଅଧେ ବୁଡ଼ି ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ଏଥିରେ ବାକି ୧୭ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ମିଳି ହେଲା । କ୍ରାଇବ ସାହୁ ଅଲମ୍ପକ୍ ବଜା, ବହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଦେବୀନି ସକାଶେ ବାକି ୨୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେଉଥିଲେ । ସାହୁ ଅଲମ୍ପକ୍ ଦୁଇବିଂହାସନ ପାଇବା ଆଶାରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଶରଣାଗତ ହେଲେ । ଏଣୁ ହେଡ଼ିଂସ୍ ତାଙ୍କ ବୁଡ଼ି ରହିତ କରିଦେଲେ । କ୍ରାଇବ ସାହୁ ଅଲମ୍ପକ୍ ଏଲ୍‌ହାବାଦ ଓ କୋରା ପ୍ରଦେଶସ୍ଥ ମେରୁଥିଲେ । ସାହୁ ଅଲମ୍ପକ୍ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଶରଣାଗତ ହେବାରୁ ଏଲ୍‌ହାବାଦ ଓ କୋରା ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହେଲା । ତେଣୁ ହେଡ଼ିଂସ୍ ଏହା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ଉପଯୁକ୍ତ ମୁକ୍ତ ଜମିର ଉପରେ ଦୁଇ ପ୍ରଦେଶ ଆୟୋଧ୍ୟାନିବାସକୁ ବନ୍ଦୀ କରିଦେଲେ । ୧୭୭୦ରେ ଆୟୋଧ୍ୟାନିବାସକୁ ରେହଲକାର ବରୁଣେ ଶାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ଇଂରେଜମାନେ ଅନେକ ଟଙ୍କା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ରେଗୁଲେଟିଂ ଅକ୍ଟ — ଉଦ୍‌ଘାଟନରେ ଶାସନସମ୍ବଳୀୟ ନାନାବିଶ୍ଳେଷ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମହାସଭା ଶୁଣିପାରିଥିଲା । ତୃତୀୟ ଜର୍ଜଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଲର୍ଡ୍ ନର୍ଥ ୧୭୭୦ରୁ ରାଜସ୍ୱର କମ୍ପାନୀ କମ୍ପର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ସେ ସମ୍ବଳରେ ଗୋଟିଏ ଅଭିନ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାକୁ ରେଗୁଲେଟିଂ ଅକ୍ଟ କହନ୍ତି । ତାହାର ପ୍ରଧାନ ନିୟମମାନ ଏହି :—

୧ । ବଙ୍ଗର ଗବର୍ଣ୍ଣର ଭାରତବର୍ଷର ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ହେବେ । ଅଭିମାନୀ ଓ ବମ୍ବେର ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ଏହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିବ ।

୨ । ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ସଭାରେ ଚାରିଜଣ ମନ୍ତ୍ରୀ ରହିବେ ।

୩ । କଲିକତାରେ ସୁପ୍ରିମ କୋର୍ଟ ନାମକ ଏକ ବିଚାରାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବ । ସେଥିରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଓ ତିନିଜଣ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଜଜ ରହିବେ । ଏମାନେ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ବିଚାର କରିବେ ।

ଏହି ଅଭିନ ଅନୁସାରେ ଏ ରେନ୍‌ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ବାରଦର ପ୍ରଥମ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ହେଲେ । ସର୍ବୋଚ୍ଚ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଜେନେରାଲ କ୍ଲେରକ୍, ସର୍ ପିଲିପ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଅଭି ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଆରବେର ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ସଭାର ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ । ସର୍ ଇଲ୍‌ରଜା ରେମ୍‌ସେ ସୁପ୍ରିମ-କୋର୍ଟର ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ହେଲେ । ୧୭୭୪ ରେ ଏହି ଅଭିନ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶାସନରେ ଅଭି ଗୋଟିଏ ଗୋଲମାଲ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କହ କିଏ? ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ, ନା ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ? ଏ ରେନ୍‌ହେଷ୍ଟିଂସ୍ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଗଲେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଏକମତ ହୋଇ ବାଧା ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ କମ୍ପାନୀର କର୍ମ-

ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ଦୋଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଥିବାରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏକ ତାଙ୍କ ସଭାର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲଙ୍କ ସଭାରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଦଳ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଦଳରେ ଡାକ୍ତର ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ ଓ ଡାକ୍ତର ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଳରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍, କ୍ଲେରରୁଟ୍ ଓ ମନରୁଟ୍ । ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କର ପରମ ଶତ୍ରୁ-ସ୍ୱକାରୁ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାଧା ଦେଉଥିଲେ ।

ମହିଷଭାର ଅଧ୍ୟୋଧ୍ୟାନବାବଳ୍ ସହିତ ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ :— ୧୭୭୫ ରେ ଅଧ୍ୟୋଧ୍ୟାନବାବଳ୍ ମୂଲ୍ୟ ହେଲା । ମହିଷଭାରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ଙ୍କ ଦଳ ନୂତନ ନବାବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନୂତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ବନାରସପ୍ରଦେଶ ନେବାକୁ ବସିଲେ । ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ ଏଥିରେ ବାଧା ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ମୂତ ନବାବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧନୀ ସମ୍ପତ୍ତି ରଖିଯାଇଥିଲେ । ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କ ଅମତରେ ମହିଷଭା ନବାବଙ୍କ ମାତ ଓ ପତ୍ନୀମାନଙ୍କର ଉକ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରତି ଦାବା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଏହି ନୂତନ ନବାବ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ରାଜ ପରିଶୋଧ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ନନ୍ଦକୁମାରଙ୍କ ଫାତି—ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କର ଅନେକ ଶତ୍ରୁ ଥିଲେ । ମହିଷଭାରେ ଏପରି ଦୁଇ ଦଳ ହେବା ଦେଖି ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କ ବରୁଣେ ଅନେକ ଲୋକ ଅଭିଯୋଗ କଲେ । ମହିଷଭା ନନ୍ଦକୁମାର ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କ ବରୁଣେ ଉଚ୍ଚେ ଚପ୍ରହରର ଅଭିଯୋଗ ଅଣିଥିଲେ । ସେ ତାହା ସପ୍ରମାଣ କରିବାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରିବାରୁ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ ତାହାଙ୍କ ନାମରେ ସୁପ୍ରିମ୍ କୋର୍ଟରେ ଅଭିଯୋଗ କରାଇଲେ ଯେ ସେ ଗୋଟିଏ ଦଲ୍ଲିଲ ଜାଲ୍ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଅପରାଧ ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ନନ୍ଦକୁମାରଙ୍କର ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ହେଲା । ଏହାର ଫଳ ଏହି ହେଲା ଯେ ଅଭିଯୋଗ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସଙ୍କ ବରୁଣେ ଅଭିଯୋଗ କରିବାକୁ ସାହସୀ ହେଲେ ନାହିଁ ।

୧୭୭୭ରେ ମନ୍ତ୍ରମକ ମୂରୁ ହେବାରୁ ମନ୍ତ୍ରସଭାରେ ଦେହେନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧୁଙ୍କ କ୍ଷମତା ବଢ଼ିଗଲା ।

ପ୍ରଥମ ମରହଟ୍ଟାସମର—ଚତୁର୍ଥ ପେଶବା ମଧୁରାଓ ୧୭୭୭ ରେ ମରହଟ୍ଟାକୁ ତାହାଙ୍କର ଭ୍ରାତା ନାରାୟଣ ରାଓ ପେଶବା ହେଲେ । ନାରାୟଣ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ହିନ୍ଦୁ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଖୁଦୁତା ଗ୍ରହଣ କରି ପେଶବା ପଦ ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ମୃତ ନାରାୟଣ ରାଓଙ୍କ ଅନ୍ତଃସତ୍ତା ପତ୍ନୀ ରୋଡ଼ିଏ ପୁତ୍ର ପ୍ରସବ କଲେ । ନ ନାରାୟଣଙ୍କର ଅଭିଧାନ ମରହଟ୍ଟାସମରମାନେ ଉକ୍ତ ଶିଶୁଙ୍କୁ ପେଶବା କରି ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଗ୍ରାସୋବା ବମ୍ବାଇରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅସ୍ଥଳି ନେଲେ । ସୁରାଟରେ ଏକ ସନ୍ଧି ହେଲା । ଗ୍ରାସୋବା ବମ୍ବାଇନିକଟସ୍ଥ ସାଲସେଟ ଓ ବେସେନ ନାମକ ଦୁଇଗୋଟି ସ୍ତ୍ରୀ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦେବାକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଏହି ସନ୍ଧିରେ ଦେହେନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧୁଙ୍କର ସମ୍ମତି ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧ ହେବାରୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳାରେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ୧୭୮୨ ରେ ଶେଷ ହେଲା । ସାଲବାଇ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ଧି ହେଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଯେତେ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ତାହାକୁ ସେମାନେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇଦେଲେ, କେବଳ ସାଲସେଟ, ଏଲଫାଣ୍ଡା ଓ ଅଭି କେତେଗୋଟି ସାନ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜ ଦଫ୍ତରରେ ରଖିଲେ । ନାରାୟଣ-ରାଓଙ୍କ ପୁତ୍ର ମଧୁରାଓ ନାରାୟଣ ପେଶବା ହେଲେ । ଗ୍ରାସୋବା ପେନ୍ସନ୍ ପାଇଲେ ।

—ପ୍ରଥମ ମହାସୁରଯୁଦ୍ଧ, ୧୭୮୦-୧୭୮୪ :—ହାଇଦରଙ୍କ ସନ୍ଧି ଅନୁସାରେ ଇଂରେଜମାନେ ତାଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଯେତେବେଳେ ମହାସୁର ଆକ୍ରମଣ କଲେ ତେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ମରହଟ୍ଟାସମରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ସବାର

ହାଇଦର ଅଲୀ ।

ଦେଖି ହାଇଦର ଅନେକ
ବୈଦ୍ୟ ଦେଇ ମାନ୍ୟତା ଅନୁଗ୍ରହ
କଲେ । ସେ କ୍ରମେ ଇଂରେଜ
ଜମାନଙ୍କର ଅନେକ ଦୁର୍ଗ
ଦଖଲ କରି କର୍ଣ୍ଣେଲ ବେଲିଙ୍କ
ଅଧୀନସ୍ଥ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ
ପରାଜିତ ଓ ବେଲିଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ
କଲେ । ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍ ଏହା ଶୁଣି
ସବୁ ଅସ୍ତ୍ରାର ବୁଝିବୁଝିବୁଝି
ଧଳେ । କୁହୁ ଅନେକଥର
ହାଇଦରଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ ।
(୭୮) ରେ ହାଇଦରଙ୍କ
ମୃତ୍ୟୁ ହେବାରୁ ତାଙ୍କ ପୁଅ
ଟିପୁ ସୁବ୍ ଚଳାଇଥିଲେ ।

(୭୯) ରେ ହେବାରୁ ମୁକ୍ତମୁଖରେ ଶାହାର ଯୋଦ୍ଧା ଅସୁବିଧା
ଥିଲା ତାହା ହିଁ ଉତ୍ତର ।

ଚୈତନ୍ୟ—ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍ ଏହିପରି ସୁବିଧାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାରୁ
ବଞ୍ଚି ନବର ଅନେକ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଲା । ବନାରସର ରାଜା ଚୈତନ୍ୟ
ଇଂରେଜ ଅଧୀନରେ ରହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧନବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିଲେ । ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍
ସୁବିଧାସ୍ଥ ସହାୟତା ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖି ଭର ଦେବାକୁ ବଞ୍ଚିଲେ ।
କିନ୍ତୁ ସେ ନ ଦେବାରୁ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ । ସେ କୌଣସି
ପ୍ରକାରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ ବିପ୍ଳବ ହେଲେ ; କିନ୍ତୁ ପକେତ ହୋଇ ପଳାୟନ
କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ତାହାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣାସ୍ଥ ଅରୁ ଜଣକୁ ବାଣ୍ଟଣୀର
ରାଜା କଲେ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାର ବେଗମ୍—ଅଯୋଧ୍ୟାଜବାବ ଇଂରେଜମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଧାରଣ୍ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ମୃତ ନବାବଙ୍କ ମାତା ଓ ପତ୍ନୀ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ନେଇଯାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ହେକ୍ଟେରସ୍ ଟଙ୍କା ମାଗିବାରୁ ନୂତନ ନବାବ ତାହା ଦେବାକୁ ନିଜ ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତହିଁ ବେଗମ୍‌ମାନେ ଚୈତସିଂହଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାର ଅଭିଯୋଗ କରି ହେକ୍ଟେରସ୍ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ୧୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଅଦାୟ୍ କରିଥିଲେ ।

ପିଟ୍‌ସାହେବଙ୍କର ଭାରତସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଭିନବ—ହେକ୍ଟେରସଙ୍କ ଶାସନକାଳର ଶେଷଭାଗରେ ଭାରତଶାସନ ପ୍ରତି ବଲ୍ଲଭର ଲେବମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଅସ୍ପଷ୍ଟତର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥିଲା । ବଲ୍ଲଭର ଲେବଙ୍କ ଇଚ୍ଛା କଲେ ଯେ, ଏଣିକି ଭାରତର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଭାର କେବଳ ବମ୍ବାଇଙ୍କ ପାଖରେ ଦାୟୀ ନ ରହି ବଲ୍ଲଭ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ ଦାୟୀ ହେବେ । ତେଣୁ ୧୭୮୩ ରେ ଫକିରସାହେବ ଏକ ଅଭିନବ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟର କମିଟି ସଭାରେ ଅଗତ କଲେ । ମାତ୍ର ଲର୍ଡମାନେ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ପ୍ରଦାନ କଲେ ନାହିଁ ।

୧୭୮୪ ଖ୍ରୀ : ଅ : ରେ ପ୍ରଧାନ ଭାରମଣ୍ଡା ପିଟ୍‌ସାହେବ ଭାରତର ଶାସନସଂସ୍ଥାର ନିମନ୍ତେ ଏକ ଅଭିନବ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ । ଏହାକୁ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମଝିର କରିବାରୁ ଭାରତ ଶାସନ କରିବାଲାଗି ବଲ୍ଲଭର ସନ୍ଧିସମାଜର କେତେକ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଇ ଗୋଟିଏ ସଭା ଗଠିତ ହେଲା । ଏହି ସଭାର ସଭ୍ୟତା ଭାରତଭାଜ୍ୟର ସେକ୍ରେଟେରୀସବୁଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । ଭାରତଶାସନର ଭାର ନାମମାତ୍ର ବମ୍ବାଇଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରହିଲେହିଁ ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ସଭାରେ ତାହା ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହିରୂପେ ଭାରତଶାସନ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ଏକ ଅଙ୍ଗ ହୋଇଥିଲା ।

କଲକତା ମାଦ୍ରାସା-ସ୍ଥାପନ—ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଖାରୋନ୍ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍-
କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ୧୭୮୯ ଅବ୍ଦରେ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍ ଦେଖିଲେ
ଯେ ସେ ସମୟର ବିଶ୍ୱାଳୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ମୁସଲମାନୀ ଅରୁନ
ଉତ୍ତମଭୂମିେ ଜାଣିଥିବା ଲୋକ ଅସ୍ଥକ ନାହାନ୍ତି । ତହିଁ ସେ ଅରୁଣ
ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ଅରୁନ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ
ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହାର ବ୍ୟୟନବାହାର୍ଥେ ପ୍ରଥମେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜମିଦାରୀ
ଖଜ୍ଜାୟାନ୍ଥିଲା । ୧୮୧୧ ଅବ୍ଦରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଏହି ଜମିଦାରୀଖଣ୍ଡିକ
ନେଇ ବାର୍ଷିକ ଟ ୩୦୦୦୦ ସରକାରୀ ତହସିଲରୁ ଦେବାର ବନୋବସ୍ତ
କରିଥିଲେ । ଅଧୁନା ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅରୁଣ ଓ ଫାର୍ସୀ ଭାଷାର
ସାହିତ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ମୁସଲମାନୀ ଅରୁନ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଏ ।

ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟିର ସ୍ଥାପନ :—୧୭୮୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପୁରୀମ
କୋର୍ଟର ତହସିଲଦାର ଜକ୍ସ୍ ସର୍ ଶିଲ୍‌ସ୍ ଜୋନସ୍ ଏସିଆଟିକ୍
ସୋସାଇଟି ନାମକ ଗୋଟିଏ ସମାଜ କଲକତାରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।
ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍‌ଙ୍କର ଏହି ସମାଜସ୍ଥାପନ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଯତ୍ନ ଏବଂ ସହାନୁଭୂତି
ଥିଲା । ଏହି ସମାଜ ଅନୁଯାୟୀ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଭାରତୀୟ ପୁରତନ
ବ୍ରହ୍ମମାନଙ୍କର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ପୁରୀଜାଲିନ
ସଭ୍ୟତା, ଶାସ୍ତ୍ର, ନାଟ ପ୍ରତି ସର୍ବସାଧାରଣର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା,
ବିଶେଷତଃ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଦେଶୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଏ ଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି
ଅନୁରାଗ ଜାତ କରାଇବା ଏହାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍‌ଙ୍କର ବିଲ୍‌ପତ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ ସେଠାରେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି-
ଅଭିଯୋଗ—୧୭୮୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍ ବିଲ୍‌ପତ୍ରକୁ ଫେରଗଲେ ।
ସର୍ ପିଲ୍‌ସ୍ ଫାନ୍‌ସିସ୍ ଭାରତରେ ଥିଲାବେଳେ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗସ୍‌ଙ୍କର ଶତ୍ରୁ
ହୋଇଥିଲେ । ବିଲ୍‌ପତ୍ରରେ ପୁରୀ ତାହାଙ୍କର ଏହି ଶତ୍ରୁତା ଚିହ୍ନିତ
ହୋଇ ନ ଥିଲା । ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ସଭାରେ ବର୍ତ୍ତମାନେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାଙ୍କ

କରୁଥିବା ଅନେକ ଅଭିଯୋଗ ଅସିଥିଲେ । ଭାରତ ଶାସନ କଲବେଳେ
ହେଡ଼ିଂସ୍ ପେଟମସ୍ତ୍ର ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ ତାହାହିଁ ଏହି ଅଭିଯୋଗର
କଷୟ ଥିଲା । ୭ ବର୍ଷ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ହେଡ଼ିଂସ୍ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି
ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ମକଦ୍ଦମା ଚଳାଇବାରେ ସେ ସବ୍ୟସାନ୍ତ ହୋଇ-
ଥିଲେ । ତହିଁ କମ୍ପାନୀ ଦୟା କରି ତାହାକୁ କିଛି କିଛି ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ
ଦେଇଥିଲେ । ଅତି ବୟସ୍କାବସ୍ଥାରେ ତାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଥିଲା ।

ଲର୍ଡ଼ କର୍ଣ୍ଣିବାଲିସ୍‌ଙ୍କର ଶାସନ ସଂସ୍କାର—
ଚିରସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଏବଂ ସରକାର ଶୋର ।

୧୭୮୭ ରେ ଲର୍ଡ଼ କର୍ଣ୍ଣି-
ବାଲିସ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ
ହୋଇ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ ।
ହେଡ଼ିଂସ୍‌ଙ୍କ ଭାରତଦ୍ୟାଗ
କରିବା ସମୟରୁ କର୍ଣ୍ଣିବାଲିସ୍‌ଙ୍କ
ଭାରତ ଅଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କମ୍ପା-
ନୀର ଜଣେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସର-
କାର ମାନ୍ୟତାପ୍ରାପ୍ତ ମାତ୍ର
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକାଡ଼ିଙ୍ଗ ଗବର୍ଣ୍ଣର
ଜେନେରାଲ ହୋଇଥିଲେ ।
ଶାସନସଂସ୍କାର, ବଙ୍ଗର ଚର-
ସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ
ମହାସୁରପୁଷ୍ଟ କର୍ଣ୍ଣିବାଲିସ୍‌ଙ୍କ
ଅମଳର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା ।

କର୍ଣ୍ଣିବାଲିସ୍ ।

ଶାସନ ସଂସ୍କାର—କର୍ମକାଳସ ବଞ୍ଚାନର କର୍ମବୃତ୍ତମାନଙ୍କର ଅନାୟୁ ଉପାୟରେ ଅର୍ଥେ ପାଞ୍ଜିର ପଥ ବନ କରିଦେଇଥିଲେ । ସେ ଉକ୍ତ କର୍ମବୃତ୍ତମାନଙ୍କର ବେତନ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ । ପ୍ରତି ଚନ୍ଦ୍ରର ଦଲେନ୍ଦ୍ରରକ୍ଷ ହାତରେ ଶେବଳ ଖଜଣା ଅଦାୟ କରିବାର ଭାର ବଦଳାଇଥିଲା । ଦେଶାନ ଓ ଫୌଜଦାର ମକଦ୍ଦମା ବର୍ତ୍ତର କରିବାଲାଗି ଜଣେ ଜଣ ଇଂରେଜ ଜଜ୍ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଚଳୁ ଜରୁମାନେ ଯେଉଁ ମକଦ୍ଦମାମାନ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରୁଥିଲେ ତାହାର ଅର୍ଥାଲ ଶୁଣିବ ସଜାଣ କଲକତା, ମୁର୍ଶିଦାବାଦ, ତାଙ୍କ ଓ ପାଟନା ଏହି ବୃତ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚ ବର୍ତ୍ତୁଲୟ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏମାନଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ଟେକ୍ସ ଅସନ୍ନତ୍ତ ହେଲେ ସେ ସଦର ନିଲାମତ୍ ଅଦାଲତରେ ଅର୍ଥାଲ କରିପାରୁଥିଲେ ।

ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ଚରସ୍ତାୟୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ—ହେଡ୍‌କ୍ୱାର୍ଟର ସମୟରେ ରାଜସ୍ୱର ଅନାଦାୟ ହେତୁରୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ନିଲାମତ୍ତର ଅନେକ ଜମିଦାରୀ ବନ୍ଦିତ୍ୱ କରାଯାଇଥିଲା । ନୂତନ ଖଜୁଦ୍ଦାରମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ପରଭାବରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ଖଜଣା ଅଦାୟ କରୁଥିଲେ । ତଥାପି ସେମାନେ କଞ୍ଚାନିକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟକୁର ଦେଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି କଞ୍ଚାନିକର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତି ହେଉଥିଲା । ପ୍ରବେଶ ରାଜସ୍ୱର ପରମାଣ ମଧ୍ୟ ବଦଳୁଥିଲା । ଏହି ସବୁ ଅନିଷ୍ଟ ନିବାରଣ କରିବା ପାଇଁ କର୍ମକାଳସ ୧୭୧୯ରେ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ସହିତ ୧୦ ବର୍ଷ ସ୍ଥାୟୀ ଖଜଣାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ । ଏପ୍ରକାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଲାଭଜନକ ହେବାର ଦେଖି ସେ ୧୭୧୯ରେ ସେହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତକୁ ଚରସ୍ତାୟୀ କଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ସୁବିଧା ହେଲା, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର କିଛି ସୁବିଧା ହେଲା ନାହିଁ । ଜମିଦାରମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାଜସ୍ୱ କଞ୍ଚାନିକ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ରାଜାଦୂସାରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ କର ବଢ଼ାଇଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ମନ୍ତ୍ରପୁରସ୍କାର—୧୭୧୦ରେ ମନ୍ତ୍ରପୁରପତି ତୃପୁ ପୁଲତାନ
 ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ମତ୍ତେ ରାଜ୍ୟ
 ସିବାକୋଡ଼ ଅନ୍ତର୍ଗତ କଲେ ।
 ଇଂରେଜମାନେ ସିବାକୋଡ଼-
 ରାଜାଙ୍କ ପକ୍ଷ ନେଇ ପୁର
 ଘୋଷଣା କଲେ । ନିଜାମ ଓ
 ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଇଂରେଜ
 ମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଉଥିଲେ ।
 ଏହି ସମୟରେ ନି ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ଚାଲିଥିଲା । ୧୭୧୨ରେ ଶ୍ରୀରାଜ-
 ପତ୍ନୀରେ ଶକ୍ତି ସମ ହେଲା ।
 ତୃପୁ ପୁରବ୍ୟୟ ସକାଶେ ନି-
 କେଟି ଟଙ୍କା ଦେଲେ, ଅଉ
 ନିଜ ରାଜ୍ୟରୁ ଅଧେ ଶୁଳ୍କ
 ଦେଲେ । ନିଜାମ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଏହି ରାଜ୍ୟକୁ ସମାନ ଅଂଶରେ
 ବାଣ୍ଟିନେଲେ ।

ତୃପୁ ପୁରପତି ।

କୃଷ୍ଣକାଳୀୟ ୧୭୧୦ ରେ ଭଗତ ଉଦ୍ଧାସ କଲେ । ସରକାର ଶୋର
 ୧୭୧୦ରୁ ୧୭୧୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ୍ ହେଲେ । ଏ ଜଣେ
 ଜମ୍ମାନର ଦକ୍ଷ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ । ଏ କୋଣ୍ଟ୍ରୋଲ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ ନ ଜାରି-
 କାର ମାତ୍ର ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । ଏହାର ଫଳ ହେଲା ଯେ
 ନିଜାମ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ
 ରାଜ୍ୟର ରାଜ୍ୟର ଅଧେ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେ ଧସିଲେ ।

ମାକୂର୍ଦ୍ଧସ ଅବ୍ ଥେଲେସ୍ —

ଫରସ୍ତର-ସାହି ଯାକୁତ ସନ — ମଘସୁରସମର ଓ ମରହଟ୍ଟାସମର ।

ମାକୂର୍ଦ୍ଧସ ।

ଥେଲେସଲ ୧୭୧୮ ରେ

ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଇଂରେଜ ରାଜ୍ୟ ଭାରତର

ଧର୍ମସ୍ତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତିତ ହେବ, ଇଂରେ-

ଜ ଗଳ୍ପି ଅର୍ଥୁର ଓ ଅପ୍ରତିହତ

ରହିବ ଏବଂ ଭାରତର ରାଜା-

ମାନେ ଇଂରେଜ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟର

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧୀନ ରହିବେ, ଏଗୁ-

ଡିକ ତାହାକୁ ଭାରତ ଯନ୍ତ୍ରରେ

ମଙ୍ଗଳଜନକ ହେବାକୁ ନେଇ

ହୋଇଥିଲା ।

ଫରସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀଧାନ୍ୟ :— ଏହି

ସମୟରେ ଫରସ୍ତ ସୈନ୍ୟ-

ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ନିଜାମଙ୍କ ବେତନଭେତୀ ହୋଇ ହାଇଦ୍ରାବାଦର ସୈନ୍ୟ-

ସଂସ୍ଥାର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷରେ । ସିନ୍ଧୁ ଫରସ୍ତସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜ ସୈନ୍ୟଦଳରେ

ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ମଘସୁରର ଟିପୁସୁଲତାନ ଫରସ୍ତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ

ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଥେଲେସଲ ଭାରତକୁ ଅସି ଉପସ୍ଥେଳୁ ତନ

ରାଜ୍ୟରେ ଏପ୍ରକାର ଫରସ୍ତସାଧାନ୍ୟ ଅବଲୋକନ କରିଥିଲେ । ଏହି

ସମୟରେ ଫ୍ରାନ୍ସରେ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରାପ୍ତିତ ହେବାକୁ

ଟିପୁ ଅପରାଧ ଉକ୍ତ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ରସମ୍ପର୍କର ଜନେବ ସଭ୍ୟ ବୋଲି

ଘୋଷଣା କଲେ । ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ନେପୋଲିୟନ ଏହି ସମୟରେ ନିସ-

ରରେ ଥାଇ ଭାରତ-ଅନ୍ତମଗର କଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ ।

ଇଫ୍ ଶ୍ରେଣୀସଭାଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଭାରତ:—କ୍ଳାଉସ୍ ଅସ୍ତବଲ ଓ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍‌ସ୍ ରାଜନୀତିରେ ଇଂରେଜମାନେ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର ଏକମାତ୍ର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇଥିଲେ । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଥିଲେ । ବଞ୍ଚିର ସମ୍ରାଟଙ୍କ କ୍ଷମତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହ୍ରାସ ଲାଭିଥିଲା । ଟିପୁସୁଲତାନ, ନିଜାମ, ପେଶୱା ବାଜିରାଓ, ସିକିୟା, ହୋଲକାର ଏବଂ ନାଗପୁରର ମରହଟ୍ଟାମାନେ କ୍ଷମତାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରେଣୀସଭା ଏମାନଙ୍କ କ୍ଷମତା ଚୂର୍ଣ୍ଣକରି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏକାଧିକାର ସ୍ଥାପନ କରି ସକଳ କଲେ ।

“ପରସ୍ପର-ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସନ୍ଧି”—ଶ୍ରେଣୀସଭା “ପରସ୍ପର-ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସନ୍ଧି” ନାମକ ଏକ ରାଜନୀତି ଅନୁସରଣ କଲେ । ଏଥିର ସର୍ତ୍ତ ଏହି:—ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ଇଂରେଜ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିବେ ଏବଂ କମ୍ପାନୀ ସେମାନଙ୍କୁ ବେଦେଶୀୟ ଅନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବେ । ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନେ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ବିନାନ୍ତମତରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଇଉରୋପୀୟ ଜାତିର ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଭାରତର କୌଣସି ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ । ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଇଂରେଜସେନାପତିତ୍ରାସ ଗୁଚିତ ଏକ ଏକ ଦଳ ସୈନ୍ୟ ରଖିବେ ଏବଂ ସୈନ୍ୟପ୍ରତିପୋଷଣର ବ୍ୟୟନିବାର ନିମନ୍ତେ କମ୍ପାନୀଙ୍କୁ କେତେକ ରାଜ୍ୟ ଦେବେ ।

ନିଜାମଙ୍କ ସହ ସନ୍ଧି — ୧୭୯୮ରେ ନିଜାମ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଦୃଢ଼ ଥିବାରୁ ଶ୍ରେଣୀସଭା ପ୍ରଥମେ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କଲେ । ଉକ୍ତ ସନ୍ଧି ଅନୁସାରେ ନିଜାମ ଫରାସି ସୈନ୍ୟ ଓ ସେନାପତି ପରିବର୍ତ୍ତକ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଓ ସେନାପତି ରଖିଲେ ।

୧୯୧୮ ମସିହା ପ୍ରଥମ ପର୍ବ—୧୯୧୮:—ଡିସେମ୍ବର ମାସ ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବରେ ପ୍ରକାଶମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତତ୍କାଳୀନ କରବାରୁ କେଲେସଲ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରସ୍ପର-ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ମାତ୍ର ଡିସେମ୍ବର ମାସ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ । ଡିସେମ୍ବର ବରୁଣେ ଯୁଦ୍ଧଯୋଗ୍ୟ ହେଲା । କେଲେସଲ ସ୍ୱୟଂ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଯାଇ ଯୁଦ୍ଧ ତଳାଇଥିଲେ । ନିଜାମ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ଡିସେମ୍ବର ମୁଲଗୋଟି ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀରାଜପୁରରେ ଅଶ୍ରୁ ନେଲେ । ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଜପୁର ଅବରୋଧ କଲେ । ଡିସେମ୍ବର ମାସେ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରି ନିହତ ହେଲେ । କେଲେସଲ ମସୀହାର ମଧ୍ୟାଂଶ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟତ୍ନ କରିଥିବା ବେଳେ ଏକ ବଣଧରକୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଅଗୋଷ୍ଠ ଶ୍ରୀରାଜପୁର, ନିଜାମ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବାଣ୍ଟିନେଲେ । ଡିସେମ୍ବର ଯୁଦ୍ଧମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ବୃତ୍ତି ପାଇ ପ୍ରଥମେ କେଲେସଲ, ତତ୍ପରେ ଭଲକିତାରେ ବାସ କଲେ ।

ଡିସେମ୍ବର ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପୂର୍ବେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା:—ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଡିସେମ୍ବର ବରୁଣେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ମିତ୍ରଭାବ ନ ଥିଲା । ୧୯୧୮ ରେ ଭାବକାକ ପୁଣି ବାଜିରାଓ, ମଧୁରୀନାଥପୁର ଯତ୍ନେ ପେଶବା ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ନାନାଫରନାକିଷ୍ଟ ସେ ସମୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଇଥିଲେ । ସେ ମରହଟ୍ଟାସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରସ୍ପର-ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ବାଧା ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବହୁ ପ୍ରକାର ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତା ଦେଖାଯାଇଥିଲା; ଆଗା ଅପାଗ ମଧ୍ୟରେ କଳହ ଓ ଲଘା ଛାଡ଼ି ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମରହଟ୍ଟା-ଦଳ ବେଶେଷତଃ ନିଜ ଓ ହୋଇକାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦମନ

କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାପଣ୍ଡିତ-
ବନ୍ଧୁ ଜୀବନ୍ତ ଥିଲେ, ସେ ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବଞ୍ଚିବୁ ପ୍ରକୃତିର ମରହଟ୍ଟା-
ଦଳମାନଙ୍କୁ ଏକମନ୍ତରେ ତଳାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚାହାକର ଗୁରୁ ସଙ୍ଗେ
ସଙ୍ଗେ ସେସବୁ ଚୋରାହୁତ ହେଲା । ଏପରି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ମରହଟ୍ଟା-
ଦଳମାନଙ୍କୁ ଦେଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିତାନ୍ତ ଅବଶ୍ୟକ ; ମାତ୍ର
ପେଶବା ବାଜିରାଓଙ୍କର ସେପରି ଦକ୍ଷତା ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ନ ଥିଲା ।
ଭୟାନକ ଗୋଲମାଲ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସିନ୍ଧିୟା ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପରକ୍ଷିଣୀ
ହୋଇ ପେଶବାଙ୍କୁ ଅପଣା ଅପୂର୍ବରେ ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସିନ୍ଧିୟା
ଓ ପେଶବାଙ୍କର ଯୁକ୍ତ-ଦୈନିକିୟତା ହୋଇକରି ପରସ୍ପର କିଛି ଅଭି-
ପ୍ରକାଶ ନକରି ପେଶବା ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ ।

ସିନ୍ଧିୟା ମରହଟ୍ଟାସମର :—ପେଶବା ସିନ୍ଧିୟା ବାଜିରାଓ ହୋଇ-
କାରିବ ସ୍ବାଭାବ ପରକ୍ଷିଣୀ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା
କଲେ । ବେସିନରେ ୧୮୦୨ ରେ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଇଂରେ-
ଜମାନେ ବାଜିରାଓଙ୍କୁ ପେଶବାପଦ ଦେବାଲାଗି ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ ।
ବାଜିରାଓ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟୟ ସକାଶେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ନିଜରାଜ୍ୟର କେତେକ
ଅଂଶ ଦେଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ନ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ପ୍ରକାର
ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ । ପେଶବାଙ୍କ ଏହି
କାର୍ଯ୍ୟରେ ସିନ୍ଧିୟା ଓ ନାଗପୁରର ହାଉସ୍‌ଲ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ରାଗାନ୍ତ ହେଲେ ।
ବାଜିରାଓ ମଧ୍ୟ ଅନୁତାପ କରି ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଲେ ।
ସିନ୍ଧିୟା ମରହଟ୍ଟାସମର ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସର
ଅର୍ଥର ଖେଲେଖଲ (ଡିଉଟ ଅବ ଖେଲିଙ୍ଗଟନ) ଓ ଜେନେରାଲ ଭଲକ
ସେନାପତି ଥିଲେ । ଦାଣ୍ଡିଗାଡ଼ରେ ସର ଅର୍ଥର ଏବଂ ଭଲକର ଉପରରେ
ଲେଉଟି ଯୁଦ୍ଧ ତଳାଇଥିଲେ । ୧୮୦୩ ର ସିନ୍ଧିୟା ମାରରେ ସର ଅର୍ଥର

ଦୁଇଟି ମହାବୀରମତ ୧୭୧୧:—ତୃପ୍ତପୁରୀର ପ୍ରଜାଶାସକରେ
 ଫରାସ୍ତାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରାନୁ କରବାରୁ ଶେଲେଲେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
 ପରସ୍ପର-ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସନ୍ନିପ୍ରାପନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ମାତ୍ର ତୃପ୍ତ
 ତାହା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ । ତୃପ୍ତଙ୍କ ବରୁଣେ ଯୁଦ୍ଧଦୋଷଗୀ ହେଲା ।
 ଶେଲେଲେ ସ୍ବୟଂ ମାନ୍ତ୍ରାଜ ଯାଇ ଯୁଦ୍ଧ ତଳାଇଥିଲେ । ନିଜାମ ଓ
 ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ତୃପ୍ତ ଦୁଇଗୋଟି
 ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗପଡ଼ନରେ ଅଶ୍ରୁୟ ନେଲେ । ଇଂରେଜ
 ସୈନ୍ୟ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗପଡ଼ନ ଅବରୋଧ କଲେ । ତୃପ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାହ୍ୟ ସହ
 ଯୁଦ୍ଧ କରି ନିହତ ହେଲେ । ଶେଲେଲେ ମହାବୀର ମଧ୍ୟାଂଶ ହାସଲ-
 ଫଳକ ସ୍ବାର୍ଥ ପଦ୍ଧତି ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟର ଏକ ବଶ୍ୟରକ୍ତ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।
 ଅଗ୍ନିଶିଳ୍ପ ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜ, ନିଜାମ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବାଣ୍ଟିନେଲେ ।
 ତୃପ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ବୃତ୍ତି ପାଇ ପ୍ରଥମେ ଶେଲେର, ତତ୍ପରେ
 କଲିକତାରେ ବାସ କଲେ ।

ଦୁଇଟି ମହାବୀରମତର ପୂର୍ବେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା:—ମର-
 ହଟ୍ଟାମାନେ ତୃପ୍ତଙ୍କ ବରୁଣେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ
 ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ମିତ୍ରଭାବ ନ ଥିଲା । ୧୭୧୫ ରେ
 ରାଜବାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବାଜିରାଓ, ମଧୁରାଓନାଗପୁରଙ୍କ ପରେ ପେଶବା ହେଲେ ।
 କିନ୍ତୁ ନାନାଫରୀନାବତ୍ ସେ ସମୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ରାଜ-
 ନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଇଥିଲେ । ସେ ମରହଟ୍ଟାରାଜ୍ୟରେ ପରସ୍ପର-
 ସାହାଯ୍ୟକୃତ ସନ୍ନିପ୍ରାପନ କରିବାରେ ବାଧା ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ
 ମରହଟ୍ଟାଜାତି ବହୁସ୍ଥ ହେବାର ସମସ୍ତ ଚକ୍ର ଦେଖାଯାଇଥିଲା; ଆଜି
 ଅପଣା ମଧ୍ୟରେ କଲହ ଓ ଇଞ୍ଚା ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମରହଟ୍ଟା-
 ଦଳ ବଡ଼େଷତଃ ଶିଳ୍ପ ଓ ହୋଇବାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦମନ

କରିବାଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାପଣ୍ଡି-
ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିଲେ, ସେ ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମରହଟ୍ଟା-
ଦଳମାନଙ୍କୁ ଏକମତରେ ତଳାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସଙ୍ଗେ
ସଙ୍ଗେ ସେସବୁ ଘଟଣାବଳୀ ହେଲା । ଏପରି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ମରହଟ୍ଟା-
ଦଳମାନଙ୍କୁ ଦେଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିତାନ୍ତ ଅବଶ୍ୟକ ; ମାତ୍ର
ପେଶବା ବାଜିରାଓଙ୍କର ସେପରି ଦକ୍ଷତା ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ନ ଥିଲା ।
ଭୟାନକ ଗୋଳମାଳ ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ସିନ୍ଧିଆ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପରଫୁମୀ
ହୋଇ ପେଶବାଙ୍କୁ ଅପଣା ଅପୂର୍ବରେ ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସିନ୍ଧିଆ
ଓ ପେଶବାଙ୍କର ଯୁକ୍ତ-ଦୈନିକତାକୁ ହୋଇକର ପରସ୍ପର ଭିତ୍ତି ଥିବା
ଏକ ଜଗତକୁ ପେଶବା ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ ।

ସିନ୍ଧିଆ ମରହଟ୍ଟାସମର :—ପେଶବା ସିନ୍ଧିଆ ବାଜିରାଓ ହୋଇ-
କାରକ ସ୍ୱାଧୀନ ପରାଜିତ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା
କଲେ । ବେସିନରେ ୧୮୦୨ ରେ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଇଂରେ-
ଜମାନେ ବାଜିରାଓଙ୍କୁ ପେଶବାପଦ ଦେବାଲାଗି ଅଜୀବୀକର କଲେ ।
ବାଜିରାଓ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟୟ ସମ୍ପାଦନା ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ନିଜରାଜ୍ୟର କେତେକ
ଅଂଶ ଦେଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ପ୍ରକାର
ସମ୍ପର୍କ ରଖିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଅଜୀବୀକର କଲେ । ପେଶବାଙ୍କ ଏହି
କାର୍ଯ୍ୟରେ ସିନ୍ଧିଆ ଓ ନାଗପୁରର ଗ୍ରୋହ୍ଲା ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ରାଜାନ୍ତ ହେଲେ ।
ବାଜିରାଓ ମଧ୍ୟ ଅନୁତାପ କରି ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଲେ ।
ସିନ୍ଧିଆ ମରହଟ୍ଟାସମର ଅରମ୍ଭ ହେଲା । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସର
ଅର୍ଥର କେଲେସଲ (ଡିଉଟି ଅବ କେଲିଙ୍ଗଟନ) ଓ ଜେନେରାଲ୍ ରେକ୍
ସେନାପତି ଥିଲେ । ଦାହିଗାଦୀରେ ସର ଅର୍ଥର ଏବଂ ଉତ୍ତରକରତରେ
ରେକ୍ ଯୁଦ୍ଧ ତଳାଇଥିଲେ । ୧୮୦୩ ର ସିନ୍ଧିଆ ମାରରେ ସର ଅର୍ଥର

ସିନିୟାଙ୍କ ଦୈନିକମାନଙ୍କୁ ଅସାର ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କଲେ । ନବେମ୍ବର ମାସରେ ସେ ସିନିୟା ଓ ଗ୍ରେସଲିଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧଦୈନିକମାନଙ୍କୁ ଅରଗମ ଯୁଦ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜିତ ଓ ବଧୂସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଇତ୍ୟକ୍ଷରେ ଲେକ୍ ସାହେବ ଦକ୍ଷୀ ଓ ଅଗ୍ରା ଦଖଲ କରି ସିନିୟାଙ୍କ ଫରସି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଲସବାରି ଯୁଦ୍ଧରେ ବଧୂସ୍ତ କଲେ । ପରାଜିତ ମରହଟ୍ଟା ସର୍ଦ୍ଦାରମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଗ୍ରେସଲି ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ଓ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର, ଏବଂ ସିନିୟା ସେମାନଙ୍କୁ ଗଞ୍ଜା ଓ ଯମୁନା ନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦୋଅବ ଏବଂ ରଜପୁତାନା ଓ ବାଲିଶାହୀର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଅସୁବୁଦ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ମୁକ୍ତି ଲାଭିଥିଲେ ।

ହୋଲିକାରଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ:—ହୋଲିକାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ହେଇ ରଜପୁତାନାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ମିତ୍ରରାଜ୍ୟ ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଗୈର ମାରିବାକୁ ବେଲେସ୍ଲି ତାହାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କଲେ (୧୮୦୪) । ପ୍ରଥମେ ଇଂରେଜମାନେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । କର୍ଣ୍ଣେଲ ମନ୍ସମଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିବା ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଧ୍ବସ୍ତ ପାଇଥିଲେ । ପରେ ଜେନେରାଲ ଲେକ୍ ହୋଲିକାରଙ୍କୁ ଦସ୍ତ ଓ ଫରକ୍ତାବାଦରେ ପରାସ୍ତ କଲେ । ହୋଲିକାର ଭରପେର ରାଜାଙ୍କ ଦୁର୍ଗରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ । ଲେକ୍ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରି ଭରପେର ଅସ୍ତ୍ରଧାର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସନ୍ଧି ହେବାକୁ ହୋଲିକାର ଭରପେର ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଫେଲେଙ୍ଗର ଅମଳରେ ବମ୍ପାନଙ୍କ ଶକ୍ତି ଓ ରାଜ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି:—ମଞ୍ଜୁପୁରର କ୍ଷମତା ଦୁର୍ଗ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସ୍ବାଗ ନିୟୁକ୍ତ ଏକ ରାଜାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ନିଜାମ, ରାୟକୋବାଡ଼ ଏବଂ ରଜପୁତ ରାଜାମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର

ଅଧୀନସ୍ଥ ରାଜା ହେ'ଇ ରହିଥିଲେ । ଫେଶବା ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧିକାର ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କେଁହ୍‌ଲ, ପିନ୍‌ସ୍‌ସ୍‌ ଏବଂ ହୋଲ୍‌ବାରଙ୍କ କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ଲାଭଥିଲା । ୧୮୦୦ ରେ ତାଣ୍ଡୋର ରାଜ୍ୟରେ ଦୁଇଜଣ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ସିଂହାସନ ଦାବି କରିବାରୁ ଖେଲେଫ୍‌ଲ ଏହି ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ଶାସନରେ ଅଣିଥିଲେ । ବର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ଟିପୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶତ୍ରୁତ୍ୱ କରିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଅଜୟନ୍ତ୍ର ଅଭ୍ୟାଗୁଣୀ ହେବା'ରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ନୁଷ୍ଠ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଅନୁମତିରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ରକ୍ଷାକରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଖେଲେଫ୍‌ଲ ନବାବଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ରଖିବାକୁ କହିଲେ ; ଏବଂ ସୈନ୍ୟ-ବ୍ୟୟନିବାର୍ତ୍ତା ନବାବ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ କୋରା, ଏଲ୍‌ହାବାଦ ଏବଂ ରୋହିଲଖଣ୍ଡ ପ୍ରଦେଶମାନ ଦେଲେ । ଏହିପରି ଇଂରେଜକ୍ଷମତା ଭାରତର ଶ୍ରେୟଫଳେ ବସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ।

ଖେଲେଫ୍‌ଲ ସବୁବେଳେ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୂତ ରହିବାରୁ କମ୍ପାନୀ-ଙ୍କର ଅନେକ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଥିଲା । କମ୍ପାନୀର ତିନେକୃତମାନେ ଏହାଙ୍କ ଉପରେ ଅସନ୍ନୁଷ୍ଠ ହୋଇ ଏହାଙ୍କୁ ତହାର ନେଇଥିଲେ (୧୮୦୫) ।

ଲର୍ଡ୍ ବର୍ଣ୍ଣିଞ୍ଜଲିଷ୍ଟ୍ :—ତିନେକୃତମାନେ ୧୮୦୫ ରେ ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କରିବା ସକାଶେ ଲର୍ଡ୍ ବର୍ଣ୍ଣିଞ୍ଜଲିଷ୍ଟ୍‌ଙ୍କୁ ଯୁନବାରି ଭାରତକୁ ଫୋରାଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ଭାରତକୁ ଅସି ଦୁଇମାସ ଭିତରୁ ଗାଳିପୁରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ସର ଜର୍ଜବାଲୋ:—ଏ ଜଣେ ବୃତ୍ତାନ୍ତକ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାସ୍ତେ ଏକ ୧୮୦୫ରେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ନେଲେ । ତତ୍ତ୍ୱେକ୍ତାନ୍ତମାନଙ୍କ ଉପ-ଦେଶ ଅନୁସାରେ ହୋଇବାର ଏକ ସିନିୟାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କର-ଥିଲେ । ସେହି ସନ୍ଧିଦ୍ୱାରା ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ କ୍ଷମତା ଅତ୍ୟୁତ ରହିବାରୁ ସେମାନେ ଭଜପୁରାନାରେ ଅତ୍ୟାଚାର ଅଭିମୁଖରେ । ଏହାଙ୍କ ସମ-ୟରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖେଲେ ନଗରର ସିପାହିମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ଶୀଘ୍ର ନିବାରଣ ହୋଇଥିଲା (୧୮୦୬) ।

ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋ :—ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋ ୧୮୦୭ରେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ନେଲେ । ମିଣ୍ଟୋ କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧରେ ଉଦ୍ଧୃତ ନ ହୋଇ ଶାନ୍ତିପ୍ରାପନରେ ମନୋଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଇଉରୋପରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଫ୍ରାନ୍ସମାନେ ଏସିଆବାସୀ ଅନ୍ୟ ଭାଜାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଘେନି କାଳେ ଭାରତ ଅନ୍ତର୍ଗତ କର ପାରିବ ଏହି ଭୟରେ ମିଣ୍ଟୋ ପଞ୍ଜାବପତ ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ, କାବୁଲର ଅମୀର, ଓ ପାରସ୍ୟଭୋଜ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କଲେ । ମେଟକାଫ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପାଖକୁ, ଏଲ୍‌ଫିନ୍‌ସ୍ଟୋନ୍ ସାହେବଙ୍କୁ କାବୁଲର ଅମୀରଙ୍କ ପାଖକୁ ଏବଂ ମାଲବ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ପାରସ୍ୟଭାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲା ।

୧୮୧୦ ରେ ବୃତ୍ତାନ୍ତକ ସନମ ଶେଷ ହେବାରୁ ଯୁନାଇଟ୍‌ଡ ଅଫ୍ ୨୦ ବର୍ଷ ହକାଶେ ସନମ ମଳିଥିଲା । ୧୮୧୦ ରେ ମିଣ୍ଟୋଙ୍କ ବାସିନୀକାଳ ଶେଷ ହେଲା ।

ଲର୍ଡ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍—ନେପାଳ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ସହ ସମର ।

ଲର୍ଡ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ ୧୮୧୦ ରେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ

କଲେ । ନେପାଳସମର, ପିଣ୍ଡାରୀମାନଙ୍କ ମରହଟ୍ଟାସମର ଏହାଙ୍କ ଅମଳର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା ଅଟେ ।

ନେପାଳସମର ୧୮୧୪-୧୮୧୬ :—ନେପାଳବାସୀ ଗୁର୍ଖାମାନେ ଅପଣାକୁ ରାଜପୁତଜାତିର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଗୁର୍ଖାମାନେ ଏଥିପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଶତାବ୍ଦିର ଜେନେରାଲଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରୁ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଉପଦ୍ରବ କରୁଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ନେପାଳରାଜାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କରି ପୁରୀ ଗୁର୍ଖାମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ତହିଁ ହେତୁଗ୍ରସ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଜେନେରାଲ ଅକ୍ଟରଲେନି କୁମାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରଦେଶ

ଇର୍ଡ୍ ହେଡ଼ିଂସ ।

ଏକ ଯମୁନା ଓ ଗଡ଼ବୁର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଦେଶ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ନେପାଳରାଜା ଫଳି କଲେ । ୧୮୧୫ ରେ ସନି ଭଗ୍ନ ହେବାରୁ ସୁନରାଜ୍ୟ ପୁରୀରମ୍ଭ ହେଲା । ଅକ୍ଟରଲେନି ପାଟନାରୁ ଯାତ୍ରା କରି ନେପାଳରାଜ୍ୟାଳୟ କାଠମଣ୍ଡୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ନେପାଳରାଜା ସନ୍ତୋଷିତ ହେଲେ । ଏହି ସନ୍ତୋଷରେ ନେପାଳର ରାଜା ନିଜରାଜ୍ୟର କେତେକ ଅଂଶ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦେଲେ । ପିମଲ, ଜିନିତାଳ ଏବଂ ମସୌରୀ ଏହି ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ।

ପିଣ୍ଡାଭିଯୁକ୍ତ ୧୮୧୭:—ପିଣ୍ଡାଭିଯାନେ ଲୁଣ୍ଠନକାରୀ ଜାତି ଥିଲେ । ମଧ୍ୟଭାରତର ବହୁତ ଅରଣ୍ୟ-ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଏମାନେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଅଫଗାନ, ଜାଠ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପିଣ୍ଡାଭିଯାନଙ୍କର ଦଳ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ କେତେକେଲେ ଶତ ସଂଖ୍ୟାରେ କେତେକେଲେ ଅବା ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟାରେ ଦଳବଦ୍ଧ ହୋଇ ଗ୍ରାମ ଓ ନଗରମାନ ଲୁଣ୍ଠନ କରୁଥିଲେ । ଅମିରଖା, କରମ ଓ ଚିଟ୍ଟୁ ଏହି ତିନି ଜଣ ପିଣ୍ଡାର ସର୍ଦ୍ଦାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ହେକ୍ଟେ-ଫ୍ଟେକ୍ ସମୟରେ ଏମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ହେବାରୁ ଏମାନଙ୍କ ଦମନ କରିବା ସକାଶେ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ଅନେକ ପିଣ୍ଡାଭି ନିହତ ହେଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଦସ୍ୟୁମାନେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଅମିରଖା ଟଙ୍କର ନବୀନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଦସ୍ୟୁବ୍ୟବସାୟ ତ୍ୟାଗ କଲେ । କରମ ଅନ୍ତଃସମର୍ପଣ କଲେ ଏବଂ ଚିଟ୍ଟୁ ଯଲାୟୁନ କରି ବନ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାଘ୍ରକର୍ତ୍ତୃକ ନିହତ ହେଲେ ।

ତୃତୀୟ ବା ଶେଷ ମରହଟ୍ଟା ସମର :—ଯେଉଁ ବର୍ଷ ପିଣ୍ଡାଭିଯାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଦୃଢ଼ ହେଲା ସେହି ବର୍ଷ ପେଶବା ଭେନୁଲା ଓ ହୋଲକାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବରୁଣେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କଲେ । ପେଶବା ବାଜିରାଓ କେହିନ ସନ୍ଧିରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଲର୍ଡ୍ ହେଷ୍ଟିଙ୍ଗ୍ସ୍ ୧୮୧୭ରେ ଅନ୍ଧ ଗୋଟିଏ ନିଅ ସନ୍ଧି କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଇ ପେଶବାଙ୍କ କ୍ଷମତା ଅନୁଭବ ପ୍ରାପ୍ତ କରାଇଲେ । ଏଥିରେ ଭଗାନିତ ହୋଇ ବାଜିରାଓ ଯୁଦ୍ଧଘୋଷଣା କଲେ । ସେ ଇଂରେଜ ରେସିଡେଣ୍ଟଙ୍କ ଭବନକୁ ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ପରାଜିତ ହୋଇ ଅନ୍ତଃସମର୍ପଣ କଲେ (୧୮୧୮) । ନାଗପୁରର ରାଜା ଅସ୍ତ୍ରା-

ସାହେବ ଶାତାବଲଦରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅନୁମତି କରି ନିଜେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ପଳାଇଗଲେ । ହୋଲକାରଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ମେହଦପୁରରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ (୧୮୧୭) ।

ଏହିରୂପେ ଦୁଇ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ବଳୁପ୍ତ ହେଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଯେଗବାକଠାରୁ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଛଡ଼ାଇନେଇ ଶିବାଜିବଂଶୀୟ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କୁ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ବାକିଶ୍ରୀ ଅଠଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ନେଇ ବାନପୁରର ନିଜଟବର୍ଣ୍ଣୀ ବଥୁରରେ ବାସ କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ରାୟବାକ ଏକ ପୌଷକୁ ନାଗପୁରର ସିଂହାସନ ଦେଲେ । ହୋଲକାର ପରସ୍ତର ସାହାଯ୍ୟକୃତ ହଜିଲେ ଅବଶ ହୋଇ, ସୈନ୍ୟବ୍ୟୟନିବାର୍ଥ ସକାଶେ ଖାନେଶ ପ୍ରଦେଶକୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲେ ।

ଦେଲହଲି ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଅରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ସେହିଭାବେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କଲେ ଏବଂ ଇଂରେଜକମ୍ପାନୀ ଭାରତର ସର୍ବୋପକ୍ରମ ହେଲେ । ୧୮୧୮ରେ ଦେଲହଲି ଭାରତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ୍ ଅମହର୍ଷ୍ଟ—ପ୍ରଥମ ବ୍ରହ୍ମସମର ।

ଲର୍ଡ୍ ଅମହର୍ଷ୍ଟ ୧୮୧୮ରେ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ 'ସେହେଲସ୍ ସିବା-ଦନରୁ ଅମହର୍ଷ୍ଟଙ୍କ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଫାମ୍ ସାହେବ ଏକ୍ସିଜ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଛେନୋର ହୋଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ବ୍ରହ୍ମସମର :—୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅଲମୋରା ସମ୍ମଳ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁରୁ ଆସି ଆସି ନଗରରେ ଏକ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଦେଶ ବଶୀଭୂତ କରି ସ୍ବାଧୀନରାଜ୍ୟ ଆସାମ ଶୁକରଗାଜପୁର ଇଂରେଜରାଜ୍ୟରେ ଉପଦ୍ରବ ଅରମ୍ଭ କରିବାକୁ

ଲୁଟିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଯେତେ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ସେ ତାହା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ଲଡ଼ ଅମହର୍ଷ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କଲେ । ୧୮୪୭-୧୮୪୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସମୟ ଚାଲିଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ବ୍ରହ୍ମବଜ୍ର ସମ୍ପର୍କ କଲେ । ଜେନାକୁ ନଗରରେ ଏକ ସନ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରହ୍ମବଜ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅସାମ, ଅରୁକାନ ଏବଂ ଟେନାସେରମ୍ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟୟ ସଜାଣି ଏକକୋଟି ଟଙ୍କା ଦେଇଥିଲେ ।

ଭରତପୁର-ଅସ୍ଥକାର—୧୮୫୫ ରେ ଭରତପୁରରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ତାହାଙ୍କର ଶିଶୁପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନେ ରାଜା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧତାପୁଅ ଭାରତକୁ ପଦାଧିଷ୍ଠିତ କରି ନିଜେ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ । ତେଣୁ ଲର୍ଡ଼ କମ୍ବରମେୟର ୧୮୫୭ ରେ ଭରତପୁରପୁର ଅବଶେଷ କରି ଅଧିକାର କରି ନେଲେ ଏବଂ ସେହି ଶିଶୁପୁତ୍ରଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ଭରତପୁରର ଦୁର୍ଗ ଅଜେୟ ବୋଲି ଏଥିପ୍ରକ୍ଷେ ଲୋକଙ୍କର ଯେଉଁ ଧାରଣା ଥିଲା, ତାହା ଅଧୁନା ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ହେଲା ।

ଲର୍ଡ଼ ଅମହର୍ଷ ୧୮୫୮ ରେ ଭାରତ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଲର୍ଡ଼ ବେଣ୍ଟିଙ୍କୁ ଭରତକୁ ଅନ୍ତିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଇ ସାହେବ ଏକ୍ସଟିନ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜେନେ-ରାଲ ହୋଇଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ଼ ଡିଲିଂଫ୍ଟ ବେଣ୍ଟିଙ୍କୁ—ତାହାଙ୍କର ସଂସ୍କାର—ବିଜ୍ଞାନର ସମୟର
ନିର୍ବାକରଣ—ସର୍ବ ମେଟ୍ରୋପୋଲିଟାନ୍ ।

ଲର୍ଡ଼ ଡିଲିଂଫ୍ଟ ବେଣ୍ଟିଙ୍କୁ ୧୮୫୮ ରେ ଭାରତର ଶାସନଭାର ଶୁଭାଗ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅମଳରେ ଯୁଦ୍ଧ ନ ଥିଲା । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଶୁଭାଗ

ଜାତୀୟତା ସଦନ୍ତସ୍ଥାନ
ହୋଇଥିଲା ।

କାର୍ବର, କୁର୍ଗ ଓ ମହାପୁର
ରାଜ୍ୟ :—ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ
କେବଳ ଏହି ତିନିଗୋଟି ରାଜ୍ୟ
ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇ-
ଥିଲା । କାର୍ବରରାଜ୍ୟର ଲେକେ
ନିଜ ଇଞ୍ଚାରେ ଇଂରେଜ-
ମାନଙ୍କର ଶାସନାର୍ଥୀନରେ
ଅସିଥିଲେ (୧୮୭୨) । କୁର୍ଗ-
ରାଜା ତାଙ୍କର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ
ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାର
କରିବାରୁ ଲର୍ଡ ବେଲ୍ମ୍‌ଜ୍
କୁର୍ଗକୁ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ
କଲେ (୧୮୭୪) । ମହାପୁରରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହି କାରଣରୁ ଇଂରେଜ
ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା (୧୮୭୨) ।

ଲର୍ଡ ବିଲ୍‌ସ୍‌ମ୍ ବେଲ୍‌ମ୍‌ଜ୍ ।

ସତ୍ୟବାଦ ପ୍ରଥା-ନିବାରଣ ଓ ଠଗପନ :—ଅନେକ କାଳରୁ ସତ୍ୟ-
ବାଦପ୍ରଥା ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଲର୍ଡ ବେଲ୍ମ୍‌ଜ୍ ଏହି ପ୍ରଥା
ରହିତ କରିଥିଲେ (୧୮୭୧) ।

ଠଗମାନେ ଭାରତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ । ଏମାନେ
ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ ଭାବେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରୋପଦେଶ ଧରି ସେମାନଙ୍କୁ
ମାରପକାର ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବସ୍ବ ନେଇଯାଉଥିଲେ । ସେମାନେ
ବେତେବେଳେ ଦଳବନ୍ଧ ହୋଇ, କେତେବେଳେ ଏକାଠି, କେତେ-

ବେଳେ ବଣିକବେଶରେ, କେତେବେଳେ ଅବା ଯାତ୍ରି ବେଶରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ କାଳୀଙ୍କୁ ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । ବସ୍ତ୍ରାନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀମାନ ଅନେକ କଷ୍ଟ ସହ୍ୟ କରି ଏହି ଠଗମାନଙ୍କୁ ନିର୍ମୂଳ କରୁଥିଲେ ।

କମମାନଙ୍କର ହଳଦିଆରେ ନରବଳୀ ଦେବାପ୍ରଥା ଏହି ସମୟରେ ନିବାରଣ ହୋଇଥିଲା ।

କମ୍ପାନୀଙ୍କ ସନମର ନିର୍ବାହରଣ—୧୮୩୩ ରେ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ସନମର ମିତ୍ରାଦ ଶେଷ ହେବାରୁ କମ୍ପାନୀ ପୁଣି ୨୦ ବର୍ଷ ସକାଶେ ଭାରତବର୍ଷ ଶାସନ କରିବାର ଅନୁମତି ପାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ଭାରତ ସକାଶେ ଅରୁନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର କ୍ଷମତା ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜେନେରଲଙ୍କୁ ଦିଆହୋଇଥିଲା । ଏହି ସନମରେ କମ୍ପାନୀଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ-ବୃତ୍ତିତ ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶାସନ-ସଂସ୍ଥାର :—ବେଣ୍ଟିଲ୍ ଯୁକ୍ତ ଓ ଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବ୍ୟବ୍ଥାର ସଙ୍କୋଚ କରିଥିଲେ । ସେ ଅରୁନ ସମୁଦ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶର ରକ୍ତସ୍ରବଣେ ବନ୍ଦୀକୃତ କରିଥିଲେ । ସେ ପାଣ୍ଡିଚେରୀ ଓ ଚାନ୍ଦି-ଦେଇ ଦେଶୀୟ ବଣ ବର୍ତ୍ତରବରାଗରେ ପ୍ରଚଳିତ କରାଉଥିଲେ ।

ଦେଶୀୟ ଲୋକେ ଉଚ୍ଚ ପଦର ଅଯୋଗ୍ୟ, ଏହି ବର୍ଣ୍ଣାସରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏଥିପ୍ରକାର ଉଚ୍ଚ କର୍ମ ଦିଆଯାଉ ନ ଥିଲା । ବେଣ୍ଟିଲ୍ ଡେପୁଟିକଲେକ୍ଟର ଓ ସବ୍‌ଜେକ୍ଟ ପଦମାନ ସୃଷ୍ଟି କରି ତହିଁରେ ଦେଶୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ଇଂରେଜଶାସକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା ୧୮୩୫ ଅକ୍ଟୋବର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧରଣରେ ତାଲୁକା-ଶାସକ ଦେବାଲଗି କରିବତାରେ ମେଡିକାଲ କଲେଜ୍ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ-ଥିଲା । ୧୮୩୫ ରେ ଲର୍ଡ ବେଣ୍ଟିଲ୍ ଭାରତ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ସର ଖୁର୍ଦ୍ଦ ମେଟ୍‌କାଫ୍—ଲର୍ଡ ଅକ୍ଟୋବର ଅସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି

ମହାଶୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟମେଣ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତକୁ ସ୍ବାଧୀନତା ଦିଆଯାଇଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଏବେଗବାସୀମାନେ ନିଜ ମତାମତକୁ ନିର୍ଭୟ ଚିତ୍ତରେ ସମ୍ବୋଧନରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ ଅକଲଣ୍ଡ—ପ୍ରଥମ ଅଫଗାନସ୍ତାନ ।

ଲର୍ଡ ଅକଲଣ୍ଡ ୧୮୩୭ ରେ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଅଫଗାନସ୍ତାନ ।—ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋ ଅଫଗାନସ୍ତାନ ସାହସୁଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧିକୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ୧୮୩୭ ରେ ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ସାହସୁଜାଙ୍କୁ ଦତ୍ତଦେବ ନିଜେ ଆମାର ହୋଇଥିଲେ । ସାହସୁଜା ଭାରତକୁ ଯାଇଥିବା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅଶ୍ରୟ ନେଇ ଲୁପ୍ତ ଅନାରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଅକଲଣ୍ଡଙ୍କ ସମୟରେ ବୁଝାସ୍ ମାନେ ପ୍ରବଳବେଗରେ ମଧ୍ୟ ଏସିଆକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । କାଲେ ବୁଝାସ୍ ମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ସମୟରେ ଅକଲଣ୍ଡ ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧିକୁ ରଖିବାଲାଗି କାବୁଲକୁ ଦୂତ ପଠାଇଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବୁଝାସ୍ ଦୂତ କାବୁଲରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ଇଂରେଜ ଦୂତକୁ କହିଲେ ଯେ, ସେ ଯେଣବାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହୋଇପାରିବେ । ମାତ୍ର ଯେଣବାର ରଣଭସିଂହଙ୍କର ପକ୍ଷରେ ଥିବାରୁ ଅକଲଣ୍ଡ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଇଂରେଜ ଦୂତ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଫେରିଆସିବାରୁ ଅକଲଣ୍ଡ ସାହସୁଜାଙ୍କୁ କାବୁଲସିଂହାସନରେ ବସାଇବାକୁ ସଂକଳ୍ପ କଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା ହେଲା (୧୮୩୮) । ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ପରାଜିତ ହୋଇ ବଳି-

କାଳରେ ବନ୍ଦୀକବଳେ ବାସ କଲେ । ସାହସୁକ୍ତା ଅଫଗାନିସ୍ତାନ ସମ୍ପର୍କ
ଅସ୍ପେଷକରି କଲେ । ଏକଦଳ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିବା-
ଲାଗି କାବୁଲରେ ରହିଲେ ।

ଅଫଗାନ ବାସିମାନେ ଏଥିରେ ଅସନ୍ନିତ ହୋଇ ୧୮୪୧ ରେ
ବିଦ୍ରୋହ ହେଲେ । ସେମାନେ କାବୁଲର ଇଂରେଜସୈନ୍ୟକୁ ହତ୍ୟା
କଲେ । ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କ ପୁଅ ଅକବରଖାଁ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କର ନେତା
ହେଲେ । ଇଂରେଜ ସେନାପତି ଅକବରଖାଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧିସ୍ଥାପନ କରି
ଭାରତକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ମାତ୍ର ଖାଇବର ପଥରେ ୪ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ
ଏବଂ ୧୨ ସହସ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକ କେହି ଶୀତରେ ବା କେହି ଅଫଗାନ-
ମାନଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ର ଶ୍ଵାର ନିହତ ହୋଇଥିଲେ । କେବଳ ତାଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣ
କରତବର୍ତ୍ତରେ ଏହି ଦାରୁଣ ସମ୍ଭାବ ଦେବାଲାଗି ଜେଲାଇବାଦରେ
ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ଇର୍ଫ ଅଫଗାନୀ ବଳତନ୍ତ୍ର ଫେରିଯାଇଥିଲେ ।

ଇର୍ଫ ଏଲେନ୍‌ବେ—ମିନିଷ୍ଟର ।

ଇର୍ଫ ଏଲେନ୍‌ବେ ୧୮୫୨ ରେ ଭାରତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ
ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ଅଫଗାନସ୍ଥାନକୁ ଯୋଇଲେ । କାବୁଲ ଅଧିକୃତ
ହେଲା, ଏବଂ ଇଂରେଜବଳମାନେ ମୁକ୍ତି ଲାଭିଲେ । ତତ୍ପରେ
ଇଂରେଜସୈନ୍ୟମାନେ ଅଫଗାନସ୍ଥାନରୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ସାହସୁକ୍ତା
ଇତିପୂର୍ବେ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନ ନିହତ ହୋଇଥିବାରୁ ଦୋସ୍ତ-
ମହମ୍ମଦ ଅମୀର ହେଲେ ।

ସିକ୍ସ ସମର ।—ସିକ୍ସସହସ୍ରବର୍ଷ ଅମୀରମାନେ ଇଂରେଜଙ୍କର ଶତ୍ରୁ-
ମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗ ଦେଉଥିବା ଦୋଷରୁ ଏଲେନ୍‌ବେ ସେମାନଙ୍କ
ବରୁଣେ ଯୁଦ୍ଧଯୋଷଣା କଲେ । ସେମାନେ ୧୮୫୩ ରେ ସର୍ ଖର୍ଲ୍ସ୍‌ସ୍
ଜେମିସ୍‌ରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମିଥନ ଓ ହାଇଦ୍ରାବାଦରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ।

(୧୮୫୩) । ଫଳସ୍ୱରୂପ ପିନ୍ଧିପ୍ରଦେଶ ବମ୍ବେର ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ସହିତ ମିଳିତ ହେଲା ।

ଗୋପାଲପୁର-ଯୁଦ୍ଧ ।—ପିନ୍ଧିପୁରାଜ୍ୟରେ ଗୁଡ଼ବଦାଦ ଲାଗିବ'ରୁ ଇଂରେଜମାନେ ଏକ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷକୁ ମହ'ରଜପୁର ଓ ପୁନିଆରୀର ପକ୍ଷସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ଫଳସ୍ୱରୂପ ପିନ୍ଧିପୁରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କରଦ ହେଲା ।

୧ମ ଲର୍ଡ୍ ଡାଫିଞ୍ଜ—ପ୍ରଥମ ଶିଖସମର ।

ଲର୍ଡ୍ ଡାଫିଞ୍ଜ ୧୮୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏ ଜଣେ ବହୁଦର୍ଶୀ ଚୈନିଜ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ଫରାସିମାନଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରେ ଏହାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ହାତ କଟିହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେହି ହେତୁରୁ ଭାରତବାସିମାନେ ଏହାଙ୍କୁ ହାତକଟା ଲଟ୍ କହିଥିଲେ ।

ଶିଖଜାତି ।—ବାବାନାନକ ଶିଖ ଧର୍ମର ସ୍ଥାପୟିତା ଅଟନ୍ତି । ୧୭୭୧ରେ

ଲହୋରକଟକବର୍ତ୍ତୀ ନାନା-

ଲୁଗା ଡାମରେ ସେ କଳ୍ପ ଗ୍ରହଣ

କରିଥିଲେ । ସେ ଜାତିରେ

କ୍ଷତ୍ରିୟ ଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲ-

ମାନମାନଙ୍କର ଅନେକ ଧନ୍ୟ-

ଶାସ୍ତ୍ର ପାଠ କରି ଓ ଭାରତବର୍ଷ

ଏବଂ ଆଗବର ଅନେକ ଖର୍ଚ୍ଚ

କୁଲି ଅବଶେଷରେ ସେ ଏକ

ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ ।

ଏହି ଧର୍ମକୁ ଶିଖଧର୍ମ କହନ୍ତି ।

ଅନେକ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ

ଏହି ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ୍ ଡାଫିଞ୍ଜ ।

ଶିଖମାନେ ଏବେଶ୍ୱରବାଦୀ ଅଟନ୍ତି ସେମାନେ ଏକ ବୃହତ୍ ସମୁଦାୟରେ ପରିଗତ ହୋଇଥିଲେ । ଅରଙ୍ଗଜେବ ଓ ତାହାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନରେ ପ୍ରତୀଡ଼ିତ ହୋଇ ଶିଖମାନେ ଧନଶିକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କ୍ରମେ ସେମାନେ ଅସ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟାରେ ଦକ୍ଷ ହୋଇଉଠିଥିଲେ ।

ରଞ୍ଜିତସିଂହ—ରଞ୍ଜିତସିଂହ ଶିଖମାନଙ୍କୁ ଜାତୀୟ ଜୀବନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶିଖମାନେ ଏକ ଏକ ଜଣ ସର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିଲେ । ୧୭୮୦ ରେ ରଞ୍ଜିତସିଂହ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାଲକାଳରେ ବସନ୍ତରାଗରେ ତାହାଙ୍କର ବାମ ଚକ୍ଷୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ରଞ୍ଜିତସିଂହ ବିଦ୍ୟା କରି ନ ଥିଲେ । ୨୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ କାଗୁଲପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲହୋରର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ନିଜ ବାହୁବଳରେ ମୁଲତାନଠାରୁ କାଶ୍ମୀରର ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ଶତଦୁର୍ଗରୁ ଯେଗବାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ଲର୍ଡ଼ମିଣ୍ଟୋ ଏହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ରଞ୍ଜିତ ରାଜନୀତିକୁଳେ, ବୁଦ୍ଧିମାନ ଓ ରଣପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ୧୮୩୧ରେ ରଞ୍ଜିତ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଶିଖସମର ।—ରଞ୍ଜିତସିଂହଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଶିଖସୈନ୍ୟମାନେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ନାବାଳକ ରଜା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭସିଂହ ଏମାନଙ୍କୁ ନିଜ କଣ୍ଠରେ ରଖିପାରି ନ ଥିଲେ । ଶିଖସୈନ୍ୟମାନେ ୧୮୪୫ରେ ଶତଲେଖ ନଦୀ ପାରହୋଇ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଥର୍ ଫୁରୁକ୍ତ ଇଂରେଜସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ନେତା ହୋଇ ଅଳ୍ପଦିନମଧ୍ୟରେ ମୁଦକ, ପିରେଜ୍‌ସାହ, ଅଲିବାଲ ଏକ ସେକ୍ତାଓରେ ୪ ଗୋଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭରସ୍ୱପଣର ଅନେକ ସୈନ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ଜିତିଥିଲେ ।

ଅବଶେଷରେ ସନ୍ନି ହେଲା
(୧୮୪୭) । ଦୁଇପରିଂସୁ ଶକ୍ତି
ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ ।
ଶିଖରେନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା କମାଇ-
ଦିଅଗଲା ଅଉ ବେୟାଜ
ଓ ଶତଲେକର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ
ପ୍ରାନ୍ତ ବଞ୍ଚାଣା ପାଇଲେ ।
ଇଂରେଜମାନେ ପୁରୁଷ୍ୟ
ସଦାଶେ ୧୨ କୋଟି ଟଙ୍କା
ଦାଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ
ଦୁଇପରିଂସୁଙ୍କ ପାଖରେ ଏତେ
ଟଙ୍କା ନ ଥିଲା । ସେ ସେଥି-
ଲଗି ବଞ୍ଚାଣାରୁ କାଣ୍ଡାର
ଦେଲେ । ହାଡ଼ିଞ୍ଜ କାଣ୍ଡାରର

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଂସୁ ।

ଶାସନବର୍ଣ୍ଣି ଗୋଲବସିଂହଙ୍କଠାରୁ ୧ କୋଟି ଟଙ୍କା ନେଇ ଏହି
ଦେଶ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିଦେଇଥିଲେ ସେହି ସମୟଠାରୁ କାଣ୍ଡାର
ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଲହୋରରେ ଏକଦଳ
ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ରଖାଯାଇଥିଲେ ।

ହାଡ଼ିଞ୍ଜର ଅମଳରେ ଭରତରେ ରେଲୱେ ଓ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ବସି-
ଥିଲା ଏବଂ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାଦେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୁଲିଥିଲା । ଦେଶୀୟ-
ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ସଜାଦାହୁପ୍ରଥା ରହିତ କରି ଏବଂ ଦେଶୀୟ
ଲେକ୍ଚରମାନଙ୍କୁ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଗ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଲେକ୍ଚରମାନଙ୍କର
କାର୍ଯ୍ୟ କରି ହାଡ଼ିଞ୍ଜ ଏ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସି—ଦିଆଯି ଶିଖସମର—ସ୍ଵିଜୟ ଦ୍ରୁସମର—

ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ କ୍ରୀଡ଼ାକରଣ ନାହିଁ ।

୧୮୫୮ରେ ଡା଼ିଞ୍ଜି ଭାରତସରକାରୀ କରଦାରୁ ଲର୍ଡ଼ ଡେଲ-

ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସି ।

ହାଉସି ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟମେଣ୍ଟର
ହୋଇ ଥିଲେ । ସେ ଶାସନ-
ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରାୟ
ଛାମାସମୟରେ ଶିଖମାନଙ୍କ ସହ
ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ।

ଦିଆଯି ଶିଖସମର ।—

ଶିଖମାନେ ମନେ 'ଇଂରେଜ-
ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଥିଲେ ।
ଶିଖମାନେ ଇଂରେଜଙ୍କ
ବିରୁଦ୍ଧେ ଶତଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।
ମୁଲତାନର ମୁଲତାନ ବିଦ୍ରୋହ
ହୋଇ ଦୁଇଜଣ ଇଂରେଜ
କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଯାଇଥିଲା ।
ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସିଙ୍କୁ ଏହି
ବିଦ୍ରୋହରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ଇଂରେଜସେନା ମୁଲତାନ ଅନ୍ତର୍ବିଷୟ କରୁଥିଲେ
ସେହି ସମୟରେ ଶିଖମାନେ ଶିଖସେନାପତି ଗେରବନ୍ତଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହ-
ମାନଙ୍କ ସହ ଯୋଗ ଦେବା ପାଇଁ ପଠାଇଲେ । ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗେରବନ୍ତ
ଶିଖସେନା ଓ ଇଂରେଜସେନାପତି ଗେରବନ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ
ଉଦ୍ଘାଟନ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । କେହି ପରାଜିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହୋଇଥିଲା (୧୮୪୧) ଗୁଜରାଟରେ ଅଥ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ ଗମ୍ ଶିଖସେନାମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ କର ଧ୍ବସ କଲେ । ଫଳସ୍ଵରୂପେ ୧୮୪୧ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୧ ତାରିଖରେ ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସି ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶକୁ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କଲେ । ମହାରାଜ ହୁଲିପସିନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବାଣିଜ ପ୍ରାଞ୍ଜଲିକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପେନ୍ସନ୍ ଦିଆଯାଇ ବଲ୍ଲଭକୁ ନିଅଗଲା । ଶିଖସେନାମାନଙ୍କଠାରୁ ଅସ୍ତ୍ରସମ୍ପଦ କାଢ଼ିନିଅଗଲା ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ବୃହସମର :—ରେଜିନରେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଦ୍ରୁତବାସିମାନେ ଆତ୍ୟାଚାର କରିବାରୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ବୃହସୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଅଳ୍ପକାଳ ଯୁଦ୍ଧପରେ ଇଂରେଜମାନେ ଜୟୀ ହୋଇ ପେଶ୍ଵାପ୍ରଦେଶ ପାଇଥିଲେ (୧୮୫୨) ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶାଧିକାର :—୧୮୪୮ରେ ସେତାରାଜ୍ୟର ରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ସେ ଗୋଟିଏ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତେଲହାଉସି ଏହା ଅନୁମୋଦନ ନ କରି ୧୮୪୯ରେ ସେତାରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ହାନସି ଓ ନାଗପୁର ରାଜ୍ୟସ୍ଵୟ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା (୧୮୫୩) । ୧୮୫୫ରେ ଅକଟର ନବାବ ଓ ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞର ରାଜା ନିଃସନ୍ତାନ ହୋଇ ମୃତ ହେବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜରାଜ୍ୟସମିଲ୍ ହୋଇଥିଲା । ନିଜାମ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ଇଂରେଜଦୈନ୍ୟ ରଖି ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟୟ ସଜାଣେ କମ୍ପାନୀକୁ ବାଣିଜ କେତେକ ଟଙ୍କା ଦେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ନିୟମିତରୂପେ ଟଙ୍କା ଦାଖଲ କରି ନ ପାରିବାରୁ ବେରାର ପ୍ରଦେଶ ନିଜାମଙ୍କଠାରୁ ନିଆଯାଇଥିଲା (୧୮୫୩) । ଅୟୋଧ୍ୟାର ନବାବ ସ୍ଵାଧିକାର ଉତ୍ତମରୂପେ ଶାସନ କରି ନ ପାରିବାରୁ ତେଲହାଉସି ଅୟୋଧ୍ୟା ପ୍ରଦେଶ କମ୍ପାନୀରାଜ୍ୟ-

କୁଳ କଲେ (୧୮୫୭) । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ବାହିକ ଦେରଲସ
ଟକା ବୁଝି ଘେନ କଲକତାରେ ବାସ କଲେ । ୧୮୫୯ ରେ ଯେନ-
ସନ୍ତାପ୍ତ ବାକସ୍ତକ ଗୁରୁ ହେବାରୁ ତେଲହାଉସି ତାଙ୍କ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର
ନାନାସାହେବଙ୍କୁ ଅଭ ବୁଝି ଦେଲେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ଅନଗୁଳ
ଏହାଙ୍କ ଅମଳରେ ଖାସ୍ ହୋଇଥିଲା ।

କମ୍ପାନିଙ୍କ ସନନ୍ଦର ନବାବରଣ । — ୧୮୫୯ ରେ କମ୍ପାନିଙ୍କ ସନନ୍ଦର
ମିୟାଦ ଶେଷ ହେବାରୁ ପୁନଃବାର ନୂଆ ସନନ୍ଦ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏଥର
ପୁରୀର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସମୟଲଗି ସନନ୍ଦ ଦିଆଯାଇ ନ ଥିଲା । ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ
ଯେତେବେଳେ ଲଢ଼ା ଦେତେବେଳେ ସନନ୍ଦ ରହିତ କରିପାରିବାର
ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ । ଏହି ନୂଆ ବନୋବସ୍ତର ଫଳସ୍ବରୂପ ବଙ୍ଗଳାରେ
ଜଣେ ଲେଫ୍ଟିନାଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଲଢ଼ି ତେଲହାଉସି ୧୮୫୭ ରେ ବଲ୍ଲଭ ଯାସା କଲେ ।

ଲଢ଼ି ତେଲହାଉସିଙ୍କ ସମୟରେ ଦେଶର ବୈଷୟିକ ଭିନ୍ନତ—
ରେଲୱେ ଏବଂ ତାରତାଙ୍କ ।

ଭରତବର୍ତ୍ତକୁ ଯେତେ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଅସିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ତେଲହାଉସି ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଶାସନକର୍ତ୍ତା । ଲଢ଼ି ବେଣ୍ଟିକ୍ସ ପର ଏହି
ଲଠ ମଧ୍ୟ ଦେଶର ବୈଷୟିକ ଓ ନୈତିକ ଭିନ୍ନତ ବିଷୟରେ ମନୋ-
ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ; ଏବଂ ତହିଁରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ।
ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗର କିଛି କିଛି ସଂସ୍କାର କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ
ଉଦ୍ୟମରେ ଏ ଦେଶରେ ରେଲୱେ ବସ୍ତାରିତ ହୋଇଥିଲା ;
ଏବଂ ତାରତାଙ୍କ ମଧ୍ୟ ବସିଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ଅମଳରେ ଦୁଇ
ପରସା ମାସୁଲରେ ଭରତବର୍ତ୍ତର ସବୁ ସ୍ଥାନକୁ ଛାଡ଼ି ପଠାସିବାର ବୃଦ୍ଧି

କରାଯାଇଥିଲା । ସେ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରାବଣ କରୁଥିଲେ ; ଏହି ବହୁଗତ
କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀଦ୍ୱାରା କୃଷି ଓ ବାଣିଜ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା
ଓ ଗମନାଗମନର ବିଶେଷ ସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା ; ବଡ଼ ବଡ଼ ରାସ୍ତାମାନ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ବଡ଼ ବଡ଼ କେନାଲ ବା ଖାଲମାନ କୃଷିର
ଉପକାରାର୍ଥ ଖୋଳାଯାଇଥିଲା । ଗାଙ୍ଗେୟନାଲ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟର ଶୀର୍ଷ
ଅଟେ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟହୋତାଙ୍କୁ ଭାରତବାସୀମାନଙ୍କର ମାନସିକ ଓ
ନୈତିକ ଉନ୍ନତ ବ୍ୟୟରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ । ଭାରତବାସୀଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାରଲାଗି ସେ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ।
ଏହାଙ୍କ ସହର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ବେତୁନସାହେବ ସ୍ୱାଶିକାର ଉନ୍ନତ
ନିମନ୍ତେ କଲିକତାରେ ଗୋଟିଏ ବାଳିକାବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରା-
ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ବେତୁନସାହେବଙ୍କ ନାମରେ
ପରିଚିତ । ୧୮୫୪ ରେ ଏହି ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ କଲିକତା, ମାଦ୍ରାସ
ଓ ବମ୍ବେର ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିରେ ଏକ ଏକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ-
ଥିଲା । କଲିକତାର ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜ ମଧ୍ୟ ଏହାଙ୍କର ଶୀର୍ଷ ଅଟେ ।
ବେସରକାରୀ ସ୍କୁଲମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ପ୍ରଥା ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ
ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହିସବୁ ଦେଶସ୍ନେହୀତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ । କରୁଥିବାକୁ
ତେଲୁହାଉସିକ ନାମ ପ୍ରଦେୟ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅତି ସୁଦ୍ଧା
ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ।

ଲର୍ଡ କାନିଙ୍ଗ୍—ସ୍ୱାଧୀନ-ବିପ୍ଳବ ଓ ମହାରାଣୀଙ୍କ ପୋଷଣାପଦ ।

ଲର୍ଡ କାନିଙ୍ଗ୍ ୧୮୫୭ ରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟରେ ଥିବା ଭାରତକୁ
ଅସିଥିଲେ । କାନିଙ୍ଗ୍ କଲିକତାକୁ ଆସିବା ସମୟରେ କହିଥିଲେ “ମୁଁ
ଭାରତବର୍ଷରେ ଶାନ୍ତିର ଅଗା କର୍ତ୍ତା, ମାତ୍ର ଏହାର ନିର୍ମଳ ଅବାଗରେ

ଲକ୍ଷ୍ମୀବାରମ୍ଭ ।

ମନୁଷ୍ୟ-ମୁକ୍ତି-ପରମିତ ଶ୍ରୀବ
ମେଘ ଉଦତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ
ସେହି ମେଘ କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ
ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗନାଶ କରି-
ପାରେ ।” ତାହାଙ୍କର ଏହି
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ବାଣୀ ସଫଳା ହୋଇ-
ଥିଲା । ଏକବର୍ଷ ନ ଯାଇଁ
ଏପରି ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଘଟନା ଅତି
ଉପହୁତ ହେଲା ଯେ ତାହା
କି ତେରେ ଇଂରେଜ ସାଙ୍ଗକୁ
ଟଳମଳ କରିଦେଇଥିଲା ।

ସିଂହାହୁବଦ୍ରୋହର କା-

ରଣ :—ବୋମ୍ବାଇର ସିଂହାହୁ-

ମାଣିଷୀ ପୃଥ୍ବୀର ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ସିଂହାହୁ ସ୍ଥଳେ ଏବଂ
ସେମାନେ ଚେଲିମେଣ୍ଡରେ ଭିତର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର
ସିଂହାହୁମାନେ ଭରତବର୍ଷର ବାହାରକୁ ସିଂହାହୁ ଉତ୍ତୁକ ନ ଥିଲେ, ଏବଂ
ସେମାନେ ନିଜକୁ ଉଚ୍ଚବିଶ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ମନେକରି ଭିତର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ
ନ ଥିଲେ । ଦିୱାନୁ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର ଏକବର୍ଷ ସିଂହାହୁ ବ୍ରହ୍ମ-
ଦେଶକୁ ସିଂହାହୁ ଅସ୍ଥାନ କରିଲେ । ୧୮୫୭ ରେ ସରଫର-
ବାହାଦୁର ଏକ ଅଭିନ ଜାୟ କରିଲେ । ତଦନୁସାରେ ଯେଉଁ ଲେଖକ
ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ସିଂହାହୁ ଅସ୍ଥାନ କରିବ ସେ ସିଂହାହୁ ହୋଇ-
ପାରିବ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଏହି ଧାରଣା ହେଲା, ଯେ
ଇଂରେଜମାନେ ଅତି ଦେଶୀୟ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଗୌରବ

ରଣିଦେବେ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ଗୁରୁଅଡ଼େ ଗେଲେକେ ଓ ତାର-
ତାଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରତ ହେଲା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାବିପ୍ରାଉଲଗି ବଦ୍ୟାଳୟମାନ ବସିଲା,
ତେତେବେଳେ ଲୋକେ ମନେ ଭାବିଲେ, ବୋଧ ହୁଏ ବଞ୍ଚନ ଭାରତ-
ବର୍ଷକୁ ବଳିତ କରିପକାଇବେ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଏହି
ଧାରଣା ହେଲା ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ଏଦେଶୀୟମାନଙ୍କୁ ଖୁଞ୍ଚିଯିବା
କରିଦେବେ । ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତି ଓ ବୃତ୍ତିରୂପ ରାଜବଂଶୀୟମାନେ ଲୋକ-
ମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତେଜିତ ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ବହୁଲୋକ
ନିୟୁକ୍ତ କରି ଇଂରେଜପକ୍ଷୀୟ ସିଂହାସନମାନଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବରୁଣେ
ନାନା କଥା ଶୁଣାଇଲେ । ଏଥିରେ ଇଂରେଜଶାସନ ଉପରେ ସିଂହାସ-
ନମାନଙ୍କର ବିରାଗ ହିମଶିତ ବୁଦ୍ଧି ପାଇଲା । ୧୮୫୭ । ୫୮ ରେ ଯେତେ-
ବେଳେ ଜ୍ୟୋତିଷମାନେ ବର୍ଷର ଅଗମରେ ନୂଆ ପାଞ୍ଜି ଶୁଣାନ୍ତି
ତେତେବେଳେ ବର୍ଷର ଫଳାଫଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବହିବାକୁ
ଲାଗିଲେ ଯେ, ଚନ୍ଦ୍ରସିଂହ ଉତ୍ତରୁ ଶବ୍ଦବର୍ଷ ହେଲାଣି, କୃଷ୍ଣାନର ରାଜ୍ୟ
ଅଭି ରହିବ ନାହିଁ । କେତେକ ଲୋକ ଏହା ଶୁଣି ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ।
୧୮୫୭ ରେ ରାଜପୁର ନାମକ ଏକପ୍ରକାର ବନ୍ଧୁକ ସିଂହାସନମାନଙ୍କର
ବ୍ୟବହାର ସକାଶେ ବଳିତରୁ ଅଗାହୋରୁଥିଲା । ତାହାର ଟୋଟାକୁ
ଦାନ୍ତରେ କାଟିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଲୋକେ କହିଲେଯେ ଟୋଟାରେ ଗୋରୁ
ଓ ଦୁଷ୍ଟରୁତ ଚର୍ବି ବୋଳାହୋଇଥାଏ, ଏଣୁ ତାହା ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲ-
ମାନମାନଙ୍କର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉଭୟଙ୍କର ଜାତି
ତ୍ରେୟଶ୍ଚ ନାଶକରିବାଲାଗି ଟୋଟା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି । ଏଥିରେ
ବିଶ୍ୱାସ କରି ସିଂହାସନମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତେଜିତ ହେଲେ ।

ନିଦ୍ରୋହର ବିପ୍ଳାବ ।—ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗଦେଶର ବାଲୁକପୁର ଓ ବର-
ହମପୁରର ସିଂହାସନମାନେ ଦାନ୍ତରେ ଟୋଟା କାଟିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହୋଇ

ବଦ୍ରୋହର ଚିତ୍ର ଦେଖାଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଛିଡ଼ାଇ-
ନିଆରୀ ଚାକିରରୁ ବରଖାସ୍ତ୍ର କରାଗଲା । ପ୍ରକୃତ ବଦ୍ରୋହ ପ୍ରଥମେ ମିରଟ
ସହରରେ ଅରବ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୫୭ ମଇମାସ ୧୦ ତାରିଖରେ
ମିରଟର ସିପାହୀମାନେ ବଦ୍ରୋହୀ ହେଲେ । ଏମାନେ ଘର ପୋଡ଼ିଦେଲେ,
ଯେଉଁଠାରେ ଇଂରେଜ ଦେଖିଲେ ସେଠାରେ ତାହାଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକଲେ,
ଏବଂ କ୍ରମେ ଦକ୍ଷିଣାଫଳକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ସେମାନେ ଦକ୍ଷିଣରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହେଲେଣି ଯେଠାର ସିପାହୀମାନେ ବଦ୍ରୋହୀ ହେଲେ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱ-
କାଳୀନ ନାନମାସ ମୋଗଲସମ୍ରାଟ୍ ବାହାଦୁରସାହାବଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ସମ୍ରାଟ୍
ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । ତତ୍ପରେ ଉତ୍ତର ଭାରତବର୍ଷର ଯେତେ
ସ୍ଥାନରେ ସିପାହୀ ଥିଲେ ତେତେ ସ୍ଥାନରେ ବଦ୍ରୋହ ଲାଗିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ
ଝେଙ୍କନରେ ସିପାହୀମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରୁଥିଲେ ଓ ଖଜଣା-
ଖାନା ଲୁଟିବାର ନେଇ ସେମାନଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଦକ୍ଷିଣ କର୍ମା ଲକ୍ଷ୍ନୋକୁ
ଅଗ୍ରସର ହେଇଥିଲେ ।

କାନପୁର ବଦ୍ରୋହ ।—ଜୁନମାସ ୪ ତାରିଖରେ ଏହିଠାରେ ବଦ୍ରୋ-
ହାରମ୍ଭ ହେଲା । ସିପାହୀମାନେ କେତେକ ଘର ପୋଡ଼ିଦେଇ ଦକ୍ଷିଣ
ଫଳକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ବାକିରାଓଙ୍କ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ନାନାସାହେବ ସେ-
ମାନଙ୍କୁ ଲେଉଟାଇଥିବା ସେମାନଙ୍କର ନେତା ହେଲେ । ବଦ୍ରୋହୀମାନେ
ନଗର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଇଂରେଜ ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ହତ୍ୟା କଲେ ଏବଂ
ତତ୍ପରେ କାନପୁରସ୍ଥ ଇଂରେଜଶିବର ଅବରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ
ତତ୍ତ୍ୱ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅନୁଜଳର ଅଭାବ ହେଲା । ଜୁନମାସ ୨୦ତାରି-
ଖରେ ନାନାସାହେବ ସେମାନଙ୍କୁ କହିପାରିଲେ ଅସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ ହେଲେ
ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏଲହାବାଦ ଯିବାକୁ ଦିଅଯିବ । ଏଥିରେ ବଶ୍ୟସ କରି
ଜୁନମାସ ତା ୨୨ ତାରିଖରେ ପ୍ରାୟ ୪୫୦ ଜଣ ଇଂରେଜ ଶିବର ତ୍ୟାଗକରି

ନୌକା ଅଗ୍ରେଦ୍ରବ୍ୟ କରିବାମାତ୍ରେ, ସିଂହାସନେ ଗଙ୍ଗାର ଉତ୍ତମ-
କୁଳରୁ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗୁଳିବୃଷ୍ଟି କଲେ । ଅନେକ ଇଂରେଜ
ହତ ହେଲେ । ନାନାସାହେବ ଅବଶିଷ୍ଟ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ବାଳକମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦ
କରି ରଖିଲେ । ସେନାପତି ହାବେଲ୍‌ଜ୍ କାନପୁର ଆଡ଼କୁ ଅସୁଅବା
ଶୁଣି ସେ ସେହି ସ୍ତ୍ରୀ, ବାଳକ ଓ ବାଳକମାନଙ୍କୁ ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ
ହତ୍ୟାକରି ମୃତଦେହମାନଙ୍କୁ ଏକ କପାସରେ ପକାଇଦେଇ ପଳାଇଲେ ।

ଅଯୋଧ୍ୟା, ରୋହିଲ୍‌ଖଣ୍ଡ ଓ ମଧ୍ୟଭାରତରେ ବଦ୍ରୋହ ।—ଇଣ୍ଡୋ-
ନଗରର ସିଂହାସନେ ମେ ମା.ସ ୩ ତାରିଖରେ ବଦ୍ରୋହ ହେଲେ ।
ବଦ୍ରୋହ ଅତି ଶୀଘ୍ର ସମସ୍ତ ଅଯୋଧ୍ୟା ଓ ରୋହିଲ୍‌ଖଣ୍ଡରେ ବ୍ୟାପିଗଲା ।
ବେଗମ୍ ଓ ଅନେକ ତାଲୁକ-ଦାର ଏହି ବଦ୍ରୋହରେ ଯୋଗ ଦେଇ-
ଥିଲେ । ବଦ୍ରୋହମାନେ ଇଣ୍ଡୋ ଅବରୋଧ କଲେ । ଜୁଲାଇମାସରେ
ଅଯୋଧ୍ୟାର ଟାଏ୍ କମିଶନର ସର୍ ହେନେର ଲରେନ୍ସ ବଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ
ସ୍ବାଗ୍ନ ହତ ହୋଇଥିଲେ । ମଧ୍ୟଭାରତର ଝାନ୍ସିରେ ସିଂହାସନେ
ବଦ୍ରୋହ ହେବାରୁ ଝାନ୍ସିର ରାଣୀ ସେମାନଙ୍କର ନେତ୍ରୀ ହେଲେ ଏବଂ
ଅପଗାର ରାଜ୍ୟ ସ୍ବାଧୀନ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ ।

ବଦ୍ରୋହ-ଦମନ ।—୧୮୫୭ ଜୁଲାଇମାସ ତା ୧୫ ତାରିଖରେ ନାନା-
ସାହେବଙ୍କ ଦୈନିକମାନେ ହାବେଲ୍‌ଜ୍ ସ୍ବାଗ୍ନ ସମ୍ମୁଖରେ ପରାଜିତ
ହେଲେ । ହାବେଲ୍‌ଜ୍ କାନପୁରରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ଯେ ଦୁଇଦିନ
ପୂର୍ବରୁ ନାନାସାହେବ ବନ୍ଦୀକୃତ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ବାଳକମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ମୃତ
ଦେହମାନଙ୍କୁ କୂପରେ ପକାଇଦେଇ ପଳାଇଯାଇଥିଲେ । ତଳିମାସ
ଅବରୋଧରେ ଦକ୍ଷିଣଗର ସେପ୍ଟେମ୍ବରମାସରେ ପୁନରୁଦ୍ଧତା
ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ସେନାପତି ନିକୋଲସନ୍ ନିହତ ହୋଇ-
ଥିଲେ । ତୁର୍କ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ୍ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ ଏବଂ ଭେଙ୍ଗୁଳକୁ ପଠା-

ଧାର୍ଯ୍ୟଲେ । ତାଙ୍କର ଦୁଇ ପୁଅ ଓ ଏକ ପୌତ୍ରକୁ ଶୁଦ୍ଧିତ୍ୱାଦି ହତ୍ୟା କରାଯାଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରବନ ପରେ ଜେନେରାଲ ହାବେଲକ୍ ଓ ବେଣ୍ଟାମ୍ ଲଣ୍ଡୋ ଅଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଥିବାରୁ ଏମାନେ ନିଜେ ଅବରୁଦ୍ଧ ହେଲେ । ପରେ ସର୍ବକଲିନ୍ କାମ୍ପବେଲ୍ ଅଗ୍ନି ଏମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ (ନଭେମ୍ବର ୧୮୫୭) ।

୧୮୫୮ ମସିହାର ମଇମାସରେ ଜଲିନ୍ ବରେଲିନଗର ପୁନରାଧିକାର କଲେ । ଅଯୋଧ୍ୟା ଓ ରୋହିଲ୍‌ଖଣ୍ଡରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଇତିମଧ୍ୟରେ ସର୍ବ ହିଉ ରୋଜ୍ ମଧ୍ୟଭାରତରେ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ହାନ୍ସିର ରାଣୀ ଓ ତାନ୍ତ୍ରୀଅଟୋପି ନାମକ ଜଣେ ମରହଟ୍ଟା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ହାନ୍ସିର ରାଣୀ ଯୁଦ୍ଧ କରୁ କରୁ ହତ ହୋଇଥିଲେ (୧୮୫୮ ଜୁନ ତା ୨ ରଖ) । ତାନ୍ତ୍ରୀୟ ପୁନଃ ପୁନଃ ପରାଜିତ ହୋଇ ପଳାଇଯାଇଥିଲେ । ୧୮୫୯ ରେ ସେ ହୃତ ହେବାରୁ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ବନ୍ଦୀକରାଯାଇଥିଲା ।

ଇଂରେଜରାଜକର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରତିକ୍ଷାବଳରେ ଭାରତଗାସନ ଏକ

ମହାଭୀତିର ଘୋଷଣାପତ୍ର ।

ଭାରତବର୍ଷର ଗାସନକାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ପରିଚାଳିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୧୮୫୮ ମସିହାରେ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମହାସଭାରେ ଏକ ଆଇନ ପ୍ରଣୀତ ହେଲା । ଏହି ଆଇନ ଅନୁସାରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ମହାଶାସନ ଉଦ୍ଘୋଷଣା କମ୍ପାନିଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ଭାରତଗାସନର ଭାର ସମ୍ଭାଳିବା କରାଯିବ । ଚନ୍ଦ୍ରବନଠାରୁ ଭାରତବର୍ଷ ଇଂଲଣ୍ଡରାଜକର୍ତ୍ତୃକ ହାତର ଏକ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗାସିତ ହେଉଥିଲା ଏହି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଭାରତର “ସେକ୍ରେଟାରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍” ବୋଲାଯାଉଥିଲା ।

ସଭାକୁ ‘ଇଣ୍ଡିଆ କୌନ୍ସିଲ୍’ ବା ଭାରତସଭା କହନ୍ତି । ଏହି ଦଳଠାରୁ ଭାରତର ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଟିକୁ “ଇଣ୍ଡିଆନ୍” ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦିଆନ୍‌ସ୍‌ର ଭାଷାରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ।

ମହାରାଣୀଙ୍କ ଦୋଷଗାଥ-
୧୮୫୮ ମସିହା ନବେମ୍ବର ମସି
ହା ତାରିଖରେ ଏଲ୍‌ଡାବାଦ
ନଗରରେ ଏକ ବୃହତ୍ ଦର-
ବାର ହୋଇଥିଲା । ଲର୍ଡ୍
କାନିଙ୍ଗ ଏହି ଦରବାରରେ
ମହାରାଣୀ ଇଞ୍ଜୋରିଅଙ୍କର
ଭାରତବାସିମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ
ପ୍ରେରଣ ଏକ ଦୋଷଗାଥ
ପାଠ କରିଥିଲେ । ସେହି
ଦୋଷଗାଥ ଇନ୍ଦୋବାସିମାନ-
ଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମ୍ମାନ । ତାହାର
ସାରମର୍ମ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା:—

ମହାରାଣୀ ଇଞ୍ଜୋରିଅ ।

“ମହାରାଣୀ ଇଞ୍ଜୋରିଅ ଅଜ୍ଞାନ ଭାରତର ଶାସନଭାର ନିଜ
ହାତରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଅଜ୍ଞାନ ଭାରତର ଲୋକେ ଗୁଣବାନ
ହେଲେ, ଜାତି ଧର୍ମ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନିର୍ବିଶେଷରେ ସରଜାଣ ବର୍ଣ୍ଣରେ ନିୟୁକ୍ତ
ହେଉଥିଲେ । କମ୍ପାନୀଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ ଯାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ
ସମ୍ପର୍କ ବଢ଼େଇବ, ସେମାନଙ୍କୁ ତାହା ସେହିପରି ରହିବ । ସରକାର
ବାହାଦୁର ଲୋକ ଧର୍ମରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବେ ନାହିଁ । ଭାରତର ପୃଷ୍ଠପଟ

ଶ୍ରାବ, ମାତ, ଅଗ୍ନି, ବ୍ୟବହାର ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯିବ ।
ନ୍ୟାୟ ବ୍ରହ୍ମଗୋବିନ୍ଦର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ହେବ । ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନେ
ଅପଦ୍ୟାହୁତି ହେଲେ ଯୋଷ୍ୟପୁଷ୍ପ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ ।”

ରାଜପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଭରତବର୍ଷ ।

ଲର୍ଡ୍ କାନିଙ୍ଗ୍—ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମହାସଭାର ଅନ୍ତର ଅନୁସାରେ”ଲର୍ଡ୍
କାନିଙ୍ଗ୍ ଭରତର ପ୍ରଥମ ଭାରତରୁ ହେଲେ (୧୮୫୮) । ସିଂହ-
ବଦ୍ରେଶ୍ୱରରେ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିବାଲାଗି ସେ ଦୋଷିମାନଙ୍କ ଉପରେ
ଏତେ ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ତାହାକୁ ଲେବେ “ଦୟାଲୁ
କାନିଙ୍ଗ୍” ଅଟ୍ଟା ଦେଇଥିଲେ । ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରିବାରେ ସରକାରଙ୍କର
ଏ କୋଟି ଟଙ୍କା ଋଣ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଆଉ ସାମରିକ ବଜାରରେ ଏକ
କୋଟି ଟଙ୍କା ବରତ ହୋଇଥିଲା । ଏ ସମସ୍ତ ପୁରଣ କରିବା ସକାଶେ
ବିଲଡରୁ ଜେମସ୍ ଭିଲଡରନ୍ ନାମକ ଏକ ରାଜସ୍ୱସଚିବ ଭରତକୁ
ଅସ୍ଥପରେ । ସେ ଲେକ୍‌ଟର ଅପୂର୍ବପରେ କର ବସାଇଥିଲେ, ଆଉ
କାଗଜର ନୋଟ ଚଳାଇଥିଲେ । ୧୮୬୦ ରେ ଲର୍ଡ୍ ମେକଲେଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସକଳିତ ଦଣ୍ଡବସ୍ତୁ ଅନ୍ତର ଜାରି ହୋଇଥିଲା । ୧୮୬୨ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ
ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସିରେ ଏହାର ଅଦାଲତ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ହାଇକୋର୍ଟ ସ୍ଥାପିତ
ହୋଇଥିଲା ।

ଲର୍ଡ୍ ଏଲଗିନ୍—୧୮୬୨ ରେ ଲର୍ଡ୍ ଏଲଗିନ୍ ଭରତକୁ ଭାରତର
ହାଇ ଅସିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅନୁଦିନପରେ ସେ ଏଠାରେ ସ୍ଥାଣ୍ଡଭ୍ୟାଗ
କଲେ (୧୮୬୩) । ନୂତନ ଭାରତରୁ ଅସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବ ଶିଳ୍ପସ୍ତ
ତେଜସନ ଏକଟିଙ୍ଗ୍ ଭାରତରୁ ହୋଇଥିଲେ ।

ସର୍ବ ଜନ୍ମ ଲରେନ୍—ଲରେନ୍ ୧୮୬୪ରେ ଭରତକୁ ଅସିଥିଲେ ।

ସିପାହି ବଦ୍ରୋହ ସମୟରେ ସେ ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଶାସନଗୁଣରେ ଶିଖମାନେ ବଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ଭୂତାନ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଦୋଅର ପ୍ରଦେଶକୁ ନିଜରାଜ୍ୟରେ ଭୁକ୍ତ କରିଥିବାରୁ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଉତ୍ତାନରାଜାଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତିତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଏପରି ବନୋବସ୍ତ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଭୂତାନମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସି ଲୁଟି ଚାଲୁଥିଲେ । ଲରେନ୍ସ ସେମାନଙ୍କୁ ବାରଣ କରି ଅକ୍ଷତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ଏଣୁ ଯୁଦ୍ଧଦୋଷୀ ହେଲା । ଫଳସ୍ଵରୂପ ଦୋଅର ଇଂରେଜସମ୍ବଳକୁ ଆସିଲା, ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କରଦେବା ବନ୍ଦ ହେଲା ।

୧୮୭୭ ରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ଭୟାନକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏହାକୁ “ନଅକ” ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ କହନ୍ତି । ଏଥିରେ ପ୍ରାୟ ୨୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ମରିଥିଲେ ।

୧୮୭୯ରେ ଅଫଗାନ ଅମୀର ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ଅମୀରଦେଲ୍‌ଶି ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଦ ଲାଗିଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ଶେରଅଲି ନାମକ ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କର ଏକ ପୁତ୍ର ଅମୀର ହେବାରୁ ଲରେନ୍ସ ତାହା ସ୍ଵୀକାର କଲେ । ୧୮୮୧ରେ ଲରେନ୍ସ ଭାରତ ଯୋଗକଲେ ।

ଲର୍ଡ ମେସୋ—୧୮୭୧ରେ ସେ ଭାରତର ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ହୋଇ-
ଥିଲେ । ଅମ୍‌ଲାରେ ଏକ ଦରବାର କରି ସେ ଅମୀର ଶେରଅଲିଙ୍କ ଅଭ୍ୟର୍ଥନାପୂର୍ବକ ତାହାଙ୍କୁ ଅଫଗାନିସ୍ତାନର ଅମୀର ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରିଥିଲେ ।

ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ମହାରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆଙ୍କ ଦିଗ୍‌ବୃକ୍ଷ ପୁଷ୍ପ ତିଉକ ଅବ-
ଦାନେ ଦିଆ ଭାରତ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ (୧୮୭୧) । ୧୮୭୨ରେ

ଲର୍ଡ ମେସୋ ରେଣ୍ଡୁନ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଗଲେ । ଫେରାଅସିବା ସମୟରେ ଅଣ୍ଟେମାନ ସ୍ତ୍ରୀପରେ ଏକ ମୁସଲମାନ ତାହାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲା ।

ସେ କୃଷିବିଜ୍ଞାନ ନାମରେ ଏକ ସରକାରୀ ବିଭାଗ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସଡ଼କ, କେନାଲ ଏବଂ ରେଲୱେ ନିର୍ମାଣ କରୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଅନେକ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

✓ଲର୍ଡ ନର୍ଥବ୍ରୁକ୍ ।—ସେ ୧୮୭୭ ରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଏକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରିଂସମାନଙ୍କ ଘରରେ ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରାଣ ବଳିଷ୍ଠ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

୧୮୭୫ ରେ ବରୋହାର ଗାନ୍ଧିଜୀବାଦ ଇଂରେଜ ରେସିଡେଣ୍ଟଙ୍କୁ ବିରୋଧରେ କରିଥିବା ଅଭିଯୋଗରେ ଅଭିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସିଂହାସନ-ଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ସେହି ବଣର ଅଭି ଏକ ଜଣଙ୍କୁ ସିଂହାସନ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

୧୮୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସମ୍ରାଟ୍ ୭ମ ଏଡୱାର୍ଡ ରୋଜାଲିନ ପ୍ରାନ୍ତ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲେ, ଭାରତକୁ ଭ୍ରମଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅସିଥିଲେ ।

ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ଅସାମପ୍ରଦେଶ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ବଢ଼ିଲା ହୋଇ ଏକ ଗାନ୍ଧିଜୀବାଦ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା ।

ଲର୍ଡ ଲିଟନ ।—ଲର୍ଡ ଲିଟନ୍ ୧୮୭୭ରେ ଭାରତର ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ୧୮୯୭ ଜାନୁଆରୀ ୧ ତାରିଖରେ ଲିଟନ୍ ଦକ୍ଷିଣରେ ଏକ ବୃନ୍ଦାବନ ଦରବାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଦରବାରରେ ମହାରାଣୀ

ଭିକ୍ଷାଭିକ୍ଷା ଭାବେପ୍ରାଜ୍ଞର ସମ୍ରାଜାଭିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର
ଯୋଷଣା କରାଯାଇଥିଲା ।

ଏହି ଦରବାର ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଉତ୍କଳକୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇଥିଲା । ସରକାର ବାହାଦୁର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନିବାରଣପାଇଁ ପ୍ରାୟ ୧୮ କୋଟି
ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କଲେ ଫୁଟା ପ୍ରାୟ ୫୦ ଲକ୍ଷ ଲେକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ।

ଦିଗ୍‌ବି ଅଫଗାନସ୍ତାନ ।—ଅମୀର ଶେରଆଲି ରୁଷୀୟମାନଙ୍କ ସହ
ଞ୍ଜୟସ୍ତ୍ର କର ରୁଷୀୟ ଦୁଇଜଣ ସମାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଇଂରେଜ
ଦୁଇଜଣ ଦେଶମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ତହିଁ ଲଠି
ଶେରଆଲିଙ୍କ ବରୁଣେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କଲେ । ୧୮୭୮ ରେ ଶେର-
ଆଲି ଭୁକ୍ତିସ୍ଥାନକୁ ପଳାୟନ କଲେ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧନ ପରେ ସେଠାରେ
ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଶେରଆଲିଙ୍କ ପୁତ୍ର ଯୁକ୍ତିବୁଝା ଅମୀର ହୋଇ
ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସନ୍ଧି କଲେ । ଯୁକ୍ତିବୁଝା କାବୁଲରେ ଜଣେ
ଇଂରେଜ ରେସିଡେଣ୍ଟ ଉପାଧିକୁ ସମ୍ମତ ହେଲେ । କେତେକ ମାସପରେ
କାବୁଲବାସିମାନେ ଉକ୍ତି ରେସିଡେଣ୍ଟ ଓ ତାହାଙ୍କ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ
ହତ୍ୟାକଲେ । ପୁଣି ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଯୁକ୍ତିବୁଝାଙ୍କୁ ଦିଗ୍‌ବିସ୍ତରୁତ
କରାଯାଇ ଭାରତକୁ ଆଣାହେଲା । ଇଂରେଜ ସେନାପତି ସର୍ ପ୍ରେଡେରିକ୍
ରବର୍ଟସ୍ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ନେଇ କାବୁଲରେ ରହିଲେ । ଏହି ସମୟରେ
ବଲାଦରେ ମନ୍ତ୍ରିମଳର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାରୁ ଲଠି ୧୮୮୦ ରେ
ବ୍ୟର୍ଥୀରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଲେ ।

ଏହାଙ୍କ ସମୟରେ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ସ୍ଥାପନତା ହୋଇଥିଲା । ଅସ୍ତବ୍ୟବ-
ହାର-ନିଷେଧ ବସ୍ତୁକ ଆଇନ ଉଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଇଂଲିଶ୍‌—ଲଠି ରପ୍ତ ୧୮୮୦ ରେ ଭାରତରୁ ହେଲେ ।

ଲର୍ଡ ରବିନ୍ଦ୍ର ।

ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭ ପାଇଁ ସ୍ଵାଧୀନତା
 ଲଢ଼େଇମାନଙ୍କ ସହ ଶତ୍ରୁତା-
 ତରଣ କରି ଏକଦଳ ଲଢ଼େଇ-
 ସେନାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ।
 କିନ୍ତୁ ୧୮୮୦ ସେପ୍ଟେମ୍ବର
 ମାସରେ ସେ ଲଢ଼େଇସେନା-
 ପତି ରବିନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବାବୁ ପଦ୍ମନାଥ
 ହୋଇ ପାରିଷଦକୁ ପଦାବଧାନ
 କଲେ । ଲଢ଼େଇମାନେ
 ଶେର ଅନଳ ଜ୍ୟୋତି ବ୍ରତାକ
 ଜ୍ୟୋତି ପୁଣି ଅବଦୂର ରତ୍ନ-

ଶାଳକୁ ଅଫଗାନ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଥିଲେ (୧୮୮୦) । ୧୮୮୧ ରେ
 ଲଢ଼େଇସେନା ଅଫଗାନିସ୍ତାନରୁ ଫେରି ଆସିଥିଲେ ।

୧୮୮୨ରେ ଉପନ୍ୟାସକୁ ଶୁଣି ସ୍ଵାଧୀନତା ଦେଇଥିଲେ ।
 ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଏକପ୍ରକାର ଆତ୍ମଶାସନର ଭାର ଦେବାର ଆଲୋଚନା
 ମଧ୍ୟ ଏହାକ ସମୟରେ ହୋଇଥିଲା । ଏହାକ ସମୟରେ କଲିକତାରେ
 ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତର୍ଜାତିକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ହୋଇଥିଲା । ଲର୍ଡ ରବିନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର
 ବଳ ଲାଭପାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ହିତାଧିକାର ସଂଘାତ ବେଳୁ
 କରୁଥିଲେ ।

୧୮୮୪ ରେ ସେ ବଲ୍ଲଭକୁ ଗଲେ । ତାହାକ ବଲ୍ଲଭଗମନକାଳରେ
 ଭାରତବାସୀମାନେ ଗଭୀର ଶୋକ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ ଡଫିନ୍ ।—୧୮୮୪ ରେ ଲର୍ଡ ଡଫିନ୍ ଶାସନରୁ ଶୁଣି
 କରିଥିଲେ । ଏହାକ ସମୟରେ ଆତ୍ମଶାସନଅନୁର ଚଳିଥିଲା ଯାହା

ବଡ଼ ବଡ଼ ନଗର ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସରକାରୀ ପ୍ରାସାଦ ହୋଇ ତହିଁରେ ଦେଶୀୟ ଲୋକମାନେ ବସନ୍ତି ହେଲେ । ସେହି-ସବୁ ସରକାରୀ ପ୍ରାସାଦରେ ନଗର ଓ ଜିଲ୍ଲାର ସ୍ବାଧୀନତା ଏବଂ ଯଥା ଓ ସ୍ବାଧୀନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ-କ୍ଷମା ଦିଆଯାଉଥିଲା ।

୧୮୮୫ ରେ ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶରେ ଏକ ଦରବାର ହେଉଥିଲା । ଏହି ଦରବାରରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରାଗଲା ।

ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶରେ ।—ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଭାବରେ ଅନ୍ଧାରର ଚାନ୍ଦିନୀ ଅଟେ । ସେ ବାରଣ ନ ମାନିବାରୁ ତାମିଲ୍ ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ସାହୀ ହେଲେ । ଲୋକମାନଙ୍କୁ ତାମିଲ୍ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସ୍ବାଧୀନତା ଦେବାକୁ କୁହାଗଲା । ସେ ବର୍ଷ ହୋଇ ଭାରତକୁ ଆସିଲେ । ୧୮୮୭ ଜାନୁଆରୀ ୧ ତାରିଖରେ ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶ ଭାରତସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ହେଲା ।

୧୮୮୭ ରେ ଭାରତସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉଦ୍ଘାଟନ ୫୦ ବର୍ଷ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଜୁବିଲି ଉତ୍ସବ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୮୮ରେ ତାମିଲ୍ ବିଧାନସଭା ଗଠିତ ହେଲା ।

ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ।—୧୮୮୮ ମସିହା ଡିସେମ୍ବରମାସରେ ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା । ୧୮୯୧ରେ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ, ଆସାମର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା । ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା । ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା ।

୧୮୯୧ରେ ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ।—୧୮୯୧ରେ ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା । ୧୮୯୨ରେ ଲଫ୍ଟିଲଡ଼ିଆ ମନିଷ୍ଟର ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା ।

ଦେଖାଦେଲା । ପ୍ରେମ ଭରତରୁ ବର୍ତ୍ତମାନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରେମରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ନିଜ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଓ ହେଉଅଛନ୍ତି । ୧୮୧୭ ରେ ଭରତବ୍ୟାପୀ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହେଲା । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଭୂମିକମ୍ପା ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ଘଟଣାରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ନିଜ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୮୧୭ରେ ମହାରାଣୀ ଉକ୍ତୋରଅଙ୍କ ୬୦ ବର୍ଷ ବାଲୁ ଉପଲକ୍ଷେ ଶୁଭକଳ୍ପବଲ ଉତ୍ସବ ହୋଇଥିଲା ।

ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ଶୀମାନ୍ତ ଦେଶରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଭୂମିକମ୍ପା ଉପଦ୍ରବ ଅରମ୍ଭ କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ବରୁଣେ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଜାତିମାନେ ପରାକ୍ରମ ହୋଇ ବନ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ୧୮୧୧ରେ ଏଲ୍‌ଗିନ୍ ବଲାଦ ଗମନ କଲେ ।

ଲର୍ଡ ବର୍ବିକ ।

ଲର୍ଡକର୍ଜନ ।—୧୮୧୧ରେ ସେ ଗାସନଭାର ପ୍ରହର କରିଥିଲେ । ୧୯୦୧ ଜାନୁଆରୀ ୨୨ତାରିଖରେ ରାଜରାଜେନ୍ଦ୍ରରାଜେନ୍ଦ୍ରାବଦ୍ଧ ୬୩ ବର୍ଷ ବାଲୁ କରି ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ସପ୍ତମ ଏଡ୍‌ୱାର୍ଡ ନାମ ଧାରଣ କରି ଭରତର ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇଥିଲେ ।

ଏଥିଲାଗି ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ଦରବାର ଓ ଭାରତରେ ଏକ ଉତ୍ସବ ହୋଇ-
ଥିଲା । ୧୯୦୫ ରେ ଅନୁମାନକ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ରାଟ୍ ୫ମ ଜର୍ଜ (ଇଂ-
ରାଜୀନ ପ୍ରିନ୍ସ ଅଫ୍ ୱେଲସ୍) ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରିବାଲାଗି ସମ୍ବିଧାନ
ଅଗମନ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ଅବସରରେ ବଙ୍ଗାଳୀର ପୂର୍ବ ଅଂଶ ଅସାମସହିତ ଯୋଗ
କରାଯାଇ ପୂର୍ବବଙ୍ଗ ଓ ଅସାମ ଲାଗି ଅଉ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଲେଫ୍ଟେ-
ନେଣ୍ଟ ରାଜଶିଳ୍ପ ପଦର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରୁ
ବିହାର ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଲର୍ଡ କର୍ଜନ ସମସ୍ତ
ରାଜ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ସମ୍ପ୍ରସ୍ଥେୟ କରି ସଂସ୍କାର କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କର ଅନୁନ ସଂସ୍କାର ଏକତମ । ୧୯୦୫ ଖ୍ରୀ :
ଅବସରରେ ଲର୍ଡ କର୍ଜନ ବିଲ୍ଲଡକୁ
ଫେରି ଯାଇଥିଲେ ।

୨ୟ ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋ-୧୯୦୫-
୧୦ । ୧୯୦୫ ଅବସରରେ ଲର୍ଡ
ମିଣ୍ଟୋ ଭାରତର ଶାସନଭାର
ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦେଶ-
ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି-ସ୍ଥାପନ ଏବଂ
ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସରକାରଙ୍କର
ସଂସ୍କାର ଏହି ମହାଶୁଭ ଶାସନ-
କାଳର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା ।

ଲର୍ଡ ମିଣ୍ଟୋ ।

ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସରକାରଙ୍କର ସଂସ୍କାର (୧୯୧୦)—ଏହି ସଂସ୍କାର ଲର୍ଡ

ମିଶ୍ରୋକ ଗୁଜୁରାଲର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଦଟନା । ଏତଦ୍ୱାରା ଭାରତ-
ବାସିମାନଙ୍କ ସମୁଦାୟ ଭାରତବର୍ଷ ଏବଂ ତାହାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କ
ନିମନ୍ତେ ଅରନ ଓ ବାର୍ଷିକ ଅୟବ୍ୟୟର ହିସାବ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାଲାଗି
ସୁବ୍ୟୟେଷା ଅସ୍ଥକତର ଅସ୍ଥକାର ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଲାଗି ଅରନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ
ଭୁକ୍ତିରୁ ଶାସନକାରୀଙ୍କର ଖର୍ଚ୍ଚ ତଳେ, ସେମାନଙ୍କର ମତାମତ ଗ୍ରହଣ
ନ କରି ଅରନ ଓ ଅୟବ୍ୟୟର ହିସାବ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ
ନୁହେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଜାର ମତାମତ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଶକ୍ତିର ପକ୍ଷରେ
ସୁବିଧାଜନକ ନୁହେ । ସେହି ହେତୁରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ସବୁ ସଭ୍ୟ-
ଦେଶରେ ବିଷ୍ଟ ଅଛି ଯେ ଶକ୍ତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମ ବାନ୍ଧିଦିଅନ୍ତି ।
ସେହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ନଗର ଓ ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କର ପ୍ରଜା-
ମାନେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତିନିଧି ବାଛନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଶକ୍ତିର
ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ଅରନ ଓ ବାର୍ଷିକ ଅୟବ୍ୟୟର ହିସାବ ପ୍ରସ୍ତୁତ
ହେଲାବେଳେ ମତାମତ ଦିଅନ୍ତି । ଇର୍ଡି ଲନ୍ଥଡାଉନ୍ ଯେତେବେଳେ
ବିଭାଗରୁ ଥିଲେ ତେତେବେଳେ ୧୮୧୯ ରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏହି
ଅସ୍ଥକାର କେତେକ ପରିମାଣରେ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଯଥା, ମାତ୍ର ତାହା
ତେତେ ସନ୍ତୋଷଜନକ ହୋଇ ନ ଥିଲା; ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରଜା ନିଜ ନିଜ
ପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚନ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ
ସଭାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଜା-ନିର୍ବାଚିତ ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା
ସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାଠାରୁ ଅଳ୍ପତର ଥିଲା । ସେହି ହେତୁରୁ
ଅସ୍ଥକାରର ରୂପକୁ ସମ୍ରାଟ୍ ସପ୍ତମ ଏଡ୍ୱାର୍ଡଙ୍କ ଅଦେଶାନୁସାରେ
ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତସଭା ଇର୍ଡି ମର୍ଲି ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟରେ ୧୯୦୧ ରେ
ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ-ସଭାସଂସ୍ଥାର ବିଷୟରେ ଏକ ଅରନ ଉପ-

ସ୍ଥାପିତ କରାଯିବ । ତାହା ମଞ୍ଜୁର ହେବାକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସଂସ୍ଥାନମାନ
ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହେଲା ।—

ପ୍ରାଦେଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାମାନଙ୍କରେ ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ
ସଂଖ୍ୟା ସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାଠାରୁ ଅଧିକ କରାଗଲା । ବିଭିନ୍ନ
ପ୍ରଦେଶର ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମିଦାର ଏବଂ ମୁସଲମାନସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନିଜ ନିଜ
ପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚନ କରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଲେ । କିଲ୍ଲା ବୋର୍ଡ଼ ଓ ମ୍ୟୁନିସି-
ପାଲିଟିର ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନେ ଅଧିକସଂଖ୍ୟକ ପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚନ
କରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଲେ । ଯେବେ କେହି ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀ କିଲ୍ଲା
ବୋର୍ଡ଼ ଓ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟିର ସଭ୍ୟ ଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭା
ନିମନ୍ତେ ସଭ୍ୟନିର୍ବାଚନ ହେଲାବେଳେ ମତ ଦେଇ ନ ପାରିବାର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି
ହେଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ବଣିକ୍ ସଭାମାନେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭା
ନିମନ୍ତେ ନିଜ ନିଜ ସଭ୍ୟ-ନିର୍ବାଚନ କରିପାରିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଲେ ।

ପୁରୀ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ସଭ୍ୟପତି ଭୂଇଁସରପୁଙ୍କୁ ଦେଇ
୨୪ ଜଣ ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ୧୭ ଜଣ, ବେ-
ସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ୭ ଜଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନିୟମ ହେଲା ଯେ ଭୂଇଁସରପୁଙ୍କୁ,
ଦେଇ ତହିଁରେ ୨୮ ଜଣ ସଭ୍ୟ ରହିବେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସରକାରୀ ସଭ୍ୟ
ହେବେ ୧୭ ଜଣ ଏବଂ ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟ ହେବେ ୧୧ ଜଣ ।

ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟକ ସଭ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶରେ ମଧ୍ୟ
ଏକ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭା ବସିଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଭାରେ ବେ-
ସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାଠାରୁ
ଅଧିକ କରାଯାଇଥିଲା ।

ଉପରେ ଯାହା ଲେଖାଗଲା ତାହା ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାମାନଙ୍କର ଏକ
ସଂସ୍ଥାନମାତ୍ର । ଏଥିରୁ ଦୁମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରିପାରିବେ ଯେ

ଯୋଗ୍ୟତା ଦେଖାଇଲେ କାଳକ୍ରମେ ଭାରତୀୟ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଜାମାନେ ନିଜ ଦେଶର ସନରେ ଅନ୍ତର ଅଧିକ ସମତା ଲାଭ କରିପାରନ୍ତି । ଇଂରେଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ଏପ୍ରକାର ସୁବିଚାର ଲାଗି ଅନୁମାନକର ସବଦା ଲୁଚି ରହିବା ଉଚିତ ।

ସପ୍ତମ ଏଡ୍ୱାର୍ଡ ।

୧୯୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ମଇ ମାସ ୬ ତାରିଖରେ ସମ୍ରାଟ୍ ୬ମ ଏଡ୍ୱାର୍ଡ୍ ପରଲୋକ ଗମନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ଏକା ଭାରତବାସୀ କାହିଁକି, ଜଗଦବାସୀ ସମସ୍ତେ ଶୋକରେ ଅଧୀର ହୋଇଥିଲେ । ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟାପାରରେ ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ସମ୍ରାଜର ମଙ୍ଗଳସାଧନରେ ତାହାଙ୍କର ହୃଦୟବତ୍ତ୍ୱ, ଏହି ଦୁଇ ମହତ୍ତ୍ୱଶାଳୀ ଲାଗି ଅନୁ-

ମାନକର ଭୂତପୂର୍ବ ସମ୍ରାଟ୍ ଜନସାଧାରଣରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବେ ।

ପରପୃଷ୍ଠାରେ ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁରୁଷ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ଅନୁମାନକର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ରାଟ୍ ୫ମ ଜର୍ଜ ଓ ମହାରାଣୀ ମେରୀଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର । ଶାସନ ଓ ପାଳନ ବିଷୟରେ ନବ ସମ୍ରାଟ୍ ଓ ସମ୍ରାଜାଙ୍କର ମହିମା ଲୋକବିଦତ୍ତ ଏବଂ ହୃଦୟବତ୍ତ୍ୱଗୁଣରେ ଭରସ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁମାନକର ଭଜରକ୍ତି ଦୁହିଙ୍କ ନିକଟରେ ଅର୍ପଣ କର । ପଞ୍ଚମଜର୍ଜ ଭାରତ-ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇ ଯେଉଁ ଘୋଷଣାପତ୍ର ପ୍ରକ୍ଷର କରିଥିଲେ ତାହା

ତାହାଙ୍କର ପିତା ଓ ପିତାମହ ଉଭୟଙ୍କ ଦୋଷଗାପଣର ଅନୁରୂପ ।
ସେ ସମ୍ରାଟ୍‌ପଦର ଶ୍ରଦ୍ଧାବଳୀ ନିଜ ଭବ୍ୟାଭିଷେକର ଦୋଷଗା

ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକ

ମହାଦଶାମେଘ

ନିମନ୍ତେ ୧୧୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ତିଷ୍ଠେମ୍ବର ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ଦକ୍ଷିଣ
ନଗରରେ ଯେଉଁ ଦରବାର ବରଷରେ ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ସମସ୍ତଙ୍କ
ମନରେ ଜାଗରୁକ ଅଛି ଏବଂ ତହିଁରୁ ଭରତବାସୀ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ-
ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଅସୀମ ଦୟା, ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଏବଂ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ
ପାଇଅଛି । ଭରତବାସୀ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାବୃତ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଅନୁ-
ମାନଙ୍କର ସମ୍ରାଟ୍ ସବଦା ମୁକ୍ତହସ୍ତ । ଦକ୍ଷିଣ ଦରବାରରେ ଯେଉଁ
ଦୋଷଗା ହୋଇଥିଲା ତଦନୁସାରେ ଭରତର ଭଜ୍ୟାଳା ବଳିଭତାରୁ
ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରାନ୍ତାନ୍ତରତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପୂର୍ବ ବଙ୍ଗ ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗ ସହିତ
ମିଳିତ ହୋଇ ଜଣେ ଶବ୍ଦରୁକ ଅଧୀନ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଅସୀମ-
ପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ଗଞ୍ଜ କମିଶନରଙ୍କ ଅଧୀନ ରହିଲା । ବହାର ଏବଂ

ଓଡ଼ିଶାକୁ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶରୁ ବଢ଼ିଲା କରାଯାଇ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଠେନ କରାଗଲା ଏବଂ ତାହା ଜଣେ ଲେଫ୍ଟେନାଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ଅଧୀନ ହେଲା, ଏବଂ ପୁରାତନ ପାଟଲପୁସ ବା ପାଟନା ଏହି ନୂତନ ପ୍ରଦେଶର ରାଜଧାନୀ ହେଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଲର୍ଡ଼ ହାଡ଼ିଞ୍ଜ—ସେ ୧୧୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭରତକୁ ରାଜପ୍ରତିନିଧି ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ ପୁରୀକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦରବାର ହୋଇଥିଲା । ଲର୍ଡ଼ ହାଡ଼ିଞ୍ଜ ଭରତର ବୈଷୟିକ ଓ ସାମାଜିକ ଉନ୍ନତ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ଦର୍ଶନ ଅଫିସରେ ଭରତୀୟ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେ ସ୍ଥାନର ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅନ୍ୟାୟ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାରୁ ସେ ତାହା ରହିତ କରିବାଲାଗି ବିଶେଷ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ । ସେ ଏହି ଦେଶର ରାଜପ୍ରତିନିଧି ଥିବାବେଳେ ଦକ୍ଷିଣରେ କେତେକ ଦୁର୍ଘଟଣା ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବୋମା ଫୋପାଡ଼ି ତାହାଙ୍କୁ ବଧ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, ଉତ୍ତରକ କୁଆରୁ ସେହି ଚେଷ୍ଟା ବଢ଼ିଲ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀବିୟୋଗ ଓ ଯୁଦ୍ଧରେ ପୁରୀବିୟୋଗ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଥିଲା । ତଥାପି ସେ ତତ୍ପ୍ରତି ରୁଦ୍ଧେୟ ନ କରି ଅବଚଳତତ୍ତ୍ୱରେ ଭରତ ପ୍ରତି ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଢ଼ତାରେ ଶାସନ-କାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଇଥିଲେ । ଭରତର ରାଜପ୍ରତିନିଧି ଯାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଲର୍ଡ଼ ହାଡ଼ିଞ୍ଜ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅଗମନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କ ଦୟାର ଏହା ଏକ ନିଦର୍ଶନ ।

୧୧୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୪ତାରିଖରେ ଇଉରୋପରେ ଏକ ଭୂଷଣ ମହାସମର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତାହା ଅନ୍ୟାବଧି ତଳୁଅଛି । ଏଥିରେ ଜର୍ମାନୀ ଅକ୍ଟୋବର ୧୯୧୪ରେ ଏବଂ ଭୁରୁଖ୍ ଏହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରିଟେନ୍, ପ୍ରାନ୍ସ, ରୁଷ୍, ଏବଂ ଇତାଲିର ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ତଳାଇଅଛନ୍ତି । ଅମେରିକା ଓ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରେଟ୍‌ବ୍ରିଟେନ୍ ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ମିଳିତ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୋଗଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ସମରର ବିଷୟ ଇତ୍ୟାସରେ ଲେଖିବାକୁ ଅନ୍ୟାବଧି ସମୟ ହୋଇନାହିଁ ।

ଲର୍ଡ଼ ହାଡ଼ିଂସ ୧୮୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଉରେ ବଲଭକୁ ଫେରି ଯାଇଥିଲେ ।
ଏକ ଲର୍ଡ଼ ଲେଲିମ୍ପ୍ ଫୋର୍ଡ଼ ତାହାଙ୍କ ପଦରେ ଫନୋମେଡ ହୋଇ
ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଏ ଦେଶକୁ ଅଗମନ କରିଥିଲେ ।

ବୃକ୍ଷମୟ ଶାସନରେ ଭାରତର ଶ୍ରାବୁଷି ।

ତୁଳନା—ପଠାଣ ଓ ମୋଗଲମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ବ
ସଙ୍ଗେ ତୁଳନାୟ ନୁହେଁ । ସେମାନଙ୍କର ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅନେକ
ବିଶେଷତା ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନମାନେ ଅଭିନବ ଅଧୀନ ନ
ଥିଲେ । ଅଜିଜାଲ ଯେପରି ଧନୀ, ନିର୍ବଳ, ରାଜା, ପ୍ରଜା, ଜିନ୍ଦାଗୀ,
ଭୟର ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକ ଅଭିନବ ଓ ଏକ ବିଭିନ୍ନ, ସେମାନଙ୍କ ସମ-
ୟରେ ସେପରି ନ ଥିଲା । ଧନୀମାନେ ଓ ବ୍ୟବସାୟମାନେ ରାଜକର୍ମ-
ରାଜ୍ୟକୁ ଦୟା ସଦୃଶ ଭୟକର ନିଜ ନିଜ ଧନ ଗୋପନ କରି
ରଖୁଥିଲେ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଦେଶର ରାଜସ୍ବ ସାଧାରଣ
ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯେତେ ଲାଗୁ ଥିଲା, ସମ୍ରାଟ, ନବାବ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ
ବିଳାସରେ ତହିଁରୁ ବଳି ବ୍ୟୟିତ ହେଉଥିଲା । ଶିକ୍ଷାବିସ୍ତାର ପ୍ରତି
ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଅଜିଯାଏ
ଥିଲେ ଭାରତ ଅଜ୍ଞାନ-ଅନ୍ଧକାରରେ ବୁଡ଼ିରହିଥାନ୍ତା ।

ଇଂରେଜ-ଶାସନକାଳରେ ସଞ୍ଜାଦାସ, ଗଙ୍ଗାସାଗରରେ ସନ୍ତାନ-
ବିସର୍ଜନ, ବନ ପ୍ରଭୃତି ଅସରା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ନରବଳିଦାନ ଇତ୍ୟାଦି
କୁ-ପ୍ରଥାସବୁ ରହିତ ହୋଇଅଛି । ଚୋର ଡକାଏତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର
ଅତ୍ୟାଚାର ଅଭ ନାହିଁ । ତାବ, ସଡ଼କ, ରେଲ, ଖାଲ, ଡାକଡାକ
ପ୍ରଭୃତିର ସୁବିଳାସସ୍ଥ ହେତୁରୁ ଯାତାୟାତ, ସମ୍ବାଦପ୍ରେରଣ ଏବଂ
ବାଣିଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲୋକେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁବିଧ ସୁବିଧା

ସଭାବାବୁ ।

ଶାନ୍ତପୁର । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ନ୍ୟାୟ ବର୍ତ୍ତୁର ହୋଇ ବେହେ କାହାରି
 ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିବାରୁ ନାହିଁ । ବାଣିଜ୍ୟ ବାଧାର ହେତୁ ହୋଇ
 ଲୋକମାନେ ଦେଶର ଅର୍ଥକ ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ହୋଇଅଛି । ବ୍ୟବସାୟ-
 ମାନଙ୍କର ସ୍ଥାପନ ହୋଇ ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି । ସମସ୍ତ
 ଜିନିଷ ମନୋଗତ ଭାବ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତି କରୁଥିବାରୁ ଅଛି ।
 ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଥିବାରୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମନର ଭାବ ରାଜବନ୍ଧୁ-
 ଶ୍ରେୟମାନେ ସହଜେ ବୁଝିପାରୁଅଛନ୍ତି । ଶୁ, କାଫି, ସିବୋନା ପ୍ରଭୃତି
 ଅନେକ ପ୍ରକାର ନୂତନ ବୃକ୍ଷଲତା ଓ କୃଷିର ଉପଯୁକ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଏ
 ଦେଶକୁ ନୂତନ ଅମଦାନି କରୁଥିବାରୁ ଅଛି । କାଗଜ, ଚୂନା ଓ ଲୁଗା
 ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମନ୍ତେ କଳା କାରଖାନା ସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ
 ଅନେକ ଲୁଗା ବ୍ୟବସାୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ହୋଇଅଛି । ଜମିଦାରମାନେ
 ରସୁଦମାନଙ୍କ ଉପରେ ପୂର୍ବପରି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିବାରୁ ନାହାନ୍ତି ।
 ସେମାନଙ୍କର ଗତି, ଶୈଳ୍ୟ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ପ୍ରଭୃତି ସଜ୍ଜିତ ଅଟେ
 ହାତ । ସ୍ଥଳରେ ଭରତ ଏପରି ଏକ ଅପୂର୍ବ ଶାନ୍ତି ଭୋଗ କରୁଅଛି ଯେ

ସେ ବସୟ ଭାବରେ ପୁରାଣବର୍ଣ୍ଣିତ ‘ରାମରାଜ୍ୟ’ କଥା ମନେ ପଡ଼େ । ମୁସଲମାନ ବିଶେଷତଃ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରପରେ ଜଗଦୀଶ୍ଵର ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ରାଜତ୍ଵଦଳେ ରଖି ଏହି ଯେଉଁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି, ଯାହାକି କୃପାବଳରୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ବଢ଼ିବ ପ୍ରଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେହେଁ ଅଂଶା ଅପଶାକୁ ଏକ ଭାରତୀୟ ମହାଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ମନେ କରୁଥାନ୍ତୁ ଏବଂ ଏକ ଅସ୍ଥିତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ବୋଲି ଅପଶାକୁ ଧନ୍ୟ ମଣିଥାନ୍ତୁ ତାହାକୁହିଁ ଦୁହସ୍ତର ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଶାସନ-ଦ୍ଵାରା ଅମ୍ଭେମାନେ ଏତେ ସୁଖଶାନ୍ତି ଭୋଗ କରୁଥାନ୍ତୁ, ଅସ ତାହାଙ୍କ ଦୀର୍ଘଜୀବନ ଲାଗି ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଇଶ୍ଵରଭକ୍ତି ତଥା ରାଜଭକ୍ତି ଚରକାଳ ଅଟଳ ରହୁ ।

ଭାରତରେ ଶାନ୍ତି—ଇଂରେଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯେତେ ପ୍ରକାର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଶାନ୍ତିଦାନହିଁ ପ୍ରଧାନ । ଦୃଢ଼ ଶାସନବ୍ୟଞ୍ଜିତ ସ୍ତ୍ରୀ ଶାନ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୁହେଁ ଏବଂ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ନ ହେଲେ ଦୃଢ଼ଶାସନ ଅସମ୍ଭବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ ହେବାରୁ ପୁର ଅତ୍ୟାଚାରମାନ ସ୍ଵପ୍ନବଦ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେଉଅଛି । ବିଦେଶୀୟ ରାଜାମାନେ ଇଂରେଜ-ବାହାଦୁରଙ୍କୁ ଏପରି ମାନ୍ୟ ଓ ଭୟକରନ୍ତି ଯେ ଅମ୍ଭେମାନେ ମାମୁଦ୍, ତେମୁର ଓ ନାଦିରସାହ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପରି ଅକ୍ରମଶଃ ସ୍ଥାନୀୟ ଭାରତରେ ଆଉ କେବେହେଁ ଦେଖିବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ପୂର୍ବକାଳର ତକାଇତି ଓ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ବାଲୁଣି । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶରୀର ଓ ସମ୍ପଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନିରାପଦ । ଠଗ, ପିଣ୍ଡାକ, ବର୍ଗିମାନଙ୍କର ଦଳ ଗଲଣି । ପାହାଡ଼ିଆ ଲେବମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାତ ଆଉ ଲେବମାତ୍ର ନାହିଁ । ଯେଉଁ

ବର୍ତ୍ତମାନକର କଥା କହି ପିତାମାତା ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ତରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିଦେଶ ମିଳି ନାହିଁ ।

ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଶ୍ରମଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ।—ଭରତବର୍ତ୍ତରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଶ୍ରମଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉନ୍ନତି ବହୁପରିମାଣରେ ସାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଇଉରୋପରୁ କଳପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅସିବାକୁ ଭରତର ହସ୍ତପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ରବ୍ୟର ଅବନତି ଘଟିଅଛି ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ମୂଲ୍ୟନ ସ୍ୱାରା ଏ ଦେଶର ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟସମୂହ କେବେହେଁ ମନୁଷ୍ୟବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗି ନ ଥାନ୍ତା ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗିଅଛି । ଏ ଦେଶର ପଥରକୋଇଲା ଇଂରେଜ ମୂଲ୍ୟନ ଓ ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟତୀତ କେବେହେଁ ମନୁଷ୍ୟର ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗି ନ ଥାନ୍ତା । ଭୂମ୍ବୃକ୍ଷମାନେ ଯେଉଁ ଝୋଟକଳ ଓ ଲୁଗାକଳ କଥା ଶୁଣି, ସେଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଓ ମୂଲ୍ୟନରେ ଏ ଦେଶରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ତହୁଣ୍ଡା ଏ ଦେଶରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲେକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୋଷିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏକ ଟୁ ଫସଲ ଏ ଦେଶର ଅନେକ ଜୁଲିକୁ ପୋଷୁଅଛି; ଇଂରେଜମାନେହିଁ ଏ ଦେଶରେ ଏହି ଫସଲର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ।

ଇଂରେଜ ଅମଳରେ ରେଲ ଓ ତାରତାଳ ସ୍ୱାରା ଦେଶବଦେଶକୁ ଯିବାଅସିବା ଓ ଖବରଦେବାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁବିଧା ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଦେଶଜ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉନ୍ନତି ବଶେଷ ପରିମାଣରେ ସାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । କଳକାହାଜ ପ୍ରୟ ସମସ୍ତ ସୁନାବ୍ୟ ନଦୀରେ ଯିବାଅସିବା ବରୁଅଛି । ଏକପରିସିଦ୍ଧ ତାଳଟିକଟ ପ୍ରତଳିତ ହେବାରୁ ଅତି ଗରିବ ଲୋକେ ସୁଦ୍ଧା ସେମାନଙ୍କ ଦୂରସ୍ଥିତ ବନ୍ଧୁ ଓ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଖବର ଦେଇପାରୁଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଡ଼ ଗ୍ରାମରେ

ଇଂରେଜଭାଷା ।—ଇଂରେଜ ଶାସନ ଭାରତୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ନୈତିକ ଓ ମାନସିକ ଉନ୍ନତ ସାଧନ କରିଅଛି, ତହିଁର ମୂଳ-କାରଣ ଇଂରେଜ-ଭାଷାଶିକ୍ଷା । ଇଂରେଜଭାଷା ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱୟ ଭାଷା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଜ୍ଞାନଗରମା କୁଶିପାରୁଅଛୁ ଏବଂ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷାମାନ ଇଉରୋପ ଓ ଆଫ୍ରିକାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଭବମାନ ଗ୍ରହଣ କରି ଉନ୍ନତ ଲଭ କରୁଅଛୁ । ଇଂରେଜଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରି ଅଳ୍ପ ଭାରତର ବଞ୍ଚିତ ଜାତିମାନେ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ମନୋଗତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିପାରୁଅଛନ୍ତି ; ଏହିପରି ଏକ ସାମ୍ବାଧିକବୋଧଗମ୍ୟ ଭାଷାର ସର୍ବସ୍ୱ ପ୍ରୟୋଗରୁ ଅଳ୍ପାଏ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ଜନସାଧାରଣର ଶିକ୍ଷାଦାନ ।—ଜନସାଧାରଣକୁ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରିବା ଇଂରେଜବାହାଦୁରଙ୍କର ଅତି ଏକ ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ । ସମସ୍ତେ ଜାତି-ଧର୍ମ-ନିର୍ବିଶେଷରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାଲାଗି କଲେଜ ଓ ସ୍କୁଲମାନ ଭାରତର ସର୍ବସ୍ୱ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ଗ୍ରାମେ, ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟା-ଳୟମାନ ସ୍ଥାପିତ ହେଲାଣି । ଏହି ହେତୁରୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା କଠିନ ହେଉଥିଲା ସେମାନେ ସୁଦ୍ଧା କିଛି ନା କିଛି ଲେଖା-ପଢ଼ା ଶିଖିପାରୁଅଛନ୍ତି । ଇଂରେଜଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କେବଳ ଜନସାଧାରଣକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ନାହାନ୍ତି, ଲୁପ୍ତ ହେଉଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଧାର ସାଧନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏଥିଲାଗି ଏସିୟାଟିକ ସୋସାଇଟି ସଦୃଶ ସମାଜମାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପାର୍ସି ପ୍ରଭୃତି ମୃତଭାଷାର ଉନ୍ନତ ନିମନ୍ତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି ।

ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ।—ଜନସାଧାରଣକୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ସମ୍ଭବରେ ଏକ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛି, ଏପରି ଅତି କୌଣସି

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉଦ୍ଭାବନ କରିପାର ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗରବ ଲୋକମାନେ
 ଅଳ୍ପ ମୂଲ୍ୟରେ ଏକ ଅନାୟାସରେ ପୁସ୍ତକମାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି ।
 ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଖବରକାଗଜ ପ୍ରଚଳନର ମଳ କାରଣ । ଅଳ୍ପକାଲ ଖବରକାଗଜ
 ଏ ଦେଶକୁ ଏକ ନୂତନ ଶକ୍ତି ଅର୍ପିଅଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭେମାନେ
 ରାଜନୀତି ଶିଖିପାରୁଥାଉଁ, ଦେଶର ହାଲଗୁଲ ଜାଣିପାରୁଥାଉଁ, ସମାଜ
 ଅଭାବ ସରକାରବାହାଦୁରଙ୍କୁ ଜଣାଇପାରୁଥାଉଁ ଏବଂ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ
 ନିଜ ନିଜ ଗୃହୀୟ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରି ପାରୁଥାଉଁ ।
 ସୁପରିଶୁଦ୍ଧ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର କ୍ଷମତା ଅସୀମ ଏବଂ ସାଧାରଣ ଲୋକ
 ଶିକ୍ଷିତ କରାଇବା ବିଷୟରେ ଏହା ଏକ ଅମୋଘ ଉପାୟ । ଶାସନ
 ରାଜତ୍ୱ-ପ୍ରସାଦରୁହିଁ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଉପାଦେୟ ବସ୍ତୁଟି ଏ ଦେଶରେ
 ପାଇଥାଉଁ ।

ଶାସନ ପ୍ରଶାଳା ।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଶାସନାଥ କେତେଗୋଟି ପ୍ରଦେଶରେ
 ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶରେ ଏକ ଏକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା
 ଅଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାରିକୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର, କାହାକୁ ଲେଫ୍ଟେଣ-
 ନାଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର, କାହାକୁ ଅବା ଗାଫ୍ଟକମିଶନର କୁହାଯାଏ । ଶାସିତ
 ପ୍ରଦେଶ ବଡ଼ ସାନ ହେବା ଭେଦରେ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ଏପରି ନାମ-
 କରଣ ହୋଇଅଛି । ବମ୍ବାଇ ଓ ମାଦ୍ରାଜର ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ
 ବଲ୍ଲଭରୁ * ବର୍ଷ ସକାଶେ ଆସନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର କୁହାଯାଏ ।
 ଚହାର ଓ ଓଡ଼ିଶା, ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶ, ପଞ୍ଜାବ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମଦେଶର
 ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ଲେଫ୍ଟେନାଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର ବୋଲାଯାଏ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ,
 ଅସାମ, ବେରାର, କୁର୍ଗ, ଅଜମିର, ବୁଟିଶବେଲୁପ୍ରସାନ୍, ଏଣ୍ଡେମାନସ୍ତୀପ
 ପୁଞ୍ଜ ଅଉ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶର ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ଗାଫ୍-

କମିଶନର ବୋଲିଯାଏ । ଏହି ସବୁ ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତୃମାନେ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଏକ ଭାରତସରକାର ଅଧୀନ ଅଟନ୍ତି । ଭାରତସରକାର ବଲ୍ଲଭଭୂ * ବର୍ଷ ସକାଶ ଅସନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟରେ ବଲ୍ଲଭଭୂ ଭାରତସେକ୍ରେଟେରୀ ଓ ତାଙ୍କ ସଭାର ଅଧୀନ । ଭାରତସେକ୍ରେଟେରୀ ବ୍ରିଟିଶ-ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଯୋଜିତ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ସଭାର ଏକ ସଭ୍ୟ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଲାଗି ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ସଭାସଭା ନିକଟରେ ଦାୟୀ; ଏଣୁ ଜାଣିବାକୁ ହେବ ଯେ ଭାରତଶାସନ ବ୍ରିଟିଶଶାସନର ଏକ ଅଙ୍ଗମାତ୍ର ।

ଭାରତସରକାର ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାର—ଭାରତସରକାର ଓ ତାହାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣ-ସଭାକୁ ଭାରତଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସଭାର ସଭ୍ୟମାନେ ରାଜସ୍ଵ, ସମର, ଆଇନ ପ୍ରଭୃତି ବିଭାଗର କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭା ବୋଲି ସମୁଦାୟ ଭାରତ ନିମନ୍ତେ ଆଉ ଏକ ସଭା ଅଛି । ଏହା ଭାରତଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରିସମୂହ ଓ କେତେକ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀ ଏବଂ ଦେଶୀୟ ଓ ଇଉରୋପୀୟ ସମାଜର ପ୍ରତିନିଧିସବୁଠି କେତେକ ବେସରକାରୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗଠିତ । ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷ ନିମନ୍ତେ ଆଇନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରବା ଏହି ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟ । ମାନ୍ୟତା, ବମ୍ବେର, ପଞ୍ଜାବ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ପ୍ରଦେଶ, ବଙ୍ଗାଳା, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ବ୍ରହ୍ମପ୍ରଦେଶ, ବିହାର ଓ ଝିଡ଼ିଶା ଓ ଅସାମ ଲାଗି ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାମାନ ଅଛି । ଏମାନେ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରଦେଶ ସକାଶେ ଆଇନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରାଦେଶିକ ସଭାମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଣୀତ ଆଇନସମୂହ ଚଳିବାଲାଗି ଭାରତଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ସମ୍ମତ ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଓ ବିଚାରକ କର୍ମଚାରୀଗଣ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜିଲ୍ଲାରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍-କଲେକ୍ଟର ଓ କୌଣସିକୌଣସି ଜ୍ଞାନରେ ତେପୁଟି-

କମିଶନର ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ରାଜସ୍ୱ ଅଦାୟ୍ କରନ୍ତି ଏବଂ ରାଜସ୍ୱ ଓ
 ଫୌଜଦାରୀ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ସମସ୍ତ ମକଦ୍ଦମା ବୁଝନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଏମାନେ ନିଜ
 ଚକ୍ଷୁକୃତେ ସ୍ୱକା ପୁଲିସ୍, ପୂର୍ବବିକ୍ରମ, ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି, ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-
 ବିଭାଗର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରଣ କରନ୍ତି । ଏହିସବୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି
 ଏମାନେ ଜିଲ୍ଲା, ଅସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ, ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ପ୍ରଭୃତି ବଡ଼ ବଡ଼ କର୍ମ-
 ଶୃଙ୍ଖଳାମାନଙ୍କଠାରୁ ଅରମ୍ଭ କରି ସାମାନ୍ୟ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଚୌକିଦାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ସମସ୍ତ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳାଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚକ୍ଷୁକୃତ
 ମିଳି ଏକ ଏକ ଭିତ୍ତିଜନ ଗଠିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭିତ୍ତିଜନରେ
 ଜଣେ ଲେଖାଏଁ କମିଶନର ଅଛନ୍ତି । ଅନୁମାନକର ଓଡ଼ିଶା ଏକ ଭିତ୍ତି-
 ଜନ । ଏଥିରେ ଜଣେ କମିଶନର ଅଛନ୍ତି । ସେ କଟକରେ ଥାନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାବିଭାଗ ପାଞ୍ଚ ଜିଲ୍ଲାରେ ବିଭକ୍ତ, ଯଥା—କଟକ, ପୁରୀ,
 ବାଲେଶ୍ୱର, ଅନୁଗୁଳ ଓ ସମ୍ବଲପୁର । କଟକ, ପୁରୀ, ବାଲେଶ୍ୱରରେ
 ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ-କଲେକ୍ଟର ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଅନୁଗୁଳରେ ଡେପୁଟିକମିଶ-
 ନର ଅଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶା ପାଇଁ ଜଣେ ଚକ୍ଷୁକୃତ ଜିଲ୍ଲା ଅଛନ୍ତି ।

ଜିଲ୍ଲା ଅଥବା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟମାନେ ବିଶ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟରେ ହାଇକୋର୍ଟ ବା
 ଗାଏଫ୍‌କୋର୍ଟର ଅଧୀନ । ହାଇକୋର୍ଟ ଓ ଗାଏଫ୍‌କୋର୍ଟର ଅପୀଲ ବିଲ୍‌ଭର
 ଡିଭିଜନରମିଲରେ ଶୁଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ କାଉନସିଲର ନିଷ୍ପତ୍ତି
 ରୂପେ ଅଟେ ।

ପରିଚିଷ୍ଟ ।

ଇଉରୋପୀୟ ମହାସମର ।

୧ । ୧୯୧୪ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ଏହି ସମର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ-
 ଥିଲା । ଇଉରୋପରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବ, ଏହି ଜନରବ
 ଅନେକ ଦିନରୁ ଉଠିଥିଲା । ଜର୍ମାନୀ ବହୁକାଳରୁ ଇଉରୋପର କର୍ତ୍ତା
 ଏବଂ ପୃଥିବୀରେ ଏକ ମହାଶକ୍ତି ହେବାର ଇଚ୍ଛା କରି ଯେଉଁମାନେ
 ଏଥିରେ ତାହାକୁ ବାଧା ଦେବେ ସେମାନଙ୍କର ବିନାଶସାଧନ ଲାଗି
 ଯତ୍ନ କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ଯେତେବେଳେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଏକ ସର୍ବିଆ ମଧ୍ୟରେ
 ବବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ଜର୍ମାନୀ ସେହି ବବାଦରୁ ଅପଣାର ଚରାଉଳସିଦ୍ଧି
 ସମର ଘଟାଇବା ନିମନ୍ତେ ଦୃଢ଼ପରିକର ହୋଇ ବସିଲା । ୧୮୭୨
 ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଦିନୁ ଜର୍ମାନୀ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ଜୟ କରି ତାହାଠାରୁ
 ଅଲଗ ଏବଂ ଲେରେନ ପ୍ରଦେଶଦ୍ୱୟ ଛଡ଼ାଇ ନେଇଥିଲା ସେହି ଦିନୁ ସେ
 ଏହି ସମରର ଆୟୋଜନ କରି ଆସୁଥିଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ୪୨ ବର୍ଷ-
 ବ୍ୟାପୀ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଜର୍ମାନୀ ଜାତି ଏକ ମହା ସାମରକ ଜାତିରେ
 ପରିଣତ ହୋଇପାରିବା ଭଲ ଶିକ୍ଷା ଓ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଦେଶର
 ପୁରୁଷମାନେ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀରେ ଭୁକ୍ତ ହୋଇ କିଛିକାଳ ଯୁଦ୍ଧଶିକ୍ଷା
 କରିବେ, ଏହି ନିୟମ ସେ ଦେଶରେ ସେହିଦିନୁ ଗ୍ରହଣିତ ହୋଇଥିଲା ।
 ଏହି ପ୍ରଥାକୁ କନସ୍ଟିଟ୍ୟୁସନ୍ କହନ୍ତି । ଏପ୍ରକାର ନିୟମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତନର
 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ ତେତେ-
 ବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜର୍ମାନୀ ପୁରୁଷ ସୈନିକକାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିବ ।
 ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଏହି ମହାସମରର ଆରମ୍ଭରେ ଜର୍ମାନୀ ଯେତେ
 ସୈନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧକୁ ପଠାଇପାରିଥିଲା ତହିଁର ସଂଖ୍ୟା ଇଉରୋପର ଯେ
 କୌଣସି ଦେଶର ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ; ଏବଂ ଜର୍ମାନୀର

ସୈନ୍ୟମାନେ ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ଦେଶର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା
ଯୁଦ୍ଧବଦ୍ୟାରେ ଅଧିକତର ଶିକ୍ଷିତ ଓ ସୁସଜ୍ଜିତ ।

୨ । ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନାର ଅଳ୍ପତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି
ଜର୍ମାନୀର ସମ୍ରାଟ୍ ତାହାକୁ “ଅତି ଉପେକ୍ଷଣୀୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ସେନା” ଅଖ୍ୟା
ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଶୀଘ୍ର ଏହି ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥିଲା ।
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀରେ ଭୁକ୍ତ ହେବାକୁ
ଲାଗିଲେ । ଖାଲି ବ୍ରିଟିଶ୍ ସ୍ତ୍ରୀପୁଞ୍ଜର ଅଧିବାସୀ ନୁହନ୍ତି, ସମୁଦ୍ରର
ଅପର ପାରରେ ଯେତେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଅଛି ସବୁ
ରାଜ୍ୟରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ଉତ୍ତାପୁରକ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।
ଭାରତବର୍ଷ ତାହାର ଶିଖ, ଗୁର୍ଖା, ରାଜପୁତ, ପଠାଣ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ
ବ୍ରିଟେନର ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ବରୁଣେ ସମ୍ମୁଖଭାଗରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପଠା-
ଇଲେ । ସେହିପରି କାନାଡ଼ା, ଅକ୍ଟୋବିଆ ଏବଂ ନିଉଫାଣ୍ଡଲଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ
ନିଜ ନିଜ ସୈନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧକୁ ପଠାଉଥିଲେ । କ୍ରମେ ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି
କରିବାର ଏତେ ପ୍ରୟୋଜନ ପଡ଼ିଲା ଯେ, ଯୁଦ୍ଧ-ବୃକ୍ଷ-ଆଇନ
ନାମରେ ଏକ ଆଇନ ବସୁବଦ୍ଧ ହେଲା । ଏହି ଆଇନ ବଳରେ ଦେଶରେ
୧୮ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ଓ ୪୧ ବର୍ଷରୁ ଉର୍ଦ୍ଧା ଯେତେ ପୁରୁଷ ଥିଲେ
ସମସ୍ତେ ସୈନିକ ବାହାରେ ବୃକ୍ଷ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ;
ଏବଂ ସେହି ପୁରୁଷମାନେ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଦେଶରେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ
ନିବାହ କରୁଥିଲେ ତହିଁଲଗି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।
ଏକ ପକ୍ଷରେ ଜର୍ମାନୀ, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ, ଡୁରସ୍ ଏବଂ ବୁଲ୍‌ଗେରିଆ ଏକତ୍ର
ମିଳି ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ “କୈନ୍ଦ୍ରକ ଶକ୍ତିପୁଞ୍ଜ,” ଏହି
ନାମ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଫ୍ରାନ୍ସ, ବ୍ରିଟିଆ, ଇଟାଲୀ,
ବେଲ୍‌ଜିଅମ୍, ସର୍ଭିଆ, ବ୍ରିଟେନ ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ ହେମାନିଆ ଓ

ମଣ୍ଡିନିଗ୍ରୋ ଏକଟି ମିଳି ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ “ସନ୍ନିବିତ ମିତ୍ରଶକ୍ତିସୁଞ୍ଜ” ଏହି ନାମ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

୩ । ଜର୍ମାନୀ ସବୁପ୍ରଥମେ ଫ୍ରାନ୍ସ ଆକ୍ରମଣ କରି ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସିବାଲ୍ଲଗି ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରିବା ଲାଗି ତାହାକୁ ବେଲଜିଅମ୍ ମଧ୍ୟଦେଇ ସୈନ୍ୟ ଚଳାଇବା ସହିତ ବୋଲି ବୋଧ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ବେଲଜିଅମ୍ ମଧ୍ୟଦେଇ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କରିବାର ଅଧିକାର ଜର୍ମାନୀର ନ ଥିଲା । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ସେ ଏକ ସନ୍ଧିରେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ହୋଇଥିଲା ଯେ, ସେ ଉକ୍ତ ଦେଶ ମଧ୍ୟଦେଇ ଏପ୍ରକାର ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କେବେହେଁ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେ ତାହାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ନ ରଖି ସୈନ୍ୟ ଘେନି ବେଲଜିଅମର ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ ପାର ହେଲା । ତେଣୁ ବେଲଜିଅମ୍ ବାସୀମାନେ ଏହା ସହି ନ ପାରି ତାହାକୁ ବାଧା ଦେଲେ । ଏଥିରେ ବେଲଜିଅମର ରାଜା ସୈନ୍ୟାଧିକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁକାଳ ଲାଗି ସେମାନେ ଜର୍ମାନୀର ଗତିରୋଧ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଏତେ କ୍ଷୁଦ୍ର ସେନା କି ପୁରୁଷାଳ ଜର୍ମାନ ସେନାର ଗତିରୋଧ କରିପାରେ ।

୪ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ବ୍ରିଟେନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ହୋଇଥିଲା ଯେ, ସେ ବେଲଜିଅମ୍‌କୁ ତାହାର ଅଧିକାରାଳରେ ରକ୍ଷା କରିବ । ସେହି କାରଣରୁ ଜର୍ମାନୀ ତାହାର ଅଙ୍ଗୀକାର ରକ୍ଷା ନ କରି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରାଇବା ଯାହା ବ୍ରିଟେନ ଅଧିକାର ଅଙ୍ଗୀକାର ରକ୍ଷାର୍ଥ ଏହି ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ସରଜିନ୍ ଫ୍ରେଞ୍ଚିକ ସେନା-ନାୟକତ୍ବରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନା ଇଙ୍ଗ୍ଲଣ୍ଡ ଚାଲିଲେ ପାର ହୋଇ ଫରାସୀମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ । ବେଲଜିଅମର ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ମନୁ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ମହାଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ଏବଂ

ତହିଁରେ ବ୍ରତନାୟକ ସୈନ୍ୟମାନେ ପ୍ରାୟ ପରସ୍ପର ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଶେଷରେ ଜର୍ଜୀନମାନେ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ପାଣ୍ଡବଗଣର ଅନ୍ଧ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ମାର୍ତ୍ତି ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା, ଏବଂ ଏଠାରେ ବ୍ରତନାୟକ ଓ ଫରସୀ ସୈନ୍ୟମାନେ ଶତ୍ରୁକୁ ପରାସ୍ତ କରି ତାହାକୁ ତଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶେଷରେ ପାଣ୍ଡଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୬୦ ମାଇଲ ଦୂରତାରେ ଶତ୍ରୁମାନେ ରହି ସୁଦୃଢ଼ ପରଖାମାନ ଖୋଳି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଯତ୍ନ କଲେ । ଏହି ପରଖାମାନ ଉତ୍ତର-ଦକ୍ଷିଣାବଦ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ, ଏବଂ ଏହା ଉତ୍ତରସାଗରଠାରୁ ସିଟ୍‌ଜର୍‌ଲଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ବେଲ୍‌ଜିଅମ୍ ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେଖାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ସହଜେ ଅନୁମିତ ହୋଇପାରିବ । ଏହା ଦେଖି ଫରସୀ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ଏବଂ ବେଲ୍‌ଜିଅମ୍‌ମାନେ ସୁଦୈର୍ଘ୍ୟ ଖାତମାନ ଖୋଳିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଏହି ଖାତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହି ଦୀର୍ଘକାଳ ଘୋର ସମର ଚଳିଥିଲା ଏବଂ ଏକ ପକ୍ଷ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଖାତମାନ ଅଧିକାର କରିବା, ଲୋକମାନଙ୍କୁ ମାରିବା କିମ୍ବା କିଏଦ କରିବାରେ ନିୟୁକ୍ତ ରହିଥିଲେ ।

* । ମାତ୍ର ଫ୍ରାନ୍ସର ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପ୍ରତି ସମର ନୁହେଁ । ଆଲ୍‌ପ୍ସ ପ୍ରଦେଶରେ ଇତାଲିୟମାନେ ଅକ୍ସିୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ, ଯୁବ ଇଉରୋପରେ ରୁସିୟମାନେ ଜର୍ଜୀନ ଓ ଅକ୍ସିୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ତା'ତା-ନେଇସରେ ବ୍ରତନାୟକ ଓ ଫରସୀମାନେ ଭୁରସିୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଏହି ପ୍ରଶାନ୍ତୀ ବାଟେ ଯାଇ କନଷ୍ଟାଣ୍ଟିନୋପଲ ଅଧିକାର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଜର୍ଜୀନ ଓ ଅକ୍ସିୟମାନେ ବୁଲ୍‌ଗେରିୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଛୁଦ୍ର ସର୍ବିଆ ରାଜ୍ୟକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଓ ଫ୍ରେଞ୍ଚ ସୈନ୍ୟମାନେ ସର୍ବିୟମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଶତ୍ରୁମାନେ ସର୍ବିଆକୁ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ

ଯେ, ଫରାସୀ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସାଲେନିକା ନାମକ ଗ୍ରୀସୀୟ ବନ୍ଦରକୁ ପଳାୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ମଧ୍ୟ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେନାପତି ବୋଥା ସେଠାରେ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କୁ ଏଡ଼େ ସୁକୌଶଳରେ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଯେ, ବିପକ୍ଷୀୟ ସୈନ୍ୟମାନେ ସମସ୍ତେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ କାଗଜରୁ ହୋଇଥିଲେ ।

୨ । ସ୍ୱାଭାବିକ ଯୁଦ୍ଧମାତ୍ରେ ଅତି ଉତ୍ସାହ ଏବଂ ତହିଁରେ ଅନେକ ହିର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ମାତ୍ର ଏହି ସମରରେ ଜର୍ମାନମାନେ ନିତାନ୍ତ ଅସତ୍ୟ ଓ ବଦର ଜାତିପର ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ ତାହା ଅନିଚ୍ଛାରେ ହିର ଓ ଉତ୍ସାହ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବେଲ୍-ଜିଅମବାସୀମାନେ ଜର୍ମାନ ସେନାର ଗତିଶେଷ କରିଥିବାରୁ ତହିଁର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାଲାଗି ଜର୍ମାନମାନେ ଯେପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରିଥିଲେ ତାହା ପୃଥିବୀର ଯାତାୟତ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଅତି ଦୁଃଖଜନକ ଓ ବିରକ୍ତିକର ବୋଧ ହୋଇଥିଲା । ଜର୍ମାନମାନେ ବେଲ୍-ଜିଅମବାସୀ ଅବାଲ-ବୁଦ୍ଧବନିତା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକଠାରେ ଉଠି କରି ତହିଁରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ନଗର ଓ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କୁ ସମୂଳେ ବିଧ୍ୱସ୍ତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ସେମାନେ ବଡ଼ ବନ୍ଧୁକ ଫଏର କରି ତହିଁର ଗୋଲ୍‌ସ୍ତ୍ରାସ ମୁହୂତ ଗ୍ରୀକମାନ ଭାଙ୍ଗି ପକାଇଥିଲେ, ଏବଂ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଇଉ-ରୋପ ଖଣ୍ଡରେ ବହୁଶତ ବର୍ଷରୁ ପ୍ରଶଂସିତ କଳାବିଦ୍ୟାର ପରାକାଷ୍ଠା-ପ୍ରକାଶକ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ଛାରଖାର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଲେବେନ ନାମକ ଯେଉଁ ନଗର ବେଲ୍-ଜିଅମ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ତାହା ବୁଧିଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏହିସବୁ ପ୍ଲାନର ଅଧିବାସୀମାନେ ପ୍ରାଣ ଘେନି ପଳାଇଥିଲେ, ଏବଂ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅନେକେ ବ୍ରିଟେନକୁ ପଳାଇଯାଇ ସମର ଶେଷ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠାରେ ବାସ କରି ରହିଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ

ଜର୍ମାନୀରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ତେତେବେଳେ
ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କୁରକାର୍ଯ୍ୟମାନ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା ।
ସୁକତଃ ସେମାନଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଗମନମାର୍ଗ ବ୍ୟସ୍ତ ଗ୍ରାମନଗର
ଓ ପାଶବିକ ଅଭ୍ୟାଗ୍ନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଏବଂ ଏହାପରେ
ଫଳରେ ସମସ୍ତ ପୁଅରା ରାଜା, ପୁଣି ଏବଂ ଅସନ୍ତୋଷରେ ପୁରସ୍କାରି-
ଥିଲା ।

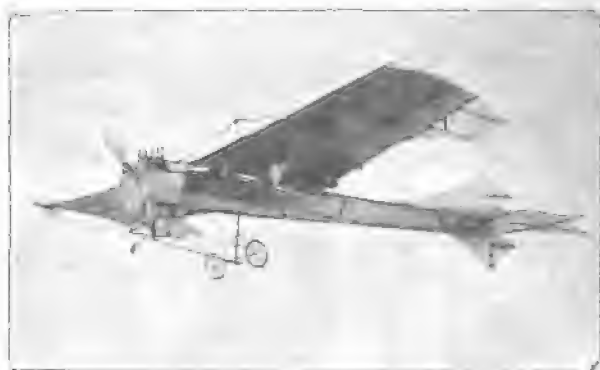

ରତ୍ନ ହାସେ ।

୨ । ଜର୍ମାନୀର ଏକ ପ୍ରଧାନ ରାଜା ଥିଲା ଯେ, ସେ ରୁଲ୍‌ଗ୍ରେ
ଅବେଶ କରିବ । ପ୍ରାଣପ୍ରସ୍ତରେ ତାହାର ସୈନ୍ୟମାନେ ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସା-

ହରେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷ, ବ୍ରହ୍ମାୟ ସୈନ୍ୟହେଣୀ ଭଙ୍ଗ କର କାଲେ ନଗରରେ
 ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟର୍ଥ
 ହୋଇଥିଲା । କାଲେ ନଗରରେ ଜର୍ମାନସୈନ୍ୟ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା
 ଜର୍ମାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା, କାରଣ ଇଂଲଣ୍ଡର
 ନୌବହିର ଏପରି ଭାବରେ ସ୍ବଦେଶକୁ ଜଗେଇଥିଲେ ଯେ, ଜର୍ମାନର
 ସୈନ୍ୟମାନେ ସେ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ମାର୍ଗରେ ପ୍ରବେଶଲାଭ କରି-
 ଥାନ୍ତେ ସେଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୁତ ହୋଇଥିଲା । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ
 ଜର୍ମାନ ତାହାର ନୌବହିରକୁ ଘେନ କିଛି କରପାରି ନ ଥାନ୍ତା ।
 ମାତ୍ର ଜର୍ମାନର ଜଳଯୁଦ୍ଧରେ ଉକ୍ତ ନୌସେନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାଜିତ
 ହୋଇଥିଲା । ପାଣି ଭିତରେ ବୁଡ଼ି ଯେଉଁ ଜାହାଜ ଯାଏ ତାକୁ ବୁଡ଼ା
 ଜାହାଜ କହନ୍ତି । ଏହି ଜାହାଜମାନ ଟର୍ପେଡୋ ଅସ୍ତ୍ର ପେଷି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
 ଜାହାଜମାନଙ୍କୁ ନଷ୍ଟ କରେ । ଜର୍ମାନ କହୁଥିଲା ଯେ, ସେ ତାହାର
 ବୁଡ଼ା ଜାହାଜ ପେଷି ଇଂଲଣ୍ଡର ସବୁ ଜାହାଜ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ, ତାହା
 ହେଲେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରବେଶଲାଭ କରି
 ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଜର୍ମାନ ତାହାର ଗଡ଼ ଗଡ଼ ବୁଡ଼ା-
 ଜାହାଜ ସମୁଦ୍ରରେ ଚଳାଉଥିଲା ଏବଂ ଶୁଣିଅଥେ ମସୁଦ୍ଦ ଗର୍ଭରେ
 ନାହିଁ ପକାଇ ବ୍ରହ୍ମାୟ ଜାହାଜମାନ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ବସିଥିଲା । ବାସ୍ତବିକ
 ଏହି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଜର୍ମାନ ଭୟାନକ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ସଂଘଟନ
 କରୁଥିଲା । କି ବାଣିଜ୍ୟ ଜାହାଜ, କି ମାଲମରା ଜାହାଜ, କି ଯାତ୍ରୀ
 ଜାହାଜ, ଏପରିକି ରେଭୁକ୍ସ ଜାହାଜ ସୁଦ୍ଧା, ଯାହାକି ହତାହତ
 ସୈନ୍ୟ ଏବଂ ଶୁଣୁଆ-କାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଘେନି ଯୁଦ୍ଧ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କୁ
 ଯାଉଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ହେଲେ ବୁଡ଼ାଜାହାଜର ଉପ-
 ଦ୍ରବରୁ ରକ୍ଷା ପାଉ ନ ଥିଲେ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଅଗରୁ ଜାହାଜକୁ କିଛି
 ନ ଜଣାଇ ଜର୍ମାନ ଯେଉଁ ଜାହାଜକୁ ଦେଖେ ତାହାକୁ ବୁଡ଼ାଇ

ଦେଉଥାଏ, ଏବଂ ତହିଁରେ ଥିବା ଲୋକମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ ବୁଡ଼ି
 ଜୀବନ ହରାଇଥାନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସମରାସତ୍ତ୍ୱ କର୍ମଚାରୀ ସାହେବ
 ଅପାର୍ଲୁଣ୍ଡ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମୁଦ୍ରରେ ନିଜ ଅନୁଚର ଓ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କସହ
 ଏହିପରି ଭାବରେ ଜୀବନ ହରାଇଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ନୌବହର ଏବଂ
 ନାବିକମାନେ ଏହି ଅପଦର ନିବାରଣ ଲାଗି ଯେପରି ସ୍ୱାର୍ଥାଧୀନ ଓ
 ବଦାନ୍ୟତା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାଯୁକ୍ତ । କିନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ,
 ସେମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଇ ଗୋଟି ଗୋଟି ନିଜ ଏହି ବୃତ୍ତା
 ଜାହାଜମାନ ଖୋଜି ନଷ୍ଟ କରୁଥାନ୍ତି, ଏବଂ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କ ତରୁରତାକୁ
 ଏତାଇବା ଲାଗି ନାନାପ୍ରକାର କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରୁଥାନ୍ତି ।

ସମର-ବିମାନ ।

୮ । ଅକାଶପଥରେ ବରାବର ଅକ୍ରମଣ ଚଳୁଥାଏ । ଜର୍ମାନର
 ଜେଷ୍ଟେଲିନ୍ ଏବଂ ଏରେସ୍ପେନ୍ (ଅକାଶବିମାନ) ମାନ ବ୍ରିଟେନ୍ ଉପରକୁ
 ଉଡ଼ିଅସି, ଗ୍ରୀମ ଓ ନଗରମାନଙ୍କ ଉପରେ ବୋମା ନିଷେପ କରି
 ଅନେକ ଆହୁଲିକା ଓ ଗୃହ ଭଙ୍ଗୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଲୋକ ଓ

ସମ୍ପର୍କ ନଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆକାଶ-ଯୁଦ୍ଧମାନ ମହା ଭୟଙ୍କର, ଏବଂ ଅନେକ ଏହେତୁରୁ ଏହି ସମରରେ ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

୧ । ସମରର ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଜର୍ମାନୀ ବରୁଷରେ ବୁକେଡ୍‌ସୋଷଣା କରିପାରୁନା । ଏତଦ୍ଵାରା ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ପଦାର୍ଥମାନ ବଦେଶରୁ ଜର୍ମାନୀରେ ଆମଦାନି ହେବାର ବଳ କରାଯାଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧ ଶୀଘ୍ର ବନ୍ଦ ହେବା ବ୍ୟତୀତ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା, ନତୁବା ଯୁଦ୍ଧ ବହୁକାଳ ଲାଗି ରହିଥାନ୍ତା; କାରଣ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇବାଲାଗି ବନ୍ଧୁକ ଓ ବାରୁଦ ପ୍ରଭୃତି କରିବା ସକାଶେ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ଉପାଦାନ ଆବଶ୍ୟକ, ବୁକେଡ୍‌ ହେତୁରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଜର୍ମାନୀ ଭିତରକୁ ଆଉ ଯାଇ ପାରୁନା ନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧ ଚଳୁଥିବା କାଳରେ ଉତ୍ତରାଫ୍ରିକା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶରେ ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟର ଅଭାବ ବଶେଷ-ଭାବରେ ଘଟିଥିଲା, ଏମନ୍ତ କି ଅନେକ ଦେଶର ଗରବ ଲୋକେ କିଛିହିଁ ଖାଇବାକୁ ପାରୁନା ନାହିଁ । ଟଙ୍କା ଦେଲେହଁ ଯାହାର ଯେତେ ମାଂସ, ମାଛ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ କିଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ତାହା ପାଇଲା ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖାଦ୍ୟ ପତ୍ରିକାଟି ହୋଇ ଦିଆଯାଉଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକକୁ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟ ଯେତେ ପରିମାଣରେ କିଣିବାକୁ ଦେବାଲାଗି ସରକାର ନିରାଶ ବାନ୍ଧିଥିଲେ ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଖାଦ୍ୟ କେହି କିଣିବାକୁ ପାରି ନ ଥିଲେ । ପଶୁମାନଙ୍କୁ ସୁଦ୍ଧା ନିରେଖାବନ୍ଧା ରେଟରେ ଖାଇବାଲାଗି ଖାଦ୍ୟ ଦିଆଯାଉଥିଲା ।

୧୦ । ସମରର ତୃତୀୟ ବର୍ଷ ଆମେରିକା ସମ୍ମିଳିତ ମିତ୍ରଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ଆମେରିକାର ସୈନ୍ୟମାନେ ଇଉରୋପକୁ ଆସି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରୁ ଜର୍ମାନମାନେ ବଶେଷ ବିପନ୍ନ ହେଲେ ଏବଂ ମିତ୍ରଶକ୍ତିର ସୈନ୍ୟମାନେ ଉତ୍ସାହୀତ ହୋଇଥିଲେ । ସମରର

ଶେଷ କେତେକ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଅମେରକାର ସୈନ୍ୟମାନେ ମହତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ସାଧନ କରିଥିଲେ ।

୧୧ । ସନ ୧୧୯୮ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚମାସରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ସମ୍ଭାଦ ପହଞ୍ଚିଲା ଯେ, ଫ୍ରାନ୍ସରେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଅତିଅଳ୍ପ ଏବଂ ଜର୍ମାନ ସୈନ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଅତିଅଧିକ । ସେନାପତି ସର୍ତ୍ତଗ୍ରାସହେଉ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଦ ଦେଲେ ତହିଁରୁ ବୋଧ ହେଲା ପ୍ରାଣ ସିବା ଯାଏ ଯୁଦ୍ଧ ନ କଲେ ଅନ୍ୟ କିଛି ଉପାୟ ନାହିଁ । କେତେକ କହିଲେ ଯୁଦ୍ଧ ସରିବ, ମାତ୍ର ସମ୍ମିଳିତ ଶକ୍ତିମାନେ ପରାସ୍ତ ହେବେ । ପ୍ରକୃତରେ ସମସ୍ତେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣ ଥିବା ଯାଏ ପ୍ରକୃତ ବ୍ରତେନବାସୀର ଦୃଢ଼ତା କି ସାହସଜ୍ଞାନ ହୁଏ ? ସେମାନେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଫ୍ରାନ୍ସର ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହଜାର ହଜାର ବୃଟନାୟ ସୈନ୍ୟ ଗୁରୁମୁଖରେ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଥାଏ । ଜର୍ମାନମାନେ ଅଭ୍ୟର୍ଥରେ ପାଣ୍ଡାନଗରକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ୧୧୯୮ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ୧୧ ତାରିଖ ଦିନ ସେମାନେ ଏହି ତେଞ୍ଜା କରିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଶେଷ ତେଞ୍ଜା । ସେମାନେ ରାଏମନ୍ ନଦୀର ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱ ଅନୁମଣ କରି ମାର୍ଟି ପାର ହୋଇ ପାଣ୍ଡାନଗରର ଏତେ ନିକଟକୁ ଆସିଥିଲେ ଯେ, ଦେହଘଣ୍ଟାକାଳ ମଟରଗାଡ଼ରେ ଚାରିଗଲେ ଉକ୍ତ ନଗରରେ ପହଞ୍ଚି ପାରୁଥାନ୍ତେ । ତେତେବେଳେ ସମ୍ମିଳିତ ମିତ୍ର-ଶକ୍ତିର ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଜେନେରାଲ ଫକ୍ ସେମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଗତି ଅବରୋଧ କରି ପଛକୁ ହଟାଇ ଦେଲେ । ଜର୍ମାନମାନେ ଅଗେ ଅଗେ ପଳାଉଥାନ୍ତି, ସମ୍ମିଳିତ ଶକ୍ତିର ସୈନ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନୁଧାବନ କରି ଏକ ଖାତ ତରୂପରେ ଅନ୍ୟ ଖାତ ଅଧିକାର କରୁ କରୁ ଶେଷରେ

ସେମାନଙ୍କ ଦେଶ-ସୀମାର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ଜର୍ମାନମାନେ କିଛିକାଳ ଲାଗି ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ସେମାନେ ଦେଖିଲେ ସବୁ ହରାଇଅଛନ୍ତି, ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ୧୯୧୮ ନଭେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରେ ଶାନ୍ତିଗନ୍ଧ ଉଚ୍ଛାରିତ ହେଲା । ଏହା ପୃଥିବୀବାସୀ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମହାଅନନ୍ଦରେ ନିମଜ୍ଜିତ କରିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

୧୬ । ୧୯୧୮ ନଭେମ୍ବର ଏବଂ ୧୯୧୯ ଜୁନ, ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଦେଶରେ ଏକ ମହା ସନ୍ନିବହର ବୈଠକ ବସିଲା । ତହିଁରେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟାପୁତ ଦେଶର ପ୍ରତିନିଧି ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷ ପକ୍ଷରୁ ଖେଟସେକ୍ଟେଟୋରା ମଣ୍ଡୋଗ୍ୟ ସାହେବ ଏବଂ ଲର୍ଡ଼ ସିଂହ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଅମେରିକାର ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ଉଇଲ୍‌ସନ୍ ସାହେବଙ୍କ ମୁରମର୍ଗରେ ସନ୍ନିବର୍ତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଶାନ୍ତିର ଶୀର୍ଷ ପୁର କରାଇଲାଗି ପ୍ରତ୍ୟହ ମିଳିତ ହେଉଥାନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ଯୁଦ୍ଧ ଦେଉଥିବା ମହା କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ସମସ୍ତେ ଚାହୁଁଥିଲେ ଏପରି ଏକ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଉ, ଯାହା ପ୍ରକୃତ ଶାନ୍ତି ଏବଂ ଯଦ୍ବାସ ପୃଥିବୀର ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦୃଢ଼ ବନ୍ଧନ ସଂସ୍ଥାପିତ ହେଉ । ତାହାହିଁ ହେଲା । ଯେଉଁ ଜାତିମାନେ ଏହି ବନ୍ଧନରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ସେମାନେ କ୍ଷୁଦ୍ର-ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଅଣ୍ଟା ଦେବା ଓ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଭାର ବହନ କଲେ । ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ହେଲେ ସେମାନେ ତାହାସବୁ ବୁଝି ଏପରିରାବରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଦେବାର ଭାର ନେଲେ, ଯେପରିକି ଆଉ ଯୁଦ୍ଧ ହେବ ନାହିଁ ।

ଏହି ମହାସମର ଅନୁମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଅଛି । ଅନୁମାନଙ୍କ ମନରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଲାଗି ନୂତନ ନୂତନ ଭାବ ଓ ନୂତନ

ଅଶର ସଞ୍ଚାର କରୁଅଛି । ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଅଛି । ଯେଉଁ ଅକାଶ-ବିମାନମାନ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ସେମାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କରିବ ଲାଗି ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି ।

ଅତି ଦ୍ରୁତଗାମୀ ବାସ୍ତବ୍ୟ ଯୋଦ୍ଧାରେ ଯେଉଁ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ସିଂହା-ଲାଗି ଅନେକ ଦିନ ଲଗୁଥିଲା ସେଠାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏବେହେତୁ ସାହାଯ୍ୟରେ କେତେକ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଯାଇହେବ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଲୋକମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରସ୍ପରର ଭାବ ସହଜେ ଓ ଶୀଘ୍ର ବୁଝି ପାରିବେ ଏବଂ ଅଧିକ ମିଳିମିଶି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରିବେ । ତେଣୁ ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବିଦେଶୀ ବୋଲି ନ ଭାବି ଅନ୍ୟମାନେ ଭାଇ ବୋଲି ଭାବି ପାରିବ । ଏବଂ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଏକ ପ୍ରବଳ ଭ୍ରାତୃଭାବରେ ସମ୍ମିଳିତ ହେବ ।

ସମାପ୍ତ

ବାଣିଜ୍ୟ :-

ଏକତ ଉତ୍ତରମାଳା (ବେବଳ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ) ...	୫୦	୧/
ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାପୁସ୍ତକ (୧୩ ଓ ୧୪ର୍ଥ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଢ଼ିବାପାଇଁ ...	୫୦	୧/
ଏକତ ଉତ୍ତରମାଳା (ବେବଳ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ) ...	୫୦	୧/
ଓଡ଼ିଆ ପାଠାବଳୀ (୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ...	ମଧ୍ୟସ୍ଥର ଦାଣ୍ଡ,	
	୧. ୧. ୧ ଲୁଗା	୫୦
ଏକତ ଉତ୍ତରମାଳା (ବେବଳ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ) ...	୫୦	୧/
ଅବସ୍ଥାପୁସ୍ତକ (୧୩ ଓ ୧୪ର୍ଥ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ମଧ୍ୟସ୍ଥର ଦାଣ୍ଡ, ୧. ୧. ୧ ଲୁଗା	୫୦	୧/
ଏକତ (୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଏକତ ଏକତ	୫୦	୧/
୧୩, ୧୪ ଏବଂ ୧୫, ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ ଅବସ୍ଥାପୁସ୍ତକ ଉତ୍ତରମାଳା		
ଶ୍ରୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥର ଦାଣ୍ଡ, ୧. ୧. (୫.) ୧ ଲୁଗା ...	୫୦	୧/
ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ପାଠାବଳୀ (୧୩ ଓ ୧୪ର୍ଥ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଉତ୍ତର. ୧. ପ୍ରଥମ, ୧ମ. ୧. ୧ ଲୁଗା	୫୦	୧/
ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚ ଏବଂ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ପାଠାବଳୀ (୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଏକତ ଏକତ	୫୦	୧/
ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ପାଠାବଳୀ (୧୩ ଓ ୧୪ର୍ଥ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଏକତ ଏକତ	୫୦	୧/
ଏକତ (୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଏକତ ଏକତ	୫୦	୧/
ସ୍ୱଳ୍ପ ପାଠାବଳୀ (୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ... ସ୍ୱଳ୍ପ ଏବଂ ସ୍ୱଳ୍ପ ଲୁଗା ...	୫୦	୧/
(୧ମ ଓ ୨ୟ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ...	୫୦	୧/

ଉଦହାସ ଓ ରଚନା:—

• ସରଫରେ ସବସରବାର ... ଜହ୍ନ ମାବୁଲ୍ ହୁଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟର	
ଉତ୍କଳାବଳୀ ...	୪୦ ।
ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ସରଫରେ ସରଫରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥର ଦାସ, ବ. ୧. ୫	
(୧୫ ଓ ୧୬ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଭୈରବଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତ ବ. ୧. ୫	୪୦ ।
ମଧ୍ୟସ୍ଥର ସରଫରେ ସରଫରେ (୧୫ ଓ ୧୬ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ଏକତ୍ର ଏକତ୍ର	୪୦ ।
ସରଫରେ ସରଫରେ (୧୫ ଓ ୧୬ ମାତ୍ର ନିମନ୍ତେ) ମଧ୍ୟସ୍ଥର ଦାସ, ବ. ୧. ୫	୪୦ ।
ସରଫରେ ସରଫରେ ସରଫରେ ବ୍ୟାବହାର... ଉ. ମାବୁଲ୍ ହୁଏ, ବ. ୧. ୫	୪୦ ।
ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାବହାର-ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ (୧୫ ମାତ୍ର) ଉତ୍କଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଏକତ୍ର	୪୦ ।
ଏକତ୍ର ଏକତ୍ର (୧୬ ମାତ୍ର) ଉତ୍କଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଏକତ୍ର	୪୦ ।
ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାବହାର ... ଏକତ୍ର ଏକତ୍ର	୪୦ ।

